

Bronschift, Ontleedings

X^o JAARG. 5^e AFL.

Van Kol's inkeimping

MEI 1904.

DE XXE EEUW
MAANDSCHRIFT
VOOR LETTEREN, KUNST,
WETENSCHAP EN POLITIEK.
[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-
MAANDELIJSCH TIJDSCHRIFT.]
HOOFDREDACTEUREN: L. VAN DEYSSSEL
EN ALBERT VERWEY. ♣ ♣ ♣ ♣ ♣ ♣

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, JOH. H. BEEN, H. P. BERLAGE Nzn., Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. T. J. DE BOER, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, G. BUSKEN HUËT, CYRIEL BUYSSE, Mr. F. COENEN Jr., Dr. Ch. M. VAN DEVENTER, Dr. F. VAN EEDEN, Mr. F. ERENS, M. EMANTS, F. VAN DER GOES, Dr. H. GORTER, HERM. HEIJERMANS Jr., J. C. HOL, HENR. ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, C. F. VAN DER HORST, G. VAN HULZEN, ANDRÉ JOLLES, JAN KALFF, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, JAC. VAN LOOY, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, W. L. PENNING Jr., A. PIT, ARY PRINS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, GUST. VERMEYLEN, JAN VETH, Dr. C. G. N. DE VOOYS, Is. P. DE VOOYS, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A.

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA
EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL + + + + + MCMIV.

KON. INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND-
EN VOLKENKUNDE

col. Bloos heeft no 53
gen 1-3

INHOUD.

	Bladz.
Feesten (<i>Vervolg</i>) JAC. VAN LOOY	129
Eenzame volzinnen ALBERT VERWEY	168
Hegels overgang van de idee tot de natuur. G. J. P. J. BOLLAND	179
Frans Erens L. VAN DEYSSEL.	213
De ruime wind JAN PRINS	227
Van Kol's plan tot inkrimping van Koloniaal bezit. MR. P. BROOSHOOFT	230
Jan Toorop L. VAN DEYSSEL.	250

FEESTEN

DOOR

JAC. VAN LOOY.

VIII.

— »Wij zullen maar denken, het is het eerste sukses dat je overmoedig heeft gemaakt,» vergoelijkte Roota en hij stapte van de stoof, door Roevius midden voor de drie-poot klaar gezet, omdat bij het lesgeven het kijken van meester en leerling moet zijn op gelijke hoogte, »dat is nu àl te geniaal... zoo komen wij er niet... je begrijpt... kom, zet er nog maar eens bij.»

— »Zóo, meer zóo!» beduidde hij naar het wars-vragerige kijken van Roevius, die diep gebukt, éen hand gesteund op z'n knie, de teeken-plank met het papiervel overspannen naar de aanwijzinkjes trachtte te stellen en tegen de lompe pooten der model-tafel, splinter-nieuw als de plank, toen aanleunen liet, »zoo is het goed; kom jij nu ook hier staan, ... toè... zie je het nu zelf niet? je meet niet genoeg; je vergelijkt niet genoeg op een afstand;... de proporties deugen niet en hij is als mijn schoen zoo scheef nog... je hebt toch een schietlood?... het voorhoofd maak je te hoog en het ondergelaat te gedrongen... een baard zit toch óm een kin... die Zeus-kop is juist zulk een heerlijkheid van evenwicht, van rust-in-macht... nu ja... meten, vergelijken, meten.»

De meester had z'n fantasie-hoedje voorovergezet om het licht af te sluiten boven zijn oogen, stond in z'n blauwe, vooral over de mouwen wat kladdige paletootje, waar 'n verfomfaaid schetsboekje opstak uit de zak-in-schaduw, rug-

gelings naar de kamerdeur alwèer op de verhooging; hij liet zich de plank teruggeven en zette die met 'n til of 't een stoutig kind was vóór zich tegen de schuine latten van den erel. Dan knakte hij de knip los onder de schuif, deed er het bord nog één inkeping dalen; blies, aanbuigend van ter zij uit volle wangen het tè zwarte poeder van 't papier; zocht een heel, ondoornig houtskool-pijpje uit de riggel voor hem; strekte zijn rechterarm vooruit naar den kop, het ebbenige staafje in de hand houdend, zoo tusschen de vingers gevat dat de duim er maat-bepalend langs schuiven kon en hij mat het voorhoofd van den god, van de haar-implanting tot de boog der brauwen en vergeleek deze afstandelijke grootte met andere gedeelten van het grootfich gelaat. Het staafje nu horizontaal richtend dan vertikaal, kneep hij zijn eene oog daarbij krampachtig toe om 't zuiver zien en stutte, bij twijfeling, de strak-gestekte arm met zijn linkerhand om 't zoo volkomen-mogelijk onbeweeglijk-zijn van de hand met 't stokje en aldus werkend, passend, metend op 't papier, telkens een merkje schrappend in de zwimmel-zwarstige moet der teekening, zocht hij de fouten van zijn leerling.

— »Je moet daar wat stevigere voor gebruiken, heb ik je al gezegd, 't penseelstok," berispte hij, toen die brouze kniel knapte door midden, ... »kijk je wel? ... wat heb je toch? ... hoe zijt we wèer zoo in de contramene; ik begrijp er niets van."

— »De inspiratie was er denze week niet," gelschuerde Roenius, »dat pleister is zoo koud" protestte hij, »er is geen noch heerlijkheid aan ... ik knooi veel liever met vuur."

Over den schouder van Rooter trok z'n robbige lijf hant die, al kijkende van het voorbeeld naar 't papier, met het kooltje tusschen de topkussentjes van zijn kramme duim en vingers, tern schetste over het ous.

— »Ziet u nogal op naar uw zin, met uw schildertij?" begon Roenius wèer een praalje.

— »Hoe ontweek de meester zijn luiden stem van voren. Hij had het stellig, loepelig omloopen omtrent zwaarte maakte voorbijgaten dat boven het lant lant en

mantel-fragment en één met het gedraaide sokkeltje »trois-quarts" naar den teekenaar was gesteld. Laag, vòór de mahonieë kast met de flakkering der hout-groei overlans in z'n klamme paneelen, waar boven-op een geprepareerd doodshoofd pronkte met dronkenig 'n wijn-rooie fez op de ribbelige bol en naast de grijnzende kaak die door het kurke-trekkerige koper-draadje leek toegehouden, de kalken steel van een goudsche pijp spritste met het zuig-gaatje over den rand der kast, waar nog boeken onverschilligden, verhuisachtig omsjord met touw; stond op de zwart-trijpten zit-bobbel van een stoel, een schilderstukje bescheiden ten toon. Het was de meer dan levensgrootte schets van een rood-harig meisje; paarschig, ingeschoten schimde het wezen uit de olie-vette glanzen er omheen. Maar de onderwijzer bleef daar parmantig staan doen of hij het schilderijtje niet zag, hij knikte goedkeurend 'n paar maal naar een houtskool-studie die naast de schaduw van de kast gehecht was aan den wand; een ruige krijgsmans-kop, uitkijkende onder een luifel-helm die rijk was gefigureerd.

— »Natuurlijk": meesterde hij, »mijnheer schildert liever, natuurlijk... dat pleister is zoo koud... kou is van-zelf geurloos... ik vraag maar weêr: wil je examen doen voor de akademie of niet?"

— »Heb je het gezien?" vervolgde Rooter terwijl zijn becnige hand, met het pols-gewricht uit de als gebreide boord reikend van een blauwe trui, bewoog voorbij het papier: »de haar-massa en de baard; daar de oog-lijn hadden we uitgemeten; je maakte de oogen ook te dicht bij mekaar; van traan-heuvel tot traan-heuvel is juist één oog, dat is bij de antieken regel, als ik me wel herinner; de neus-top; de mond-lijn;... zie me toch die mond;... een té groote bovenlip maakt bovendien altijd dom... gelijkenis zie je, zit 'm in de groote verhoudingen, wanneer je bijvoorbeeld een van je vrinden in de verte op een brug ziet aankomen, herken je 'm wel al zie je nog geen oog."

— »Dan weet ik zeker dat hij gaat naar de Bodega". 'n Oogenblikje had het vleugje Roenius pruil-mond ver-

helderd. Hij verplaatste zijn voeten met de geruite muiltjes waaruit de witte wreven van z'n kousen puilden nog 'n maal en lummelde daar hol-borstig in zijn peper- en zout-kleurig kostuum. Zijn hoofd, zonder blos en neêrslachtig toch al door de kromme knoeien bezijen zijn neus die lang was en zuiver, dreinde ontevreê; z'n sterk haar hoekte scherp om zijn gewone ooren en stekelde hel boven z'n voorhoofd op.

— »Iets dergelijks» opperde hij, »zegt Hunt ook: die deelen van 'n kop vatten het hoogste licht die 't eerst nat-regenen zouden, dat moet natuurlijk zijn buiten.»

— »En dan mag er geen wind wezen,» blufte nu de meester, »wat die Engelschman zegt kan ons geen cent hier schelen.»

— »Da's niet veel, ... ánders,» smoesde Roevius; »de talks on art van die A-me-ri-kaan is een leuk boekje, wil u het niet eens hebben?»

— »Laat het een Eskimo zijn,» kriegelde het, »kijk maar liever; je weet al meer dan genoeg; ze maken jullie nog mal; ik houd maar weêr voet bij stuk; oefenen, heel braaf oefenen.»

— »Heb ik dan bij de Ajax niet mijn best gedaan?» fleemde Roevius, kijkend of hij vies was om iets en een rafel-plekje aan de broekspijp-randen van Roota's beenen op de stoof te bestudeeren lijkend, zei hij: »u hebt goed praten.»

— »Dat weten wij nu wel; ik kan er evenmin veel van als jij... dat is juist het mooie van ons werk, je kunt het nooit... Titiaan... vertòmme», vloekte Roota toen de kool weêr knapte... »zou je zoo vriendelijk willen zijn?» veranderde hij, graaiende in den riggel om een nieuw stuk kool, »even naar je kachel te kijken, je begint je adem te zien;... kou-lijen is nog erger dan honger... Je komt nooit klaar tegen Paschen,» preekte Roota heftiger toen Roevius lang genoeg geschraapt had in de knarserige kokes en gepookt binnen het ornamentiekige vierkant om de kachel, »nòoit; dat gaat zoo niet; en 't is toch zoo een ontzaggelijke kop die Zeus; zoo'n gods-gezicht kan alleen door een kunstenaar

gezien zijn in een land met bergen, met sneeuw misschien wel;... denk je niet aan sneeuw?» ijverde Roota die andermaal toegelopen naar den kop, de welvingen boven de oogen als óverboetseerde met zijn opreikende duim, »wat stil geweld, heelemaal geen worsteling; dát waren kerels; wat heerlijk volk moet het geweest zijn dat liep onder zulke oogen, niet?»

— »U wilt mij lekker maken,» sribbelde Roevius tegen, »zegt u maar dat ik een lammenadige pietepeut ben; dat kan ik toch niet helpen; ik kon er niet mee opschieten; ik vind 'm met permissie zoet, en hij kijkt me te gymnasiaal... menin aeide the-à... »wat hebben wij daar nu nog meê te maken, zeg ik maar, met die Jovissen; de Lea's wonen tegenwoordig drie-hoog en de Danaé's gestoffeerd... gouen regens, gouen régels mag je wel zeggen; wat zal een mensch er aan doen. Zeus irriteert me, hij irriteerde me al toen de kruier er de trap meê opstommelde... e vrachie, meheer... gisteren had ik een oogeblik dat ik 'm zag, maar daarna zag ik weêr niets dan vader Abram... hooge uiterlijkheid, zei u Zaterdag... U is een cerebraal artiest... zeggen ze,» raffelde hij.

Roevius was gaan staan voor de knapperige kachel en hield het koopren schietloodje ter hand dat als van zelve aan hem te schommelen begon. Hij was zonder boord; zijn nek als van een turner was naakt tot aan den keel-put en uit den inham van zijn vest plakkaatte zijn mooie borsthemd door parelmoeren knoop-bolletjes gesloten. Een sigarettenkokertje van juchtleêr, plat-open als een boekje, met nog 'n vol rijtje er in, lag op den hoek van den schoorsteenmantel die Napoleon-marmer geschilderd, bovenop bijna geheel werd bedekt door een rol papier-sans-fin.

— »Cerebraal» had de meester gegrommeld, of was het woord een raadsel.

— »Eigenlijk hebt u gelijk dat u nooit iets leest,» knoeide Roevius »maar zoo is men ook nooit op de hoogte.»

— »Ik lees alleen in het boek der natuur,» scherste Roota grof.

— »Vindt u kranten of zoo dan geen natuur?»

Het meisjesachtig-ronde gezicht van den meester was strak

geworden om zijn neus en terwijl hij de stoof weêr opging schuwden zijn zwarte oogen.

— »Kranten?» onnoozelde hij.

— »Met een groote K. . . .»

— »U zoudt dat toch ook konsekwent niet kunnen volhouden,» lokte Roevius, »u die zelf schrijft.»

Kwansuis aan het passen en meten, zette dan de meester een streep hier en een haaltje daar.

— »Ze kunnen zoo gek wat zeggen,» knoeide Roevius verder in de stug geworden stilte, »ik weet niet meer waarin; 't was niet in Recht-voor-allen dat weet ik wel, het was in 't Zaterdag-Zondag-nummer van . . . maar 't interesseert u toch niet; daar moet je nog zoo groen voor zijn als ik. . . . Waarachtig hij gaat lijken, hij lacht» haalde z'n stem wat op, »laat u 'm zoo, dan zal ik 'm fixeeren, dan heb ik een Róota . . . ik wou toch om de grap dat u 't eens las wat ik bedoel over den Haag; ze weten blijkbaar geen raad met u . . . ze zeeën, nota-bene, dat de pen u het penseel uit de hand wringt en het penseel de pen; je ziet het hier vandaan; de aristokratische visie, 'n steekspel.»

— »Dat is nog zoo dom niet.»

— »Je kunt je het begrijpen,» pruilde Roevius, »je kunt er in komen dat er zijn die meer ophebben met uw schrijven, dat ze daarom vinden u moest u enkel wijden. . . .»

— »Dat heeft je een schilder gezegd,» flapte Roota uit.

— »In spé, net als ik,» grimaste Roevius. . . . »U kent hem toch niet, een leerling van Nunken; . . . vindt u Nunken superieur? . . . ik zal 't niet over vertellen.»

Roota antwoordde niet.

— »Wat vindt u zelf dat u beter doet,» zeurde weêr Roevius, »er steekt toch geen schande in en wie zou dat beter weten dan u-zelf.»

— »Ik ben een geboren roman-schrijver.»

— »Ze zijn jaloersch,» komiekte Roevius.

— »Op mij?» keek de meester om.

— »'t Is toch warachies geen kleinigheid,» pruttelde Roevius,

»schilderen en schrijven te gelijk, er schrijven tegenwoordig veel schilders, dat wil zeggen. . . .»

— »Waarom ook niet,» haastte toeschietelijker de gedaan-makende stem van den meester, en al aarzeliger bleef hij maar wat doende op 't papier, »dat 's meer vertoond; Michael-Angelo schilderde, beeldhouwde en hoe? schreef sonnetten, zette een koepel op de St. Pieter toen niemand er kans toe zag, bespeelde bovendien de luit; dat is nog wel wat anders.»

— »De luit, Michael-Angelo,» herhaalde Roevius, »waarom te beschrijven wat je schilderen kunt, zegt weêr een ander; je mag het ook omkeeren; waarom te schilderen wat je kunt schrijven. . . hoe is u er toch toe gekomen te gaan schrijven?»

— »Je kunt evengoed vragen, hoe raakt een mensch aan den drank.»

Roevius keek om naar de kachel, zag het trek-gat rood.

— »Hij lapt 't 'm. . . er wordt je met die artiesten wat gesold. . . genoegelijk vooruitzicht. . . van journalisten is dat begrijpelijk. . . maar schilder tegen schilder dat wordt penibel.»

— »'t Ideaal.»

— »'t I-dee-aal» herhaalde Roevius »leest u heusch de krant niet, 't is fenomenaal.»

— Vroeger las ik ook niets. . . ik was misschien wel al vijfentwintig dat ik mijn eerste krant las.»

— »Je mot maar boffen; . . . ik geloof dat ik 'm 's morgens vroeg al kreeg gelijk met mijn eerste zuigflesch. . . ik kan er niet buiten, ik moet m'n krantje hebben.»

— »Wat mij irriteert,» kameraadschappelijkte Roevius, »is dat geschetter; het is bijna miserabel onmogelijk geworden, rustig in je hoekje de geruchten des levens te volgen. . . in de Cave. . . in de Bar. . . je kunt toch niet eeuwig en altijd zitten in de Vic. . . net of 't niet evengoed napraters zijn. . . je moet het maar aanhooren over menschen waar je zelf zoo hoog tegen opziet. . . en dan moet je ze hooren visschen. . . maar ik zeg niets, trouwens ik weet ook niets en ga je er tegen in schetteren dan zeggen *ze dat je je anstelt; nou,

wat dat betreft, soms wel... 't is de pot die de ketel verwijt dat ie zwart ziet... kon ik schrijven als u... als ik u was."

— »Niemand weet wat hij kan, je vertelt niets nieuws. Wat? ik schilderijen kritiseeren. Ik?... en dat is zoo gemakkelijk niet."

— »Dat zou je anders niet zeggen."

— »Werk maar," zette het geluid aan van den meester, terwijl hij het houtskooltje haast neêrduwde bij het andre. »Ploeter, vecht op tegen je zelve, val er des noods bij neêr, wanneer je dan gauw maar weêr opstaat en niet al te lang bang blijft... klèts... doe maar je best, ieder doet zijn best, behalve jij."

— »Je moet toch liefde hebben voor iets wat je doet, hebt u zelf laatst gezegd," snedigde Roevius, »was het dan ook toevallig maar wat anders geweest, was het dat mooie brok maar, of een van die twee poppetjes die ik bij u heb gezien, de eenige keer dat ik eens bij u heb mogen komen kijken;... dat vrouwtje met 'r zedige buikje... wat is dat simpel, wat is dat naïef... als ik het zeggen mag, ik vind uw..."

— »Schei uit nu, wil-je?" dwong de meester en hij stapte van het doorgaatte bankje, »wij moeten het niet hebben over mij, teekenmeester bij de gratie Gods, maar over Zeus... Waarom huur je zelf niet wat bij Sivaldo; ik houd er geen collectie op na; je weet weêrgaasch goed dat de examen-eisch een kop is; en die zedigheid, deze mode van wijde schooten;... ik heb ook wel wat gelezen... daarom niet; ik bewonder een moederschoot koninklijk gedragen, nu ja, prinsesselijk ook wel en abel-jonkvrouwelijk, dito, dito... jawel, we kennen dat... middeneeuwen is het nu... grieksch dat is akademisch... we moeten terug, altijd terug... de friezen van het Parthenon dat is al verval-werk... 't oud-Attisch... 't haalt er niet bij... nog eens... wat wil je? examen doen of niet?... tusschen twee haakjes, veel zegen in het Nieuwjaar."

— »Da's waar ook," erkende Roevius terwijl hij, overvattend het schietlood-koordje, uit zijn stramme staan voor de kachel

raakte en zijn bleeke, als onzijdige hand lag in de koude handpalm van Roota. »Ik wensch u een vruchtbaar jaar," zei hij bijna eerbiedig.

— »Blijft u bij me koffie-dinken?" vroeg hij hartelijk en hij lei het gewichtje weg in den riggel, »toe, doet u dat eens."

Roota gaf geen antwoord. Hij stond daar als wild-vreemd geworden, had onopzettelijk zijn gezicht naar het raam gekeerd en probeerde er de haartjes van zijn donker snorretje beurtelings te stoppen in de hoeken van zijn mond. Roevius zei ook niets; hij keek in dezelfde richting, zag er het kaalgeknipte als grijzerige achterhoofd van zijn meester en hoe die dan zijn hand met de duim vasthaakte aan zijn broekzak. En het was een oogenblik alsof er de tweede verdiepingsramen van den overstraatkant loerden door de dooiplekken in de vloerkeelooze kamer, door de flardige vliezen op de ruiten, waar dadelijk de oogenblikkelijke ijsnaaldjes weêr uit waren komen schieten, toen de kamer koud werd. Naast dit venster was het andre kamerlicht: de raamdeur naar het balkonnetje boven de straat, donker gemaakt achter een van de stuuke zoldring tot op den valen vloerverf paarsch-afhangende lap en daar vóór stond, zijlings beschenen van het ijs-dof licht, een wit-houten tafeltje, waar een ander bespannen spieraampje, omgekeerd, den poot aanleunde en dat nuchterlijk door een wit lakentje was gedekt en daarop was een stil-leventje neêrgezet: drie goudgele renetten, bij een zwart Benedictijner fleschje, dat, dik-gebuikt, het venster met roeden-kruis en al, heel klein en als verreind weêrspiegelde. Terwijl twee stoelbreedten af van het bloote raam, — dat behalve noorderlicht, een strookig valgordijn bezat, al naar verkiesen, hoog of laag verstelbaar en om welker deugden vooral, deze met grondpapier maar behangene en om zijn verf niet noodig te ontziene kamer, door de juffrouw-achter tot schilders-atelier, hebbend slaapgelegenheden en ook aparten opgang, geregeld kon worden verhuurd, — een salonachtige tafel bonkig was op zijn driemaal uitstolpende voeting. In het midden zoowat van deze voor de helft maar gedekte disch, wachtte een broodbakje, japansig gelakt, waarin op 'n helder doekje, gefranjed

door het kunstig wegrafelen van telkens een weefdraad, twee klef-bruine kadetjes waren geschikt. Een schriel eierdopje wachtte er ook, waar de armstoel, aangeschoven, moest komen staan en neven het brood glim-ribbelde een glazen stolpje met een zilverigen knop van boven, dat een plat-liggend, wiggetje kaas doorkijken liet en een boterwarmer van nikkel eveneens, bedekkend het vlootje, flankeerde aan de andre zij van het brood. Keurig tegen-over de volte boven de andere helft van het tafelblad, waar bij een rumoer van blauwe en oranje gekafte tijdschriften, cahiers, en kreukelende drukte van vervouwen kranten, een inktpot: 'n kristal-blok met 'n wortelvormig, zwart putje als er in gegroeid, gedegen glansde en rijk samen was met 'n gouden remontoir dat er naast lag te tikken, en op de map voor den rand een opene brief rustte, bekriebeld van een fijn-gedrongen schrift, was het daar op de tafel en leek het of het klaarzetten van het twaalf-uurtje door het schellen aan de voordeur was gestoord.

— »Ik ben bang mijn kachelkje uit te zullen vinden» was Roota bij-gedraaid en of verstond hij nu eerst: »aanmaken is een omstandigheid, ik denk allang over een andre kachel, maar dat hapt er in.»

— »Ik begrijp wel, dat het u niet bijzonder bekoren kan,» snaterde toen dadelijk Roevius of had hij hooren zeggen: 't is gedaan, en sloot hij de les nu zelf maar... »mijn dézjeuneetje, ... zoo vriendelijk, zoo primitief van ordonantie ... mijn twee geschrokken roeiertjes in derlui schuitje en dan de kaas ... juffrouws gekoooid oilam dat de goden maar niet jong tot zich hebben willen nemen en nu net als een gedachte in iemands bovenkamer neigt naar schimmelen ... 'n poëem in zijn soort ... een waardig pendant ... alle gekheid op een stokkie ... ik zou nog wel een half uur zoo door kunnen gaan, dat is mijn fort, aber man kann des guten auch zu viel haben en dat is helaas niet het geval. ... Ik heb nog sardientjes, ik moet nog corned-beef hebben, kan u dat niet verlokken? ... zoo ernstig werker is iemand niet of hij lust wel wat ... u hebt het maar voor 't zeggen; alleen geen radijsjes ... de pijp heeft nog geen radijsjes, m'n goeie

juffrouw schaft alles ... de koffie maakt ze tegenwoordig nogal goed ... moet u die stoof nog gebruiken, nee hè? 't mensch heeft u waarachies een warme gegeven, ik had het wel in de smiesen, ze geurt als een offer van zwavel ... ik bedoel de stoof.» Roevius al pratend had het meubeltje opgepakt bij de gaten, met z'n andre hand bijna gelijk opgegripen naar de deurkruk die van oude verf-smetten was omklad en geluideloos geloopt in 't portaalje, riep hij: »Juffrouw wel bedankt voor de stoof en hebt u gauw koffie.»

— »Over een klein kwartiertje, zoowat, meheer,» antwoordde er de fijne juffrouws stem van achter.

— »Wat zijn we vandaag op-dreef,» lummelde Roota toen de kamer toe was, »het gaat als van een leien dakje, kon je maar zoo'n gangetje houden in je teekenen; het zou je goed doen; werken doet altijd goed, geloof me. Het is deze week dan al bar erg, je maakt mij toch niets wijs; wat daar stond was het werk van een uur of anderhalf, tegen dat ik kwam heb je er wat opgejast, wat doe je toch, je zit er maar naar te kijken, denk ik, dat doen groote mannen meer voor ze goed en wel beginnen.»

— »'k Wou 't waar was.» pruttelde Roevius.

— »Kakel je in je eentje ook zoo; zit je te lezen, fuif je? je moet toch wat doen.» Roota bedekt loensend naar het horloge, treuzelde om den ezel. Bij de beneteldoekte alkoofdeur lag onder 'n glazen plak waar uit een sleutel stak, z'n krulharige pool oubollig op de vloer.

— »Alles op z'n tijd; wie weet,» zinspeelde Roevius, »of ik niet denk aan een roman in de uren dat ik stilletjes mijn speeksel opslik; 'n drama in 'n kiosk; de clou: al de steenen die voor het wegwaaien op de kranten liggen vallen raar naar buiten ... net even weinig expres als de papier-snippen uit het rijtuig van Madame de Bovary, ... alleen een beetje harder.»

— »Opsnijer,» grinnikte Roota, »nu, je moet het dan zelf maar weten; ik kan je toch geen taak opgeven als een kleine jongen. ... Werken, waarde, werken en nog eens werken ... talent is er.»

— »Dat is 't voornaamste,» filosofeerde Roevius, »en

bovendien en dut is het vandaag zoo goed als 'n Zondag, 't gebed is in de lucht tot twaalf uur. Kent u eigenlijk iets akeligers dan een Nieuwjaars-dag? Ze schieten hier veel minder dan bij ons... behalve met spek... 'n taak... da's 'n idee... Ik beloof het u, ik zal mijn beste beentje eens vooruit zetten, ik zal zoo gehoorzaam zijn als me zoete, wijze meisje; ik zal me kluisteren; rust-zoeken in arbeid; ik blijf vandaag op me kast. Lukt me het weêrgeven weêr niet, dan stel ik me voor als een balie-kluiver te gaan leggen kijken naar de wenschers over de leuning van de trap; dat eigenaardige klimmen ken ik... luguber stiekem dronken dat een mensch kan zijn... maar als er zoo een op handen en voeten klautert, heb je toch schik... ten minste; je verbeeldt je dat je schik hebt."

Met zijn vlakke hand had hij ter spraaks een kinder-grootte boven den grond gewezen.

— »Ja," babbelde het uit zijn hangerig gezicht, »kon je maar praat-artiest worden, ik heb talent; velen hebben talent, velen zijn geroepen maar weinigen uitverkoren is een harde waarheid, zegt Huet. U wilt wel altijd vriendelijk voor me zijn, maar wat heeft daar zoo'n beetje talent aan? Al zou ik eens iets tot stand brengen, het zal toch altijd maar zoo iets wezen als een huisje met een zwakke onderbouw waar 'n geoefend architect dadelijk de gebreken van ziet; 't zal scheuren, splijten, op mijn eigen hoofd invallen, voor aleer ik er rustig in woon als 'n weêrgeasch leuke dillettant."

— »Loop voor mijn part met je bouwkundige fratsen naar de maan," schold nu bijna Roota en hij kwam terug voor den ezel, »jullie maken iemand tureluursch... waarom zou je eigenlijk nog examen doen? was student in de rechten gebleven, altijd over je zelf; 't is je ook wat; is dat nu zoo'n toer eenige uren daags studie-door te teekenen; wie je anders in dit kletslokaal weêr ziet, niet mij."

— »Dat moet je niet uitvlakken," teemde Roveius, »zie je, dat komt er nou van als meester en leerling er es samen hebben gedineerd in de gaarkeuken des volks; ieder is een produkt ook van z'n opvoeding, zoo leer je klessen van een

huis uit. Ik heb m'n roeping gemist, daar blijf ik bij, ik mis de kerk maar de kerk mist mij; ik mis veel, da's waar, als het waar is dat ik het altijd heb over me zelf zou 't allereerst bewijzen dat ik het zelfvertrouwen mis om iets tot stand te brengen, dat de pretentie heeft iets anders voor te stellen dan ik zelf."

Roota drukte z'n losgeraakte halsboord neêr, wou loopen.

— »Ik zou 'n rekening kunnen opmaken," drein-spotte Roveius, »van wat ik mis; ik heb van alles wat en niets genoeg; ik bezit een en ander, maar onder ons gezegd en gezwezen, dat schatje van mij is niet zoo groot en toch te groot; als ik maar eens voort moest, net als u; geen fut, geen ausdauer, mis, mis, mis en dan punt. Trouw, zegt me tante hier; een gezellig mensch als jij die zoo aardig praten kan, moet trouwen, ik ben er voor geknipt zegt me tante die zelf nooit getrouwd geweest is en waarachies, 't was misschien een oplossing. Maar eerstens moet je toch vue's hebben en dan moet je ze toch maar kunnen onderhouden ook; de weg die ik bewandel lijkt me nu juist niet de korste; de gewarmde pantoffels zijn verder dan ooit van me af. Ik mis veel; een vriend zelf mis ik, die wanneer je 't hem fatsoendelijk vraagt niet eens koffie blijft drinken; als die Kees Balkenend ten minste maar zoo netjes was geweest om niet weg te gaan... Gisteren heb ik een brief van 'm gekregen, daar kikkert een mensch nog weêr eens van op, ... een brief van stavast... van nacht ben ik begonnen... vindt u inkt ook zoo iets verschrikkelijks?"

— »Schrijf dan met potlood," korszelde de meester, »nu begrijp ik het, die doet je ook al geen goed... waar zit-ie tegenwoordig? nog in Parijs?"

Roveius inkeerig, raspte zijn kin op z'n borst.

— »Waar-ie zit?... hij was het laatst in Florence en wou naar Sienna... daar zit ie dan ver van het liefelijke land der grijze richting, misschien staat ie; hij praat me ook van rust-zoeken, misschien zit ie toch... Heb ik u wel eens verteld dat hij mij raadde les te nemen van u... Wil u er eens wat hooren wat hij schrijft, het interesseert u toch wel, dat weet ik, al is u anders."

Roota ademde hoorbaar.

— »Waar zit ie nou?» Roevius rommelde bij de kranten, vond, zette zich bij de kachel op de stoel die de eenige matte was, of ging hij zitten op den rand van z'n bed en besnuffelde de geknakte velletjes. En terwijl er zijn gezicht nog weeneriger leek te worden zoo, was Roota maar op den kant van de studie te teekenen begonnen naar den statigen kop, enkel door de gietnaden wat geschonden.

— »Het is een beste vent, u miskent 'm'' meende Roevius boven z'n brief.

In eens waren er de vorstige voetstappen van buiten komen bouwen en een gedoofde tred liep te ijsberen over het plafond. Een deur werd bedachtelijk gesloten en 'n over en weêr gekeuvel van zich verplaatsende menschen werd uit de achterkamer verstaanbaar.

— »Ik weet er niks van af,» had een dunne vrouwe-stem geklaagd, kouwelijk uit een onbestookte ruimte.

— »Ik ook niet,» komiekte Roevius, »je ooren spitsen dat is toch maar een goeie uitdrukking,» Schaduwig in een flauwen lichtrand keek zijn gezicht naar het schetsen van zijn meester. »Wat hebt u toch een werkkraft,» bewonderde hij.

— »Gewoonte,» ijdeluitte wat Roota... ik luister wel.»

— »Hij is zoo heerlijk uit; hij heeft zoo'n genot van z'n Italiaansch kennen schrijft hij, en van de Palestrijnsche muziek, maar dat spaar ik u, u hoort liever een straat-orgel, u hebt het zelf gezegd; maar serieus:... eerst schrijft hij dat wat hij na zijn uit-het-land gaan gewonnen heeft, een beetje is en een heele boel, en nou moet u hooren.»

»Ik geloof...

— »U moet weten ik had zoo een en ander opgeworpen» verstoorde hij zijn dadelijk vlakkeren leestoon en hij bundelde de blaadjes tot ze bleven stijf, »ik geloof,» vervolgde hij, »dat mijne liefde voor het schoone grooter is geworden en dat'' »ik een beetje begin te begrijpen wat dat eigenlijk is: het'' »Schoone. En al was het alleen maar, dat ik alle mogelijke'' »truc verloren heb in dien tijd, kon ik, dunkt me al tevreden'' »zijn.»

Roevius frunnikte met de blaadjes of sloeg hij over.

— »Veertien zijdjes,» zei hij, »en nog één, die kerel slaat je gewoon tegen de wereld.»

»Alleen iemand'' hoorde Roota hem lezen, »die à tort et'' »à travers volhouden wil, kan beweren te gelooven aan de'' »mogelijkheid eener individueele kunst; 'n kunst die maar'' »zoo zou bestaan, apart en zich vertegenwoordigen in een'' »zeker aantal artiesten. Geloof je niet eer, dat ook onze'' »kunst, bij voorbeeld, noodzakelijk een gevolg is van wat'' »voorafging.»

»Ik voor mij, zie in onze eeuw een wan-hopige poging'' »om ook een artistiek monument achter te laten. Zeker,» »het resultaat van dat pogen is het werk van enkele individuën'' »en niet, zooals tijdens de gothiek het werk van de massa,» »maar ik geloof dat niemand zich daardoor moet laten ver'' »leiden en beweren: de artiest wordt geboren, onafhankelijk'' »van zijn tijd, hij ondergaat die tijd, meer niet.»

— »Het is of ik hem zie,» smaalde Roota, »ondergaan z'n tijd, tijdens de gothiek, de tijd... nu ondergaan wij die dus indi-vidu-eel... jullie met je stadhuiswoorden en toen gebeurde het veel, veel beter als ik goed verstaan heb... hij meent wat anders'' wendde hij zich kort-af terug naar zijn schetsje, »meent hij soms God of Duivel?''

— »Ziet u nu wel,» opperde Roevius, hij hield de als met een kantoor-hand beregelde velletjes wat lager.

— »Je hebt je zin, ik ben hier om jou toch.»

— »Toch ook wel een heel klein beetje voor u-zelf; ik heb recht op een uur,» grappemaakte hij.

— »Schurk daar je bent.»

— »Je hebt zoo van die menschen,» teemde Roevius, »die 't wel lollig vinden zich uit te hooren schelden.»

— »'t Was toch maar een grap.»

— »Uit de gevangenis.»

— »Kom, lees maar.»

— »Got, ik wil het ook wel laten. 't Kan ook heel best wezen, dat 'k een schurk ben.»

— »Kom.»

— »Het interesseert me zeker hoe u over een en ander denkt.”
Roevius beurde z'n brief weêr.

»Elke uiting.”

— »Dat kon nou al niet mooier...” »elke uiting is een”
»gevolg van een persoonlijke indruk en de minste is even”
»belangrijk als de meest volmaakte. Ik voel hier heel goed”
»het zwakke van mijn beweren en daarom wil ik je liever”
»maar praten van wat ik vind en niet van wat een ander”
»beweren kan of kon.”

— »De tijd.”

Roevius keek tegen den rug van zijn meester, naar de slobberige plooiën van het te wijde jasje, en zag de boord hals-starrig opfrommelen; hij spitste z'n mond. Roota hield met werken op toen hij wat langer zweeg.

— »Ik geloof,” las dadelijk Roevius, »aan een primitieve”
»uiting, aan een volmaakte en aan een decadente. Na de”
»renaissance zien we terstond de decadence, die zich uit in”
»de stijlen der Lodewijken en eindelijk in de koude empire-”
»stijl. Daarop een geweldig pogen, een poging te groot om”
»te duren. En na dit, misschien de curieuste uiting die ooit”
»gezien is: het naturalisme, geboren uit de wân-hopige”
»zucht... om wat anders te leveren dan ooit is geleverd....”

»Een uiting geheel op zich zelve....”

»Want men kan niet....”

— »Wie is men?”

— »Da's juist heel delicaat,” snibde even Roevius die de laatste frazen zeer bedachtzaam als voor zich zelf had gelezen... »want men kan niet” herhaalde hij, »beweren dat”
»Balzac met z'n études philosophiques; Flaubert met z'n Ten-”
»tation de St. Antoine daarvan de voorvaders zijn... welnu”
»hopen wij, dat uit dat lijden, dat wroeten van een eeuw,”
»die liever niets leveren wou, dan decadente uitingen, wat”
»wezenlijks geboren wordt: een nieuwe stijl.”

Roevius of hij het woord onderstreept had, wachtte na.

»En ik geloof,” las zijn eenigszins doceerende stem:
»dat wij daartoe niet kunnen geraken, dan door te be-”
»studeeren, door zich nederig leerling te maken van een”

»groot meester. Dat heb ik hier eerst recht begrepen, van”
»vòor de renaissance; laat òns vooral bestudeeren die aan”
»wie wij nauwer verwant zijn dan aan de Italianen: Holbein”
»Durer, Jacob Cornelis-zoon, Cornelis-Antonius-zoon;...”
»Lucas van Leiden;... Memlinc en zoo voort en ont-”
»dekken wij die meesters, zooals de Italianen, de elegante”
»en pure kunst van 't oude Hellas, maken wij ons wezenlijk”
»leerling en geen akademische nakalkers....”

Roevius wachtte.

»Wat ons ontbreekt” verhoogde hij zijn stem, »is concen-”
»tratie, den dag dat ik in een oeuvre alles zal kunnen con-”
»centreeren wat ik weet en 't is nog zoo weinig, maak ik”
»een van de beste schilderijen van den laatsten tijd....”

»Maar wij, àrme stumpers, wij maken nooit een oeuvre,”
»wij concepteeren niet, ... en uitvoeren niet daarna... maar”
»alles wat we maken: nait en de-mo-li-sant ce qu'il y avait”
»déjà... à-vant sur la toile. Wij zijn niet meer verbonden”
»door eenzelfde idé: 't geloof, maar wij, artiesten zijn één”
»door de onmiddellijke communicatie en zoodra de bour-”
»geoisie of liever le commun geheel de baas zal zijn en”
»alle artistieke poging onderdrukt, zullen er nieuwe wonderen”
»gebeuren.... Prepareeren wij die wonderen, leggen wij de”
»fondamenten tot wat eens daar staan zal en onze glorieerijke”
»collega's zullen onze kinderen zijn, en wij zullen leven door”
»hen; ziedaar,” eindigde Roevius of reikte hij wat aan,”
»»een nieuwe rhetorische toren” zou vriend Roota zeggen...”
»ik denk wel niet dat de architectuur ervan hem zal”
»aanstaan.”

— »Hoe komt hij daartoe, ik dacht dat ik bij hem wel al-lang ophoepelen kon,” norschte de onderwijzer, terwijl hij z'n schetsje wegwischte, en de duiven-wiek met 't nog kleverige botje teruglei in den riggel, »zonde en jammer dat hij je geen teekenles geeft; die heere-kinderen... altijd met hun mond open naar torens; 't wordt nog een nachtmerrie; 'n toren; 'n fabriekspijp is ook een toren... vraag liever of hij niet bezig is een brug achter zich af te breken... wat doet zoo iemand eigenlijk nog in de Kalverstraat?”

Ongeduriger drentelde Roota naast den ezal en meteen had het beeld een oogenblik gewiebed van zijn te drukken tred. Snel keek hij toe, haalde uit zijn zak z'n lucifersdoosje, grabbelde een stokje er uit dat hij als kneep door midden. Dan drukte hij het sokkeltje met z'n eene hand neêr en duwde toen het gepluisde houtje in het gapende kiertje tusschen steen en hout. Roevius die bij zijn laatste woorden verwezen wat zat, zag hem dommig doen, maar niet voor hij goed zeker was dat z'n eigendom niet langer stond gevaarlijk, praatte weêr de meester:

— »'t Is allemaal ongetwijfeld allemachtig gewichtig: het artistieke pogen... maar... goed-begrepen... dat was de hoogste en zèer-begeerde lof die onze meester òns gaf... le commun,... wat heeft dat alles met jouw teekenen te maken... wat heb je eraan?... le commun, de onderdrukking," gromde Roota als tegen zich zelve: »de een verrekt, de ander wordt een man in bonis, de zwakken leggen het af tegen de sterken, allemaal ouwe koek." Hij zweeg, bromde dieper: »je daaglijksch brood is toch geen moord waard."

En 't was toen een oogenblikje zoo zwijgend dat het tikketakken van het uurwerk op de tafel jachtte door de kamer met de muis-stilte achter zijn deuren. Roevius luisterde, verdrietelijker keek hij naar z'n velletjes; Roota redeneerde naar het raam.

— »Gesteld eens, ik was wat je vriend le commun noemt en jij vertegenwoordigt het artistieke pogen, ik wil jou onderdrukken, omdat ik reden heb je te haten, je bent fijner dan ik, je geringschat me geducht, dat merk ik heel goed, zoo grof is le commun niet, alzo haat ik je dubbel. Wat moet ik nu doen om je de baas te blijven?... wat zou jij doen?" veranderde hij naar zijn leerling.

— »Ik laat het aan u over," smoesde Roevius.

— »Het afdoenste... en daar het niet gaat hier om het daaglijksch brood, aangezien voor werken van liefdadigheid le commun altijd blijft te spreken, ik zou doen of je er niet waart, ik zou je wat ze noemen dood-zwijgen... dat is af-

doende... dat is alsof ze je opsluiten in een kamer met watten muren... daar komt niets door, niets."

— »Dat lijkt me een goeie gevolgtrekking in de brief" orakelde de meester, »aangenomen eenmaal de noodzakelijkheid van al zulke redeneeringen, dat niet voor alear het artistieke pogen zich op deze wijze al z'n natuurlijke behoeften zou zien onthouden: aanmoediging, gelegenheid, erkenning, bewondering, leven in één woord, er kans komt op een wonder. »Got-got, wat leven we in een rommel, wat een smerig gewroet," viel hij zich-zelf honend in de rede en op zijn gezicht vermartelde een als geknotte lach, »en is 't niet grandioos zot, dat ik nu-zelf met jou..."

— »Wat galmt het hier," hoorde hij op.

— »Dat vind ik al zoo-lang," pruttelde Roevius, »da's net wat ik zeg: een intellectueele..."

— »We zeggen juist het tegenovergestelde," hakkelde Roota, »en jij hebt nog heelemaal niets gedaan, het recht van meê-praten moet toch worden verdiend, zou ik meenen."

— »Een meisie is toch ook wel mooi, zoo maar," brabbelde Roevius.

Roota was plomp gaan zittten op den stoel met 't schilderijtje.

— »Past u op! ze is misschien nog nat," waarschuwde Roevius.

Hij was opgekomen, leggend den brief op de mat van zijn stoel, en stond daar dan op zijn loome beenen eenige scheppen kokes in het vuur te wippen. Daarna kwam hij weêr op z'n plaats, met de velletjes in zijn vingers.

— »Wat nou?" sikkeneerde hij tegenover zijn meester, »ik ben nog niet au bout de mon latin... Wilt u nog... dit moet u nog even hooren... hij vraagt het wel niet direkt maar toch..."

Hij snuffelde al in z'n brief.

»Ik sprak zoeven," herbegon hij onlustiger te lezen, »van" »een kunst die alleen staat. De werken onzer allerbeste Hol-" »landers: Van Goyen, Van der Meer, Ruysdaal, Pieter de" »Hooghe en zoo voort, zijn uitingen, heele pure, van een" »heresie: het protestantisme: 'n godsdienst die alle ideaal" »miste kon niet anders dan een contemplatieve, eerlijke,"

»natuurlijke kunst inspireeren... Er zijn enkelen, maar ik»
 »vind ze niet altijd de grootsten die komen ondanks hun tijd,»
 »en die gevaarlijk zijn door hun meêslpende kracht, wezen-»
 »lijke reuzen, die geboren worden in alle tijden, zonder met»
 »hun tijden te maken te hebben. Michael-Angelo zei zelf:»
 »na mij komt niemand, ik spreek me hier niet tegen, integendeel»
 »zooals...»

— »Deze alinea staat tusschen twee haakjes,» vertelde
 Roevius.

»Zooals Michael-Angelo, Velasquez, Rembrandt, Delacroix,»
 »misschien heeft de laatste meer traditie dan ik denk.»

— »Haakjes... hij moest een beetje leeren schrijven bij u.»

»En die zijn wezenlijk gevaarlijk te volgen, en al die deze»
 »meesters volgden zijn steeds kleine Rembrandtjes gebleven»
 »of Velasquezjes, omdat al hun weten in hen geboren is,»
 »geboren wordt met hen en sterft ook... ziedaar, Guus, mijn»
 »catechismus van de laatste tijd. Ik sta er niet voor in dat»
 »ik niet later het een bijvoegsel geef en een en ander schrap,»
 »of dat ze wordt als die pijp van honderd-vijftig jaar waar»
 »successievelijk de kop en de steel van vernieuwd was.»

— »Da's toch wel aardig,» sukkelde Roevius, »'n pijp of
 een toren, er is lengte-maat, ik gaf intusschen wat als ik het
 zoo kon meenen... maar die heresie, die heresie van Keesie.»

— »'t Protestantisme da's Rembrandt, Rembrandt dat is
 het Protestantisme en meer, oneindig meer,» woestte Roota
 overend, »daarom krijgen ze hem na driehonderd jaar nog
 niet klein in dat Roomsche museum, daar op die kade» hij
 rukte met z'n hoofd in een richting: »het is de geest die
 zich verzet, snappen jullie dat?»

— »Ikke wel,» grimaste Roevius, haastig opstaand,... »u
 hoeft niet te wachten, juffrouw,» noodde hij zoetsappig, want
 er was, heel laag, geklopt.

Roota lachte dwaas na; traag kierde de deur open en
 voor den drempel, een stuk leuning omgaande als de wrong
 in een beuling was in de kille trap-lade achter haar gestaltetje
 zichtbaar, donkerde het meisje van het schilderijtje, tot aan
 de enkels in een mantel.

— »Als 't kindje binnenkomt,» riep Roevius in z'n schik,
 »snotdorie daar heb je Mieb,» en hij gooide de brief bij den
 inktpot, »entrez, entrez mademoiselle, veel zegen in het
 Nieuwjaar.»

— »Veul zegen in het Nieuwjaar, meheer» herhaalde het kind.

— »Doe de deur achter je dicht, meissie; duwen, we zijn
 kouwelijk.»

Op haar vertrapte schoenen, damesachtige met zijlingsche
 elastieken, stond Mieb in rustige gewooneheid van thuis-hier-
 zijn en haalde scherp haar sproetelig neusje op. Achter en
 boven haar lengte, halverwege het tweede deur-paneel, duidel-
 ijkte op een met punaises daar vastgeprikt en rookig-geel
 papier-plakkaat, de kapitale letters: »Series-Lectio-num...»
 Onverschillig of ze wachtte op wat er met haar ging ge-
 beuren, keek ze vlak uit 'r oogen, blauwig onder 't klein ge-
 glinster van 'r wenkbrouwtjes en door de lichte wimperhaartjes
 wat schril; hield ze haar mond met 't purpere onderlip-kus-
 sentje eenzelveig toe. Ze droeg ook een vachte rijkelui's-mutsje,
 waar het overschot óp-stond van een pluimpje, gelijk de
 veërschacht van een pijl en dat bloedrood nog overpronkte
 daar de schurftigheden van het verganende bont. En daar-
 onder stortte het haar uit, avond-zonning oranje, viel met
 verwilderde scheiding op 'r wittig als geblazen voorhoofd
 en om 'r wangen waar het omberde 't gepimpel van 'r
 ooren, geklonterd dan tot een pruik die schaduw-groeven
 maakte om 'r spikkelig halsje-zonder-das, om te pegelen
 met matte glimmering en bleeke tinkelingen in 't ros omme-
 gekronkel, over de glooiingen van 'r schoudertjes: leer-geel
 vervaald bruin en grijs-doornaad. Gloedend daar onder het
 grauw en vaalwit van de kamerdoos bleef ze het licht toege-
 wend en naar de heeren, loensde ze naar het troonende ge-
 laat, keek ze kinnig recht-uit naar het brood in het bakje,
 stijf in 'r voornamen mantel die veel te lang van lijf en
 met veel te lage zakken haar als een livrei-jas omrokte en
 die wel zoo zwaar ook leek of was het kleedingstuk een
 wapendracht ter beveiliging van het schriële meisjeslichaam
 met de linkschheid van naar elkaâr gebogen knietjes.

— »Kan uwe me nog er 's gebruiken?» brauwde ze.

— »Ik mag niet meer, Mieb, ik mag niet,» komiekte Roevius.
»Zie je onze-lieve-heer niet, meid; denk er om, hij hoort en ziet alles... binnen!» riep hij, want er was geklopt weêr.

Behoedzaam voor zich uit droeg de hospita het ovale koffie-blaadje binnen. 'n Wit komfoortje stond er op, waar uit het hokje een koud vlammetje piegelde; twee kopjes en schoteltes en een glazen speelgoedachtig kannetje, drie-kwart dik wit van melk. Als Mieb niet merkend, voorbij haar commensaal alles beurend, groette ze net nijgend naar Roota. Een bleeke streep spleet 'r zwart haar tot aan het schemerend kruintje, 'r kapsel glansde pommadig, beplakte, golverig van nature, 'r krieuwelig voorhoofdje, was onder den boven-rand van 'r ooren-met-knopjes heen-gestreeld, en een rol-vlecht, echt haar, gelijk een top-zwaar kroontje bewond 'r achterhoofd. In haar paarsche, satijnige lijfstuk waarvan de glans plat bleekte op 'r boezem en bestrepte 'r lange armen ijzerig en waar uit, rond de hals die bruinig was als run, een plooiseltje tirlantijnde, deed ze haar werk voor de tafel en zoo bleven 'r oog-leedjes met wimper-boogjes als houtskoolstreepjes neêr boven haar geaderde koonen en 'r be-doezelde mond vriendelijk stil, dook er haar spits, de beentjes scherp doordrukkend neusje, stemmig tusschen de zwarte wenkbrauw-dotjes, terwijl ze klaar zette met knummelige handen.

— »Over vijf minuutjes, zoowat menheer, kookt het water,» zei ze, een oogenblik zwart wakend naar het natte schilderijtje dat boven op haar stoel daar was gezet.

— »Juffrouw, is de kerk al uit?» vroegde Roevius bij het klop-klotsje eindelijk van 'r laarzen-met hakken.

— »Nee, menheer,» glimlachte ze naar Roota of kwam die het antwoord toe »dat weet u toch wel, 't was me dochter.»

De juffrouw draalde of ze wenschen wou; groette echter eenvoudig en sloot de deur als achter iets kostbaars.

— »Dochter is blond,» roddelde Roevius, »de spruit van de man; geëngasjeerd en aangehaald met kiespijn; 's Zaterdags heeft ze twee papiljotjes op 'r voorhoofd van ouwe Echoo's; Zondags kroes; zal als ze getrouwd is haren laten vallen in

het eten.» Hij verwiebelde of hij pijn had onder zijn voeten, en zei: »dus u blijft niet?»

Maar de meester bemoeide zich naar het modelletje.

— »Kon je terecht bij de juffrouw op de gracht?»

Mieb zag alleen naar den meester.

— »Hoe heeft de juffrouw je nou genomen?»

— »Nakend met me haar.»

— »Is de juffrouw nog al over je tevreden, denk je, kan je 't nog al schikken?»

Mieb haalde 'r neus op.

— »Ze is liever bij mij, is het niet, Mieb?» riep Roevius zoodat ze allebei daar keken. Hij stond bij de kast in 't behang, schoof »pardon» met zijn voet Roota's jas wat op zij. Uit het plotselinge hok in den wand riggelden de planken, belast met tafelgoed; een groen-marmerige portefeuille met frissche lintjes stond op den grond binnen in, met een schilderkist er voor, op zijn kant, waaraan het koperwerk glom. Houdend de suikerpot in de hand, kwam hij bij het blaadje bedisselen, vroeg:

— »Blijf je koffie-drinken, Mieb.»

— »Je moet ze niet voor de gek houen» grauwde Roota.

— »Ik hou ze niet voor de gek, ik hou me zelve eerder voor de gek,» narde Roevius, »hou ik je voor de gek Mieb de Ruif? heb je laatst suiker bij me gestolen, ja of nee?»

Mieb rammelde met 'r haar, loensde erg en zei:

— »Sluit de boel dan weg.»

— »Netjes,» prees Roevius, »je weet wat we afgesproken hebben; telkens dat je de waarheid spreekt, krijg je wat, daar heb je een appel van me stil-leven.»

Mieb nam de appel aan in 'r ommouwde hand, tilde hem onder 'r oog en zei:

— »Hij is vlekkerig.»

— »Schaap, we zijn allemaal vlekkerig, al van het Paradijs af.»

— »Malle!» zei Mieb en snotterde.

— »Juist, evangelische Mieb,» teemde Roevius, »ga nou maar heen; heb je tram-kaartjes bij je? nee? niet? le commun is liefdadig mot je weten,» hekelde hij, »daar heb je wat zilver in afkorting op het goud van je haren, je hebt goud

in je haren, dat wist je nog niet; kom dan van de week maar eens hooren, als 't koud blijft, met je haar, versta je, tegen moeder zeggen, me schat."

— »Voor een keertje nog es," komiekte hij naar Roota, die toen zijn schouders roerde.

— »Ja," had Mieb gebromd en »dank u wel."

Ze knikte 'r lijf op zij of ging ze wat op rapen van den vloer, pakte een geruite manne-zakdoek uit haar mantel-zak, loensde naar Roota of verwachtte ze nog wat, vouwde dan het kwartje in een punt van 'r doek, maakte een knoop, en trok de slip met 'r hoektanden aan.

— »Zaterdag moet je zeker weêr wezen bij de juffrouw?"

— »Ja, meheer."

Mieb stopte de blauwige lap diep weg, borg er de appel boven op, zei: »dag meheer, dag meheer" en ging stijfjes.

— »'t Lijkt wel bargoensch wat je spreekt soms," wrevelde nog de meester toen ze weg was, »en dan tegen een kind, het is heelemaal de toon niet."

— »Dat weet ik nog zoo niet," zinde Roevius.

— »Ik moest aldoor denken aan 'n poppetje uit de arke Noach's," mopperde hij al even zijn beenen verzettend voor de zinken plaat, »die mantel is iets nieuws; 't zal wel niet te romantisch wezen als je zegt dat ie een heele geschiedenis achter den rug heeft... wat een stem heeft die kleine meid, daar bromt je wat in."

— »Is het waar dat je 'r betrapt hebt met je suiker?"

— »Waar is dat ik de hoogte van de suiker in de pot eens gemerkt heb met 'n inkt-streepje en het onder peil bemerkte; natuurlijk steelt zoo'n kind."

Roota zweeg weêr ontwijkend, hij liep naar zijn jas en nam die van den grond of 't een huid was.

— »'t Zou wel 'n exceptie zijn, 'n mirakel als zoo'n kind niet stal, dat zult u toch ook wel vinden?... Hebt u wel eens gestolen?"

— »Een appel... veel appelen toen ik klein was," grinnikte wat Roota.

— »Ik nooit, vrome vader zoo u weet."

— »'n Kind dat je nooit eens ziet lachen, dat over 'n nog levend broertje praat of hij allang dood is," hunkerde Roevius, »soms wanneer ze me aankijkt, schaam ik me tot diep in mezelve; het is de zuivere waarheid wat ik u zeg daar... dat kind weet."

— »Dat kind," Roota hield het mouw-eind van zijn jasje vast in de greep van zijn vingers en stak zijn arm het mouw-gat in van de pool.

— »Dat kind, dat engeltje, ze woont in het paradijs, zegt ze zelf" sikkeneurde Roevius vooruitkomend, als om den meester te helpen aan z'n jas, »wéet waar Abram de mostert haalt, u laat een mensch nooit uitspreken; Zola spreekt van zoo'n gevoel krijgen ook... wacht ten minste op een kop koffie... wil u uw handen niet eerst wasschen, die wicken stinken als traan."

De meester zoo onverwacht op zijn handen gewezen, bekeek de rechter.

— »Het is maar houtskool," zei hij »neen," bedankte hij, »de dagen zijn kort; ik ben een uur kwijt als m'n kachel niet meer brandt, maar er komt verandering, de vorst raakt van de lucht."

— »Als u niet blijft, blijf ik ook niet," dwarste Roevius, »ik vertip 't om voor mijn nieuw-jaar alleen koffie te drinken in deze poseerende kamer, ik trek er tusschen uit;... ik ga me heil-en-zegen laten wenschen, eerst na me scheerdertje, dat doe ik lekker."

— »Er mankeert aan je kamer niets, poseeren doet als je zoo wilt, alles."

De stem van den onderwijzer was moeig gebleven; hij humde zwaar. Breed-borstiger in zijn harige pool, was hij achter het beeld om teruggekomen; hij liet de kraag voor zijn mond verschroeid, tot aan zijn ooren staan.

— »Waarom blijft u niet?" soebatte Roevius.

— »Tijd! op z'n akademisch."

— »Kent u Marx?" vroeg Roevius, Roota beziende als van onder-op, toen die talmend toch, dichtknoopte den kin-band.

— »Marks?» neen... is dat een vriend van je?"

— »Dat juist niet." Uit Roevius oogen verglom even het spiegelingetje van het raam, »heeft juffrouw Brakel talent?"

— »Juffrouw Brakel?... die werkt hard... assidu... zeker ze heeft talent; niet zooveel als jij... je maakt dat ik me daar in eens zie zitten op het tabouretje, bang dat het onder me zal breken... Vandaag ben ik verder vrij."

— »U moet toch ook eens gaan naar me scheerdertje hier op de hoek," rekte Roevius. »U moet maar denken ik maak wat reclame voor 'm; een baas in z'n vak, 'n echte; rond brosse, hol brosse, vierkant brosse, tout l'art, anti-sceptische behandeling, mijn liefje wat wi-je nog meer... u moet het eens doen... misschien is het wel iets voor u om te beschrijven; allemachies aardig zaakje, ganz neu, natuurlijk zoo'n modern poep-bruintje weêr, dat spreekt... Naast de spiegel, u zult het wel zien, waar de baas z'n mooie potjes en pan- netjes, z'n eau's en z'n ines, zich nóg es komen recomman- deeren aan je doleerende facie heeft hij nu een kaart geëxpo- seerd, precies presidenten op postzegels, negen en veertig, ik heb ze geteld, zeven heilige rijtjes van zeven; wat danteske metamorfosen. Elk rijtje begint met een of ander mensch dat je langzamerhand kan zien worden een menheer... Hebt u wel eens wat gelezen van Rimbaud?"

Roota schudde langzaam van neen.

— »Vindt u ook dat onze tijd geel te zien is?"

— »Ik dacht..."

— »Voorbij... vorbei"... ein dummes Wort... »gelooft u dat de duivel wroeging hebben kan of kon."

— »Die wroegt altijd."

— »Zou u denken; zou Goethe daarom Mefisto hebben laten zeggen: von zeit zu zeit seh ich die alte gerne."

Roota maakte beweging van gaan.

— »Ik ken maar heel weinig Duitsch," bekende hij.

— »U kunt toch van middag niet zien, met dit mieserige weêr, pruttelde Roevius, »weet u dat ze zeggen: u is een rooie."

— »Ik ben de verliefde van mijn eigen naam, rood is een mooie kleur."

— »'t Wordt van 't jaar de mode."

— »Dat is net Nunken zoo je dat zegt; kijk naar de ouwen... nu groet ik je, anders beginnen we weêr van voren of aan."

— »Dan me maar laten millimeteren," raffelde Roevius of versperde hij den weg, »en achter-over met m'n mutsebol bij 't scheerdertje gaan leggen filosofeeren naar me portretjes; een expositietje ook, een fel expositietje als je 'r strak naar kijkt. Een is er bij, de derde van de serie, zoo'n kop daar je dadelijk tegen zegt: je vous connais;... we spreken een beetje Fransch de baas en ik, zoo af en toe. Een kalf van 'n man, hij heeft wat van de smid bij ons, die heeft ook zoo'n baard als 't achterend van een voorhamer, en dan mot je zien hoe die eenvoudige goeie kerel, juist zoo mooi omdat hij zoo eenvoudig is, precies als ze in de Fliegende Blätter in zevenen van 'n flesch een kozak weten te maken, verloopt van de eene schakering op de andre tot een allerafgrijpselijkste patser."

— »Ik werd er beroerd laatst van; het kropte tegen me keel-kop, gevaarlijk ook nog als je onder het mes moet... het blijft er altijd bij... 't wordt allemaal abstrakt in me... dat is me ook een hondebaantje nou, model-zijn... de een verkoopt z'n haar, 'n ander z'n heele lijf en die z'n zielement, ànneme, ernst is das leben und heiter die kunst en ga nou je gang maar potdorie... ik zal u maar niet langer ophou- den, ik begrijp ook wel dat u niet voor uw genoegten hier is en al kon u blijven, ik zou daarna toch weêr alleen zijn en uit den treure gaan zitten luisteren naar me zelve als naar een litanie... 'n mi-se-rère."

— »Ja, lollig is anders," had de toonlooze stem van den meester beaamd, »maar wat zal je er aan doen, ik ken iemand die z'n bast aan de snij-kamer heeft verkocht... wij zijn zoo teêrhartig niet... je hebt misschien gelijk ook, schoolers zijn belachelijk te zien."

— »Dat heb ik nooit gezegd," bromde Roevius.

— »Jullie eischen te veel, dat is de heele zaak," stond

Roota stil, »je doet als verwende kinderen, dat dwingt om een pop... 't is mij wel; doe maar en bezwaar een ander niet onnoodig... praatjes vullen geen gaatjes... die baard als een hamer-end dat was goed,... je moet doen Roevius,"

— »Kom, kerel," vervolgde hij heel dicht bij zijn leerling komend en naar hem opziend met zijn hittig kijken, »probeer nu eens je hoofd enkel te houden bij je pleisterkoppen, wezenlijk het loopt mis, ik zal maar niet eens zeggen dat het laf is; bedenken kon je evenwel dat wanneer jij zakt voor je examen, ik ook zak, het is geen aanbeveling voor een leeraar wanneer z'n leerlingen niet slagen. Je bent een lastig slag volk; doe nu toch eens je best, zeg tegen je zelf: ik wil... de eerste studie beloofde zooveel, doe nu eens je best, ik zou niet als Brugman preeken als ik niets in je zag, je kunt, als je wilt."

— »Ik ben een wanschapenheid," pruttelde Roevius, »dat weet ik wel," hij wipte z'n witte zakdoek uit zijn borstzakje en droogde z'n handen van binnen, maar nu zult u toch eens zien."

— »Afgesproken," besloot de meester.

Ze gaven elkaâr de hand.

— »O ja," bedacht Roota toen ze dan stonden in het portaaltje bij het ladderige trapgat, »wanneer je toch schrijft aan Balkenend, doe hem mijn groeten en zeg, dat ik zeg, hij moet maar denken, gelijke monniken, gelijke... je weet wel... hij moet het maar doen, zeg hem dat."

Roevius bloote hoofd dreinde; hij schouder-schurkte van de kou, boog rap van hand zijn jaskraagje op, want het tochtte en daarmee roesde een flakking van de buitengeluiden de trap in; terwijl door de mager-gekraalde deurpost de kamer-stilte daar verscheen rondom de sneeuw-witte bootsing van het goddelijke maske en neêrhing op het schilderijtje op den stoel.

— »Denk er ook aan," haastte Roota's als afwezige stem al, »je hebt een groote neiging de koppen te lang te maken, die ook, de kleine meid is breder over de kaak... nu... saluut."

.... Roevius na de kamerdeur achter zich te hebben gesloten, bleef met zijn kraag overend een poosje staan voor zijn fel, in een paarsche dooving blakende kachel. Dan greep z'n arm van onder z'n opgewipte jasje vandaan over de tafel. Hij kwam de brief nemen, schikte de volgorde der blaadjes en ging die bij den inktkoker leggen, zoo, dat de velletjes opengaptten naar den ezel. En met dezelfde ernst als om een belangrijk geval, kwam hij toen staan voor zijn schets, waar Roota's verbeteringen hard, koud streepten en probeerde vandaar of hij het schrift kon lezen van den brief."

— »Daar lag ie ook niet," pruttel-peinsde hij de blaadjes latend.

Warmend zijn rug stond hij vervolgens te half-oogen naar het raam, of op de tafel neêr en weêr op zij-weg naar het raam met de verganende ijs-vliezen. Al gauw echter liet hij zijn armen vallen, lummelde z'n lang lijf de tafel om, zette zich op den stoel voor de schrijf-map en schuifelend op de zitting, z'n knieën scherp schonkend gehoekt, stak hij z'n handen in z'n broekzakken, allebêi.

— »k Zit als een engel onder scheerders schaar," las hij van zijn begonnen brief.

— »Haar, klaar, voorwaar, naar, zwaar... niet gaar," grimmelde hij voor zich henen.

Lusteloos stond hij andermaal te pruilen voor de kachel, liet zijn doffe blik van z'n werk gaan naar het voorbeeld en een vleugje maakte zijn mond weêr bewegelijk toen hij keek zoo naar het kranium op de kast.

— »Al dat zit in dat."

— »Esprit d'escalier..." revalde hij, en wat later:

— »Daar gaat ie nou weêr op z'n soliede Dickies... hij jaagt je de stuipen op je lijf... je moet willen,... 't leek allemachtig veel op medelijden, maar in 't diepst van z'n ziel haalt hij z'n neus voor me op... wat ie gelijk heeft ook."

.... Toen hij de kast aanduwde was er een stug lichtkransje achter op z'n haar. Hij haalde de alkoofdeur naar binnen. En aan de waschtafel die daar achter-in tegen een

eveneensche glazen deur gezet was, als om de volkomen afzonderlijkheid van de voorkamer met de achterkamer te bewijzen, begon hij te rommelen in de schriële schemer.

— »Doet u maar geen moeite verder, juffrouw,» riep hij leven hoorend achter, »ik ga uit.»

— »Gaat u maar gerust, meheer,» antwoordde het kouwelijk-hol, »ik zal de kachel wel voor u aanhouden, hoor.»

— »U doe maar,» zei hij.

* * *

Tusschen de onderpuien en de boomstammen in hekken als drie-stallen kwam Mieb aanstappen. Na al het daaglijksche gedrang, nu er de stemmen van de joden niet meer raspelden over haar heen en 't naar bovene krijten: »koop, koop, skelvisch; goeie moot als kabeljauw» en het »'n dubbeltje de zeven» was het hier of er de meeste menschen nog sliepen. Vêr, schreeuwden sporen en de trammen rommelden gram, meêvoerend achter doffe ruiten schimmen van passagieren; de paarden, de nekken omkransd met rood-gele gareelen hobbelden in de slappe strengen of trokken ze niet, uit de wrongen van hun neusgaten rookten de witte asem. Mieb's schoenen klotsten zoetjes hun straatgangetje voort. Een meid met 't zwarte doekje om 'r hals geslagen, geruchtte een deur uit; de boodschappen-mand op 'r heup, de sleutel in de vuist, met 't witte muts-dotje op 'r bloote haren zwierde ze henen in haar kreukend paarschje, terwijl er een vent loeren kwam naar den naam, een papiertje afnam van een wit plokje in zijn hand om het te stoppen in de sleuf. Het busklepje tinkte en de man met om z'n ooren een das, over-beende het spoor al. 't Uitgierend: »'n cent, 'n cent» galopte een losse jongen en struntelde Mieb langs, te sullen trachtend over de hobbels op 't plavei, knakkend dan een glazene ijspegel weg van onder een kozijn om er aan te gaan zuigen als aan een drop-pijp. Toen had ze opgekeken naar den zwoelen driehoek tusschen mollige gordijnen met in het midden een stijve plant.

Het was lang niet zoo vinnig meer en ze had er al zeven stuivers; 'n dubbeltje van die andre meheer zijn moeder en een dikke sneê brood, in de keuken, voor de tafel, waar boven de beenen van de menschen buiten dansten en een kommetje koffie en toen nog een oliebol: »daár, je bent toch ook een halve snèrt, ik krijg zàt,» van Antje.

Dikwijls tusschen het luien van de tram ging een deurschel aan, 'n slager met omgeklept wit voorschoot onder z'n kraakwit jasje sjokte langs het hard-steen overzijds; een brievenbesteller jachtte, manteltje omgewipt, de tasch voor z'n buik, van de eene deur tot de andere; 'n briefkaart snipperde uit den stapel in z'n hand. Bij een lantaren hielden twee mannen elkaâr staande, handschuddend dadelijk; de eene z'n pet was nieuw en de ander had ook een wit plokje in zijn wantknuist samen.

— »Van 't ouwe in het nieuwe gehouden, ben niks lekker geworden, ik doe het altijd als ik kan.»

Mieb slenterde voor zich uitkijkend als tegen de wereld op. Van onder haar mutsje was 'r voorhoofd blooter of had haar een hand gestreeld pas. Bij het wachthuisje dribbelde een bochel-mannetje, geteekend voor z'n pet; het boekje tram-briefjes stak tusschen z'n vest en z'n jas uit en toen ze achter het glimmende houten hok vandaan was, kwam er juist, dribbel-drabbel, een tram aanluien. Voor de lijn bleef ze staan snuffen en vertrouwelijk de doening aankijken van het verzetten der wissel. Dan stak Mieb over, langs hekkespijken, bij een hoog-kappig, bevlaggestokt gebouw waar een klonterig zwart tuintje diep was beneden en de brug ging ze tegen waar een kar treilde, beheuveld met gloeiende ballen van sinaasappels; de jodenvrouw allebei 'r handen tusschen de kruis-plooien van 'r doek, stond naast de velling van het wiel te stampvoeten op den drogen vloer en schreeuwde.

'n Dikke stoom wolkte overwaarts de lange leuning van de sluis. Jongens en een meisje die 'n kaper droeg met bolletjes er aan, holden als onder een witte muur loopend naar de andre leuning om de ijs-breker uit het brugge-gat te zien varen en spuugjes te laten vallen op het schip. Maar door

de als van zelf wegblazende wand van damp grauwden alweêr de stompe obeliskten der gaskandelaars en gelijk een stationskap duisterde er achter de brug 't ster-stralige gespante op van het glazen paleis. Tusschen al zijn bouwseltjes als kioskjes dromde er boven de boog de breed stolpende koepel, beurend als op een lantaren met hoornen glazen de engel naar het vervrozene blauw.

Hier uit de beschutting van de straat gekomen als onder een buitenlucht leek het weêr veel kouder en trokken de menschen weêr veel kwaaiër gezichten. Rechts brokte de smook achter de sluis met zijn gele kaapstanders weg, naar fabrieks-blokken die veel kapotte ruiten hadden en mist boven het dak, en inhammen tegen naar een oud verschietje van open torens bestoken; maar links waar het meisje liep overgingen de aanzwellende sneeuwluchten het vrijer landschap van den Amstel. Van den grondlaag op en schuivende stil donsden de wolken hun vage schulpranden over elkander, behemelend de gure oever-neerzettingen der nieuwe buurten, de kille kadehoeken, de boomen en al het ijs-blind gevenster; waar dieper-in boven de verbrijzelde eenvoudigheid van de gestollen stroom, een watertoren schimmerde gelijk een groote til.

Binnen de geul in het opengeramde ijs, dat wreed schuitrompen klemde en paalwerk zwart, en uitgezakt en grau van zandstof hing aan den wallekant, bekrield van loopende luidjes en hield in haar starren vang de verdwaasde getimmerten van zwemschool en roeiklub, dobberden de bleeke schollen, omfladderd en omspeeld van meeuwen. Papieren schuitjes en als peperhuisjes drevon ze tusschen het zeulende ijs, stonden er op te kijken met hun pikhaan-oogjes, zwermten en maakten witte strooisels, kleppende dan het diepe van de deining tegen, zeeig, vallende en kandelwiekend boven het gruis dat tot elkaâr weêr te vriezen leek onder de teedere bedonkering die kwam. Mieb hoorde het verrige krieuwen en het piepig krijschen, hield door de leuningklossen haar gezicht gedrukt en spiedde zoo als door een kijkgat naar het bedarend gewervel beneden, naar de grille klonters die hadden

als glazene randen. En als ze verder sjokte in 'r lekkeren jas, plekkend 'r schoenen met de uitbultende hielen beraden neêr, scheefoogde ze nog even naar de musschen, vliegerig aan 't scharrelen en pikken in de mest van een paard en die veel donkerder veêren hadden dan van den zomer.

Een tram dreunde voorbij met »Nova-Zembla» op de ruit en daarna ging ze overloopen bij de minste menschen. Het begon in de hollige ruimte nu zoo geregeld te trappelen of er soldaten marcheerden. Van uit oude en nieuwe stad driften de menschen onder het van papieren en letter-brokken oversnipperde paleis. Rijen van meisjes schuin-optrekkend sjoertten voorbij en uitgelaten; kinderen met hard-schoone kleêren aan en groote strikken onder de kin wandelden haastig; »Ik ga» hijgde een glimoogend jongentje naar zijn zusje, maar Mieb uitwijkend, loensde naar de blikken potdeksels van een ijskarretje met schilderijen van boomen er op, en dan naar een mand met knik-bengelende bloemen die over het gekringel van de groote steenen, door een man op z'n hoofd, naar haar kwam aangedragen worden; ze draaide er zich voor om, achteruit-sloffend en zag hem belletrekken gaan aan een gouen deur met allemaal blauwe glaasies.

En toen ze onder het beprente kioskje en onder het almaar alarmen van de bellen het plein liep binnen, kwam telkens de grond voor haar wit plekken tusschen de openingen dóor van mannebeenen. Ruit tegen ruit bijna vergleden de gladde tram-kasten, blauw, geel en bruin langs elkander, vooróp en achter propvol bezet door rookende heeren; de vloer grommel-gonsde waar ze stapte en waar »diezelfde man» gauw ronddraaide om de kruk onder z'n oksel, zijn leêge broekspijp zwaaide, telkens tikte naar zijn pet, »veel heil en zegen, veel heil en zegen.» Een oogeblikje liep Mieb daar dan alleen op den donkeren weg als tusschen bleeken. Toen bleef ze dwalerig en neusophalend talmen bij de dikke mast van een sein-paal, wurmde haar mouw 'r zak in, tastend naar de knoop waar haar geld in verstak. En het plein voor de rulle, betelefoon-hekte huizingen aan den kant, hield in de plantsoenen rond het bekken der

doode fontein en tusschen de felle groene stammen van de lanende boomen, als een dunne rijp een kreukloos wit bewaard waar de heesters uitbezemden en de nieuwjaars-menschjes om heen zwartselden onder de scherp-soezerige druiling van den dag.

— »Vandaag een echte dronkeman's-dag.»

— »Voor al met 't kouwe weêr.»

— »Nou.»

Op den hoek der straat, besponnen met schuine draden en in de vlieding met lucht doorbroken, bij de vermiljoenen brievenbus als een groote spaarpot daar tegen de muur-met-voegjes, wachtten mannen stijf-gejast en wenschten. Een draaide zich net om, drukte z'n sigaartje zijn baard in, pufte gauw rook weêr zijds z'n omgekeerde knuist, dan smeed hij het eindje weg en gingen ze allemaal de gistig-ruikende kroeg in. En op stond geraakte Mieb daar in 't gedrang; voor wie haar zou hebben gezocht was Mieb een oogenblik verdwenen. Doch dadelijk kwam ze gloedend als de bot van een kastanje voor de rollaag op het asfalt staan, ouwerwetschig voor het zondagsche geloop, met al zijn hoedengeglans en gehobbel en geluifel; z'n opgesteek van dooie vogels, z'n strikken op ijzerdraad en onverlepte tuiltjes en kromme gevedert; met z'n knopen-schijven, handmoffen aan koordjes en randen als schoon papier om de geschoeide handen en opgerolde regenschermen als wandelstokken dun, geduldig wachten tot er de tram die aankwam brommen achter 't onevene hoefgeklop, voorbij zou zijn. Daar drilde die koetsier met z'n dikke kop, zijn uniform-lifj koper-knoopig boven het groot genummerde spatbord op; hij schroefde de rem, prikte zijn zweep in de koker en rammelde toen als op een soldatentrommel dat het loeide.

Dan ging ze rechts; bij de winkelhuizen, die hokkerig en ramiger in de hoogte, de veelervige schilden en teekens hielden uitgestoken als stijf bevroren blazoentjes. Achter een lekker-ruikende dame met allemaal krulletjes op 'r mantel, schuifelde ze als een groot mensch meê, in het over haar henen kakelen en het gebolder van rijtuig of van kar wanneer er een hoei-schreeuw sleurde. Dan kon ze bijwijken de over-

kant's menschen terug zien loopen en er waren er bij die schaatsen hadden om hun halzen en lange stokken over hun schouders. Tot er een jongen fluitende boven alles uit, haar elleboogde op zij en ze in bochtjes begon te slenteren, loensend de uitstallingen in, een enkele maar was er achter de ijsbloemen toe. Bij een kruidenier dopten de mangeltjes en de rozijntjes: »zeg maar, stedenhaver» door de flakkers heen en achter een lange ruit lagen vele hoeden ten toon gesteld, rood en blauw, net als ze droegen veel en op elke hoed was een lotje. De spiegelingen van de menschen vergleden in het blink-glas en toen zag ze zich zelf daar staan en schudde ze eventjes 'r haar.

— »Ik zeg je gaat naar je tante, melieve mensch, daar was er geen houden an.»

— »Suikere boontjes.»

Mieb keek neer naar het kleine jongetje, dat z'n handje vasthad aan de jaspand van de heer en voor de winkel stond te dwingen. Een steenen haan, met 'n dikke knoedel op z'n kop, en een staart van veeren net als de officieren hadden van de schutterij, met bolle oogen of hij kraaien zou gaan en met nijdige hoorntjes aan z'n pooten, waakte daar in de winkel bij de taarten, die op schoone papieren met kantjes stonden, wit met suiker beslingerd, met zilverige ribbelblaadjes waren beplakt en met kleverige klontjes. Maar... »adie heeren» zwaaide er een paar een wijden hoed-groet uit en toen gingen de stappen opzij.

Hier was 't weêr ruim; hoog door de lucht waasde het blauw nog, sparig geworden tusschen het licht gerande aanschuiven van de zachte wolken; boven de puien en de daken verzweefde het gelijk een baan, kruislings over de richting van de geul in het bister-grijze grachtijs. Mieb die wel de weg maar al de namen niet wist, tredend een eindje van de brugpaaltjes af, hield 'r wreedig gelaatje naar de barre stadgezichten; ze had het heelemaal niet koud, 'r handen gingen zelf zweeten in haar mouwen. Beneden honkten de schepen langs wal, met de molm-doffe vrachten turf onder berijpte luiken-daakjes; gestreken masten waren wit bestreept en ook

die koolteerge zwaarden opgetild boven de koeken ijs. Gebogen menschjes draalden achter de boomen, maar Mieb keek anders; naar een fijn meisje met blauwe aärtjes bij 'r oogen en dat op kale beenen naast een gladde dame stapte; ze had een vierkant lappie zwart voor 'r mond, achter 'r ooren met bandjes vast.

En opnieuw ze ging in de sluike van de straat, langs de glazen wanden, met de wiebelwarrel meê. De helm-kam van een agent blonk er voor een café, waar er één maar zat; boven z'n laarzen en onder z'n jas vandaan, puntte het stokkie waar ze mee slaan, wenschen je mogt niet. Alsof ze er diep over nadacht vorderde ze verder en het relde en het belde, het werd al drukker en iedere keer drong er een aan van den verkeerden kant. 'n Besteller drukte deuren met prentjes aan haakjes los en lei het briefje op de toonbank vol presenten; opzittende koetsiers met blikkerige hoeden reden verheven in het midden; hun zweepen slierden de krulletters langs boven de kramerijen; langs 't boog-raam van 'n magazijn, waar als in holle kamer, nieuw-aangekleede poppen hun borsten bolden of zouden ze zoo overstappen in de drukte, maar ze hadden geen van allen hoofden.

En toen in de verstilling van het licht, bij weêr een bruggeruimte, de meeuwen wit de diepte uitstoven, sjierp-wankelden om en lieten zien hun pootjes, zag Mieb een kluit menschen staan, vroolijk onder mekaâr. Het asemde boven hun opgezette kragen en 't spikkelde in hun kijken, terwijl ze grinniken bleven met een kromme mond daar naar de verte. Half-weg de gracht, kroop als een omgevallen pop, iemand op handen en voeten van de groote steenen op de kleine steenen over; aan een dikke stoep-paal aangekomen, heesch hij zich overend en tuimel-beende weg, niet eens heel erg, »een heele heer,» 't hoofd hangende en in zijn nek z'n dronken hoed. Mieb haalde haar neus op, wat was daar nou an te zien.

Maar onder een reclame-zuil, waar nakende menschen op waren afgeteekend, die vlogen en grepen en hingen aan mekanders armen en beenen, was haar stijf gestaltetje aan het aarzelen geraakt en oogde ze daarna naar 't verloop der

gracht, met zijn huiskoppen als geward in de kraai-nestige koppen van de boomen. Dan stapte ze achterom een dun wiebelende fiets die tinkte en loende naar 't zoetjes peddelen van de beenen, en bij de zandbak aan de leuning keerde zij terug.

— »Ik vond de kou verrukkelijk.»

Een der twee jonge juffrouwen-met-schaatsen draaide om den huzaar heen, eer die met z'n sabeltasch en billen-broek van leêr, binnen kon gaan in de sigarenwinkel. 't Lachend portret van een dame met een sigaret was er tegen de ruit geplakt of keek ze om de rand van een gordijntje. Mieb wist wel dat ze gauw kon wezen bij de juffrouw op de gracht, maar in een gevoel van de beste tijd wist ze ook dat het te vroeg nog was; als ze daar nu evenveel kreeg op de gracht waar de dikke meid haar opendeed onder de trap, toen moeder had aangescheld voor de eerste keer, »zoo jongejuffer bé-je daar, goed je voeten vegen,» waar de lange gang wit was van onder en van boven, en uitliep op 'n glazen deurtje; waar allemaal steenen ruitjes op de muren waren en je een dikke trap voorbij moest als een groote preekstoel in de kerk, met schulpies, en een schep zwarte portretten in de hoogte waar 't weêr licht werd, vlak naast mekaar keken van zich af. In het tuintje knierpten de steentjes tot voor de juffrouw's kamer. Daar had ze eerst op het bed moeten zitten, met 'r hoofd op 'r knieën, maar dat kon de juffrouw niet en dan had ze moeten gaan leggen op 'r rug, op 'r zij. Op de grond lag 'r goed bij 'r schoenen op een hoop en zoodra als de juffrouw een jurk had aangedaan over haar andre jurk heen, had ze daar een kring omgetrokken van geel poeier uit 'n papieren huisie. Het was er veel warmer als bij de eerste meheer, die 'r had aangesproken en moeder was gaan vragen of het mocht. Daar was een glas in het dak en de kachel er niet van zelf bleef branden. Zij lag daar en de juffrouw zat daar op een goud krukkie, deuze had geen verf-plankie in 'r hand maar 'r hand op een stok waar vanboven een proppie aan vast zat en waar ze meê van uit de verte had kunnen komen aan 'r haar. Je hoorde er zoowat

nies; in de rondte hingen ook schilderlappies met dezelfde ouwe vrouw er op, en met uien en kannetjes er op en die kannetjes stonden nou op de grond. Niet veel zei de juffrouw, ze kraste maar en veegde met 'r vingertje; voor het raam zwiebelden takkies en je kon de punt zien van het huis. 's Middags was er een broêr van de juffrouw komen praten en die was met z'n gezicht haast op 'r lijf gaan leggen kijken en toen was z'n kouwe brilletje op 'r vleesch gevallen en had ie gezegd: perdon; 'n andre juffrouw had 'r goeie boterhammen gebracht, witte en zwarte, en een hoog glas melk en toen ze weg mocht, had ze drie kwartjes gehad. 'n Pakje tramkaartjes kostte een gulden zestig in de Warmoesstraat; bij die goocheme kreeg ze drie kwartjes voor een halve dag; die vroeg om 'n haverklap: mot je niet es rusten, maar dat dee ie er om, dan kon ie weêr een sigaretje op gaan rooken.

— »'t Complement van den dag.»

— »Insgelijks.»

Mieb liep dicht langs het bevroren raam van een slagere-winkel; het vonkte en gloedde er plotseling bij de smore kleuren van 'r jas en haar. Stronkig, stakkelig, bits, scherp als zout; opgespookt en scheef als 'n woud-woestenis in stagen wind verstart, stond er het ijs-gebloeï te gloriën naar het fijne druilen van den middag. Het gas was al op, achter in den winkel. Bloed-foeliën, gloedden in het ijs-glas de schijnsels van het vleesch; het binnenlicht ontstramde het rood in de ribbestukken, beeldde er de duistere brokken van het gehouwen been, doorzwelde de goudelende reuzels en hing er de schaduwen der bouten, dof als zwart geworden zilver, onder al het zijgende gefonkel en geschilfer in de groote ruit. Mieb sukkelde 'r gangetje voort; ze zag niet op, niet neêr; de koepel van 't paleis toonde zijn smalste ronding nu in de toeë lucht; over de brug was ze gekomen, maar toen ze bij een lekkere bakker aftreden moest van het voetpad achter de hoogheid van de menschen, zwenkte ze om en ging de dwarsstraat in.

Los uit het luien en het rellen, in de leêgte van het oude buurtje, schrompel-klotsten haar schoenen de keien aan, maar

even onhaastig bleef er haar roodig getopt figuurtje zich ook daar bewegen. Avond-bleek te midden van de zeulende geveltjes, spookte er het naambord van 'n volks-gaarkeuken; 'n vrouw daalde de sportige treden van 'n stoep-trapje af en op de gootplank trappend dan de kelder in; er stonden stokken pepermunt en zoethout voor de glazen. Drie jongens, eender in stugge jassen, speelden, wierpen de kaart uit op den drempel van een blind raam; handkarren met kolenzwarte bodems doken bij een muur; kinderen holden haar aanschouderend voorbij en blêrden »Kees.» Wijd achter haar verspeelde het luien en Mieb was nog niet aan het andere gat der straat, toen ze 'r naakte voorhoofdje wat hief en 'r lompe vingertjes kwamen aanbuigen en ze voorzichtig het sneeuwtje opnam, dat als een stukkie van een garen-draadje was neêr komen vallen op 'r mouw.

(Wordt vervolgd.)

EENZAME VOLZINNEN

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Een gedicht dat symbolisch wil zijn is noodzakelijk minder werkzaam dan een dat enkel beeld is, want beelden hebben oneindig veel betrekkingen en voor elken lezer andere, maar symbolen hebben een bepaalde betrekking, voor ieder dezelfde.

II.

Bedwongen stof is nog geen bezielde idee.

III.

Zoolang de gedachte troebel blijft ben ik rusteloos; is ze eenmaal klaar dan voel ik me zonder zorg en ben zeker dat ik ze te gelegener tijd zal uitspreken.

IV.

Waarom zal een mensch altijd *meester* van zichzelf zijn? Ik ben soms mijn meester, maar dan weer mijn vriend, mijn slaaf, mijn machteloos bespeelde snaartuig.

V.

Het eigenlijk moderne, in onzen tijd, is Bezonnenheid.

VI.

Onze tegenwoordige roman-typen zijn typen van onlust.

VII.

Penning — de later blind geworden Dichter — schreef in 1876 aan Van Vloten, dat hij zijn herinneringen zou willen schrijven, en zelfs hoe hij dat zou willen doen, n.l. zoo verfantaseerd dat ook zijn vrienden ze niet herkennen zouden. Toen ik hem dat in 1898 vertelde was hij daar zeer verbaasd over. Ik heb altijd gedacht, zei hij, dat de reden waarom ik mijn herinneringen ben gaan schrijven mijn blindheid was.

VIII.

Het schoone alleen is het onloochenbare: dat wat niet ontkend kan worden.

IX.

De overweging dat iets wat men niet wil toch ook wel goed kan zijn, is doorgaans een bewijs van zwakte: zij brengt ertoe tegen zichzelf te handelen.

X.

Het is verkeerd den klank van zijn stem door accenten te zeer te willen opdringen. De toon ligt in het geheel van gebruikte klanken, en de waarde van iederen klank wordt bepaald door zijn verhouding tot de anderen. Door een accent drukt men meermalen alleen den wensch uit dat de waarde van een klank grooter mocht zijn.

XI.

Natuurlijk is ieder die zichzelf is, zonder het besef van de tegenspraak in dat Zelf.

XII.

De abstractie wekt geestdrift, het beeld liefde.

XIII.

De mensch heeft niet alleen het recht, maar ook den plicht aan zichzelf te gelooven.

XIV.

Van de schoonheden van het aan ons voorafgaand geslacht zagen wij al niets dan de bloem, die wij kortstondig genoten.

XV.

Alle kunst houdt op tegenover de onbegrensde van het materiaal.

XVI.

Krachtige, doelbewuste bewegingen wekken altijd bewondering.

XVII.

Aan een mededinger maakt men zich zijn grenzen bewust, aan een leerling zijn inhoud.

XVIII.

Alle schoonheid is strijd van gedachte met aandoening en haar kenmerk in de uiting is onbeholpenheid.

XIX.

Draag mij de gedachte die u boeit zóo voor dat ik uw vrijheid voel.

XX.

De aandoening is een schoone zwakheid.

XXI.

Ieder heeft het sterkst de eigenschap die hij noodig heeft tegenover zichzelf.

XXII.

Een kunstenaar is een man wiens genoegen de wet wordt van anderen.

XXIII.

Verbeelding is: het wezen van de dingen in beeld brengen.

XXIV.

Het is een ziekelijke behoefte uit één beginsel alles te willen afleiden.

XXV.

Iedere nieuwe wijsbegeerte is een poging de wijze waarop de eeuwige tegenstrijdigheid zich op een gegeven oogenblik als onduldbaar voordoet te verzoenen, met de stille hoop daarvoor voor het vervolg te ontkomen aan *alle* tegenstrijdigheid.

XXVI.

Ook tot den omgang moet men worden opgevoed. Wie altijd aan een zekeren toon van verkeer gewend is, aan den oppervlakkigen toon van den omgang met gewone menschen, verstaat niet dadelijk de diepere omgangswijs van liefde en vriendschap, ook al is hij er vatbaar voor. Langzamerhand eerst wordt in zijn eigen hart de snaar lenig en geeft hij antwoord, opgenomen nu in een diepere gemeenschap, op de ontroeringen waarvoor hij geschapen is.

XXVII.

Als men het noodlot van een ander, van een bemind persoon, aan het zijne gebonden voelt, dan eerst wordt men zich zijn eigen wezen als noodlot bewust.

XXVIII.

Jonge dichters: Zij meenen altijd dat goed dichten eervoller is dan goed leven; maar goed dichten is enkel een wijs van goed leven.

XXIX.

Wat prijzenswaardig is? Iedere blijmoedige werkzaamheid.

XXX.

Er zijn vrouwen die geboren zijn om hartstochten op te wekken en ze niet te bevredigen. Hun positieve kenmerk is verlangen naar liefde, hun negatieve angst voor het grove. Mannen twifelen altijd aan hun oprechtheid, maar ik geloof dat zijzelf het meest beklagenswaardig zijn.

XXXI.

Tegenover den maker is het gemaakte nooit mooi, maar het is goed.

XXXII.

Zelf leven we naar ons gevoel dat blind is: al het andere wordt door ons gezien en als zoodanig beoordeeld.

XXXIII.

Elk stelt zich grenzen, ook naar de zijde van het nastrevenswaardige; en wanneer wij aan sommige daden niet deelnemen wil dat niet zeggen dat wij ze afkeuren, maar alleen dat wij ze niet geschikt achten voor onszelf.

XXXIV.

De geheele natuur spreekt door lijnen en kleur-schakeringen; en vandaar onze schilders: zij beminnen het zichtbare. Maar welk een schoon leven spreekt zich uit in de mensche-lijke gedachten; en die zijn het die de dichters liefhebben.

XXXV.

Is er wel iets schooners dan een mensch die door zijn woorden den adel van zijn verschijning niet schaadt?

XXXVI.

Aandoenlijk is de grootheid van hen die klaarblijkelijk in een droom leven: zij schijnen zulke arme menschen en zijn toch zulke rijkaards voor zichzelf.

XXXVII.

Wij kleuren altijd de werkelijkheid met het droomlicht van onze wenschen: wat wij werkelijkheid noemen is niet anders dan het droombeeld van onze moedeloosheid.

XXXVIII.

Zij die zich verheffen op hun scherpzichtigheid troosten zich over de leelijkheid van hun droom.

XXXIX.

Wij begrijpen een groot dichter eerst nadat zijn gedachten de onze hebben omgevormd. Tengevolge daarvan komen zijn voorstellingen, die eerst raadselachtig schenen, ons nu natuurlijk voor.

XL.

Hartstocht is innerlijke onvereinbaarheid.

XLI.

Het is het noodlot van alle krachtig groeienden de dief te zijn van de levensvoorwaarden van anderen.

XLII.

Het is zoo dikwijls dat kunstenaars die een sterk leven tot uiting brengen de liefde voor de stof missen die toch de eenige vorm is waaronder het leven zich tot kunst kan opheffen.

XLIII.

Het komt er, in de kunst, niet op aan een leven uit te spreken, maar zulk een schoonheid waarin een leven opgenomen en verheerlijkt is.

XLIV.

Ik kan mij niet voorstellen, dat ik ook de meest afgetrokken gedachten anders zou naderen dan aangelokt door de stem die ze spreekt.

XLV.

Levens- en opvoedingskunst bestaan in het doen óverwegen van een hoofdzaak.

XLVI.

Om beminnelijk te zijn moet men iemand bij zich hebben.

XLVII.

Als beminnelijkheid moeite kost ontbreekt ze het eerst tegenover wie ons het naast staan.

XLVIII.

Rembrandts wijze van iets uit te spreken was altijd grooter en krachtiger dan die van anderen.

XLIX.

Het komt er doorgaans op aan te voelen wat een auteur bedoelt, meer dan hem na te denken. Vandaar dat de moeilijkste schrijvers verstaanbaar zijn voor met hen eensvoelenden.

L.

Van onze gedachten zoowel als van onze gedichten ligt de eigenlijke waarheid in den toon.

LI.

De lust alles te weten kan een onbedwingbare trek worden maar is dan dikwijls een gevaarlijke. Liefde tot het kleine is voor een man van grooten aanleg het schuwbare.

LII.

Welk een aandoenlijk bewijs voor het geloof in een harmonische wereldorde dat het zelfs van den minst teêrgevoelige niet wordt aangenomen dat hij den dood zou verkiezen in te gaan met een leugen op de lippen of den haat in het hart.

LIII.

De wereld dwingt haar dichters helden te zijn of fortunlijken, en prijst dan als dichterlijk het Gelukskind en den Held.

LIV.

Castrati en blinke vinken.

LV.

Er is een hartstocht van het brein die geestelijke heerschzucht wordt, meer naarmate hij minder getemperd is door gemoedelijke genegenheid.

LVI.

Als men ouder wordt trekt men zich meer terug in den geest en smaakt sterker het genot van de voorzienige regeling.

LVII.

Alle waarlijk grooten voelden zich afhankelijk, hetzij van een openbaring in hun eigen wezen, hetzij van een openbaring door het Andere. Het genie is niets anders dan het onderhevig zijn aan zulke openbaringen.

LVIII.

Sommige ervaringen zijn niet te rijmen met onze beseffen van tijd, ruimte en lichamelijkheid. Het ligt dus voor de hand de oorzaak van die ervaringen te zoeken in wezens die buiten tijd en ruimte, en onlichamelijk zijn.

LIX.

»Het sterkste bewijs van de waarheid van een bewering is haar blijkbaarheid.»

LX.

»Het besef van blijkbaarheid is een gemoedsaandoening.»

LXI.

Wij zijn niet altijd zoo alleen als wij schijnen. De nadering van wezens en machten kondigt zich ons soms aan door een gevoel van harmonie met hen, vóór wij ze kunnen waarnemen.

LXII.

In onze jeugd zijn wij als een jonge boom die tusschen het lage hout staat. Hij schiet op en voelt zich gelukkig en veilig, zonder te denken dat het door de beschutting komt. Hij weet ook van het bestaan van gevaren niet af. Een hoogere boom in de verte ziet hij wel dat soms sterk heen en weer bewogen wordt, maar het komt niet in hem op te gelooven dat het hem ook eens zoo gaan zal. Integendeel: dat hij zoo recht en zoo stil staat schrijft hij toe aan zijn eigen kracht, zijn eigen wijsheid. Dan groeit hij hooger en lijdt, maar geniet ook, van het bewogen worden. Het bewogen worden, alles welbeschouwd, acht hij een deugd: het is leven; beter dan de stijfheid van dien ouden boom daarginder, die niet buigen kan. Hij wordt zelf een oude boom: aan zijn stam kunnen de stormen niets meer doen tenzij ze hem breken. Zal hij den slanken, door den wind bewogen boom gelijk geven, al ziet hij nu dat die beweging zijn deugd niet was? Of zal hij gelukkig zijn in zijn rustigheid en met een glimlach de onwetende rust van de kleinsten en de bewogenheid van de uitgegroeide jeugd zien om zich heen?

LXIII.

Wij zijn zoo klein en kunnen zoo weinig; en toch is dat weinige het groote dat wij kunnen.

LXIV.

Wij kunnen ons honderd levens verbeelden en er toch maar één leven.

LXV.

Vergeten wij nooit dat wij beperkte wezens zijn. Ook als het besef zich aan ons opdringt dat het dan toch het algemeene leven is dat zich openbaart in ons, blijve het bewustzijn dat het dit enkel door zich te begrenzen doet. Niet het gevoel van het algemeene, maar de erkenning van de begrenzing maakt ons vrij.

HEGELS OVERGANG VAN DE IDEE TOT DE NATUUR.

Eene lees oefening voor geletterden,

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND.

»Ut potero explicabo.»

* Cic. Disp. Tusc. 1 : 17.

In de inleiding zijner »verhandeling over de menschelijke natuur», blz. 307 van het eerste deel in de uitgave van Green en Grose, zegt David Hume van de *logica*, dat haar eenig doel bestaat in het verklaren van de beginselen en de verichtingen van ons denkvermogen en van de natuur onzer ideeën. En van de *metaphysica* stelt Kant in 1764, dat zij niets anders is dan eene philosophie over de eerste gronden onzer kennis. (2 : 291 Hartenstein; vgl. 2 : 402.) »Zij is,» zoo spreekt hij bij gelegenheid, »het stelsel van alle beginselen der zuivere beschouwelijke redelijke kennis door begrippen; korter gezegd, zij is het stelsel van zuivere theoretische philosophie.» (8 : 521.) Fichte zegt ergens, dat er niet meer dan ééne philosophie bestaat, gelijk er niet meer is dan ééne wiskunde (2 : 323), en als van zelve rijst hier in allen gevalle al spoedig de vraag, waarin de overeenkomstigheden vornoemd eigenlijk en waarlijk wel mogen verschillen. Wat is een systeem van zuivere theoretische philosophie, indien het niet is een stelsel van zuivere rede, en wat is zuivere logica of denkleer, zoo zij niet zuivere redeleer is? Anders gezegd:

zijn logica en metaphysica van elkander af te houden: zijn zij niet in de waarheid van (begrip en woord der) zuivere rede ongescheiden onderscheiden? »Logica,» schrijft Schleiermacher, »formeele filosofie zonder metaphysica of transcendente filosofie is geene wetenschap, en metaphysica zonder logica kan tot geene andere dan willekeurige en phantastische gestalte geraken; men kan dus ook niet logica aan de andere wetenschappen laten voorafgaan en de metaphysica achteraan laten komen. Ons onderzoek dan zoekt vorm en naam en het vindt dien van de *dialectica* voor de beginselen van de kunst om te filosofeeren.» (Ph. WW. 4, 2: 7—8.)

»In de eenheid de tegenstelling en in de tegenstelling de eenheid te beseffen, zietdaar de volstreckte kennis,» zegt Hegel (15: 622). En dat Schleiermachers 'dialectica' op zijne bijzondere of betrekkelijk onzuivere wijze noch blootelijk logica noch enkel metaphysica maar beiden tegelijk moet blijken, ligt in de rede, waarin dan met of zonder bewuste 'Hegelarij' begrepen is, dat de *ware eenheid van beiden als leer van ware en zuivere rede weer zuivere redeleer, logosleer of 'scientia vel doctrina... logica' mag heeten. Zuivere rede is meer dan eenzijdigheid; zij is niet op zichzelf gesteld en juist daarom weer te vinden zelfs in haar eigen tegendeel. Is niet de oude leerstellige metaphysica aan en in Kants 'transcendente' logica te gronde gegaan 'of' opgeheven? In 'eene' logica dus, mag al de vroegere logica niet veel zijn waard geweest. »De forméele logica,» heeft Schelling geschreven, »is slechts eene empirische leer, die de wetten van het alledaagsche verstand als volstrékte wetten opstelt, bijv. dat van twee elkander weersprekende begrippen aan elk wezen slechts één eigen is, wat op het gebied der eindigheden volkomen (?) juist is, maar niet in de bespiegeling, die alleen in de gelijkstelling van tegendeelen een begin neemt. Op gelijke wijze stelt zij wetten op van het verstandsgebruik in zijne verschillende verrichtingen als oordeelen, indeelen en besluiten. Doch hoe? Geheel empirisch, zonder hare noodzakelijkheid te bewijzen, waaromtrent zij naar de ondervinding verwijst.» (1, 5: 269.) Anders (en met begrip van het begrip) gezegd, de 'empirische'

logica van het onkritische verstand is inderdaad dogmatisch en het filosofeeren, hoewel van zelf de ondervinding vooronderstellende, moet zich zelf waar maken en dus onbevooroordeeld zijn, niet van bepaalde vooronderstellingen uitgaan. Zoo heeft men dan gezocht naar eene derde denkbaarheid, waarin de oude metaphysica en de oude logica gelijkelijk verouderd zouden mogen heeten, waarmede echter niet gezegd is, dat zelfs Schleiermacher die derde denkbaarheid heeft willen erkennen in de dialektische logica van Hegel. Zij, die niet bij Kant zonder meer zijn blijven staan, zonder dat zij toch diens eigenlijke opvolgers wouden (of konden) volgen en nagaan, noemen haar veelal 'de theorie der kennis'. »Naast de theorie der kennis,» zegt bijv. prof. dr. Joh. Volkelt in zijne voordrachten van 1892, »kan er geene logica als zelfstandige wetenschap bestaan; de theorie der kennis leidt langs haren weg ook tot behandeling van vragen, die in de logica plegen te worden behandeld.» (Blz. 57.)

Of eene theorie der kennis, waarin de vragen der logica anders dan in de logica zelve worden behandeld, wel eigenlijk eene logische theorie kan blijken en waarom eene theorie der kennis, die inderdaad eene logische theorie of leer van de kennis en het denken blijken mocht, niet zelve weder eenvoudig denkleer, redeleer of logica mag heeten, zietdaar van die vragen, waarop men in de hegelloos nieuwerwetsche theorieën over de kennis minder verdacht is. Voor den philosophieprofessor onzer dagen, om van andere geletterden te zwijgen, is Hegels Logica in 1812—'16 om niet verschenen. Hegel en zijne volgelingen daarentegen hebben, om te beginnen, de theorie der kennis van Kants Redekritiek altoos behoorlijk in aanmerking genomen en zij hebben geweten, wat zij er aan hadden ook; zelfs nu ziet de meest ouderwetsche Hegeling, waar die nog mocht bestaan, veel zuiverder dan de modernste Kantiaan, wat hij van een »Kantiaansch' blijvend modernisme te denken heeft. Is eene theorie der kennis denkleer of zijnsleer? Denkleer in den trant eener op onbewezene onderstellingen berustende logica wil zij niet zijn, en eene zijnsleer op de wijze eener de waarneembaarheid te buiten

gaande metaphysica even weinig; zij wil »zuiver wetenschappelijk« het wezen, den omvang en de grenzen der menschelijke kennis zelve vaststellen. Om te beginnen is zij dus geen theorie of leer maar slechts kritiek of onderzoek onzer kennis, eene voorloopigheid, wier uitvoerbaarheid dan weliswaar op de wijze eener leerstellige logica voortondersteid wordt, evenals er in wordt voorbij gezien, dat men, om kennis van de kennis, van het wezen der kennis, op te doen, wel dient te vragen, wat men ... zegt. Wie vraagt in eene natuurwetenschappelijke theorie der kennis naar het wezen van een wezen, om dat zich en anderen te zeggen, dat het wezen van een wezen de algemeenheid zijner bijzonderheid is? Wie noemt den omvang onzer kennis den omvang zonder omvang van het ware en veelene, verscheidenheid in eenheid stellende en tot eenheid opheffende, in alle eindigheid oneindige begrip? En welk zoekt naar de grenzen onzer kennis zoekt naar kennis van de grens zelve? Geen zoeker van kennisgrenzen, die tegenwoordig beseft, dat het denken, hetwelk inderdaad tot kennis van eigene grens komt, die grens leert denken, om er op de wijze der 'metaphysica' aan te beleven, dat het daaraan uit zichzelf moet overgaan in wat anders dan onmiddellijk bedoeld was. »De ondervinding is het gebied en de grens der kennis,« schrijft de hegellooze Fr. Medicus in Valhingers »Kantstudien« (1899, III 323). En hij droomt er niet van, dat met deze bewering nader bedacht iets anders erkend wordt, dan er terstond in was bedoeld. Ondervinden en kennis opdoen zijn één; wat tot bewustzijn komt wordt beleefd en ondervonden (Fichte 2 : 333, Schelling 1.7 : 100 en Hegels Enc. § 8), en zoo wordt hier dan eigenlijk gezegd, dat kennis en ondervinding gebied en grens van ondervinding en kennis, dat de inhoud of bepaaldheid en grens der ware kennis met die kennis zelve één is. Wanneer echter het kennen en het gekende, het sub- en objectieve, gebied of gegeven en deszels grens in éénen zijn, dan heeft de kennis hare grens aan en in zichzelf met dien verstande, dat zij die grens als eene betrekkelijk ook weder teruggenomene gesteldheid inhoudt, in zuivere

rede, zichzelf als iets aan niets begrenzende, om zoo aan hare eindigheid hare oneindigheid te beseffen. Het gebied dat zichzelf begrenst, is niet begrensd zonder meer, maar meteen het andere van zichzelf, het niet begrensde; het verkeert eigene eindigheid in eene tot 'moment' verhevene of opgehevene bizonderheid van het daaraan tot zichzelf komende oneindige ware, — waarmede dan de zuiver begrepene waarheid de waarheid blijkt van het zuivere begrip. Hierin is begrepen, niet dat de inhoud der werkelijkheid, zooals men zoude kunnen meenen, uit de logische Idee zonder ondervinding is af te leiden, maar dat de logische of redelijke en ware, als zoodanig oneindige Idee, de idee van het ware oneindige, uiteraard datgene is, waarin alle ondervondene en beleefde of bekende en gekende inhoud is weer te vinden. Een Chineesche muur, eene onoverschrijdbare kloof is de afzonderlijke gewaarwording, waarneming of voorstelling zoo weinig, zij is voor de kennis zoo weinig een eenzijdiglijk houdbaar punt van aankomst, dat zij punt van uitgang heeft te heeten, in zooverre het onmiddellijke als gegeven zonder meer het onhoudbare blijkt, dat zich tot zijne waarheid nog heeft te verheffen, om er zich als het verenkelde in op te heffen; even weinig als zich de gewaarwording of het voorwerp uit begrippen laat verváárdigen, stellen zij zich tegen het ware begrip of begrip van het ware als het onoverschrijdbare te wéér, en het ware begrip staat zoo weinig als het niet door-denkende voor het ondervondene vastgenageld, dat het voor, in en achter of na dat ondervondene in betrekkelijke zelfgenoegzaamheid het alle verenkeling en afzonderlijke voorstelling te buiten gaande begrepene ware is.

Eene eenzijdig Kantisch of voorloopig blijvende kritiek der kennis is door Hegel vergeleken met eene poging om te leeren zwemmen, zonder dat men te water gaat. En weinigen hebben begrepen, dat daarmede de betrekkelijke uitvoerbaarheid, ja zelfs de betrekkelijke onvermijdelijkheid en onontbeerlijkheid van eene redeskritiek in den zin van Kant allermint werd geloofend. Toch laat zich zuiver in Hegels geest zeggen, dat 'het kritische probleem', de vraag of wij

iets en wat wij kunnen weten, tot de betrekkelijke onvermijdelijkheden behoort, — dat dus de rede zich in een zus of zoo te bepalen oogenblik die vragen zal leeren stellen. Terwijl en dewijl echter de rede alsdan tot bezinning betreffende zichzelf komt, komt zij metterdaad tót zichzelf, leert zichzelf kennen en begrijpen, komt tot begrip van haar begrip, en moet zich dan leeren zeggen, dat er buiten de rede geene redelijkheid of waarheid is, — dat juist dit kennen van het redelijke door het redelijke de overeenstemming tusschen het ob- en subjectieve en zoo het tot bevrediging gekomene of zuivere en ware kennen is. Hierin is begrepen, dat de alsdan door de rede op redelijke wijze ontvouwde redeleer zich tot eene *kritiek* der kennis verhoudt gelijk het doordachte tot de ondoordachtheid, — dat eene *theorie* der kennis, die nog iets anders wil zijn dan eene zich ordenende veeleeningheid van met en aan elkander en achtereenvolgens in de rede liggende algemeene bijzonderheden eener zuivere redeleer of logica, in het geheel geene ware theorie en leer of wetenschap mag heeten.

Het laatste vatte men niet weder zoo op, alsof de wetenschap der zuivere rede als zelfkennis der rede of redelijke zelfkennis zich zoude hebben af te zonderen van eene werkelijkheid tegenover haar of om haar heen! »Het weten,» zegt Hegel tegen het einde zijner in 1807 verschenene »Phänomenologie des Geestes», »het weten kent niet alleen zichzelf, maar ook het negatieve van zichzelf, of zijne grens. Zijne grens kennen wil zeggen zich weten op te offeren,» anders gezegd: niet op zichzelf gesteld zijn, maar met bewustzijn in het andere van zichzelf overgaan. »Deze opoffering is de vervreemdende veruitwendiging, waarin de geest zijn worden tot geest in den trant van het vrije toevallige geschieden stelt, zuiverlijk zichzelf als den tijd buiten hem en evenzoo eigen zijn als ruimte aanschouwend. Dit zijn laatst genoemde worden, de natuur, is zijn levend rechtstreeksch worden; zij, de vervreemde en veruitwendigde geest, is in haar aanzijn niets dan eeuwige veruitwendiging van bestaan benevens de beweging, die het subject teweegbrengt.»

Van dien aard zijn de bewoordingen, waarmede de meester des begrips in redelijke geestelijkheid geestelijke redelijkheid van volstreckte zelfverkeering werkzaam noemt in de natuur, in alle vereindiging van idee de betrekkelijk oneindige geldigheid der natuuridee beseffende. »De redeleer,» zegt hij in 1816, »toont de verheffing der Idee tot aan den trap, waar zij schepster der natuur blijkt en tot den vorm eener concrete onmiddellijkheid overgaat, wier begrip echter ook deze gestalte weder verbreekt, om tot zichzelf, als concrete geest, te worden. Met de concrete wetenschappen vergeleken, die echter het redelijke of het begrip als het innerlijk vormende behouden en inhouden, evenals het er vooraf het vormende voor was, is de redeleer zelve voorzeker de vormbetreffende wetenschap, doch de wetenschap van den volstrékten vorm, die in zichzelf volledigheid is en de zuivere idee van de waarheid zelve bevat.» (5 : 26.) Anders gezegd: de logische Idee, ofschoon niet op zichzelf reeds het volstreckte geheel, is een betrekkelijk geheel, waarin eens voor al elke redelijke en ware denkbaarheid of denkbare waarheid van te voren begrepen is, en ook wederom in hare waarheid en werkelijkheid niet idealiteit zonder meer, idealiteit zonder realiteit, maar idealiteit mét realiteit, idealiteit *in* realiteit, idealiteit van realiteit. »De overgang van de idealiteit tot de realiteit,» schrijft Hegel (Enc. § 261), »is voor het verstand onbegrijpelijk; hij maakt zich voor dit laatste altijd uitwendig en tot een gegeven.» Hij voor zich weet, dat hij reeds in eigene idealiteit realiteit beleeft en ziet in den overgang van idealiteit tot realiteit de onafscheidelijke keerzijde aan den overgang van realiteit tot idealiteit, van het geest worden, van de zelfvergeestelijking, der natuur; de werkelijkheid is van de eene zijde onlichamelijkheid, die zich gestalte geeft of be-lichaamt, van de andere natuurlijkheid, die zich vergeestelijkt, en beiden in eenen. Ook »de overgang van de natuur tot den geest is niet een overgang tot iets geheel anders, maar slechts een tot zichzelf komen van den in de natuur buiten zichzelf verkeerenden geest.» (Enc. § 381, toevoegsel.) »Zelfopenbaring is eene op den geest in het algemeen toepasselijke bepa-

ling, en deze heeft drie verschillende vormen. De eerste trant, waarin de op zich zelf zijnde geest of logische Idee zich openbaart, bestaat in het omslaan der Idee in de onmiddellijkheid van uitwendig en verenigd aanzijn; dit omslaan is het worden der natuur," want het is natuurlijk worden en zoo meteen natuurwording. »Ook de natuur is eene gesteldheid, doch haar gesteld zijn heeft den vorm der onmiddellijkheid, dien van het bestaan buiten de Idee; deze vorm is met de innerlijkheid van de zichzelf stellende, uit hare voorondersteldheden zichzelf teweegbrengende Idee in strijd. De Idee, of de in de natuur slapende en in aanleg aanwezige geest, heft daarom de uitwendigheid, vereniging en onmiddellijkheid der natuur op, scheidt zich een aan eigene innerlijkheid en algemeenheid beantwoordend bestaan, en wordt zoo de in zichzelf verschijnende, voor zich bestaande, zelfbewuste, ontwaakte geest, of de geest als zoodanig." (Enc. § 384, toev.) Zoo vooronderstelt de geest de natuur en omgekeerd. »Het openbaren" als zelfontvouwing tot objectiviteit, »dat als het openbaren der afgetrokkene Idee onmiddellijke overgang" en natuurlijk worden, »worden der natuur is, is als openbaring des geestes, die vrij is, (een) stellen der natuur als zijne wereld, een stellen, dat bij weêromslag tegelijk (een) vooronderstellen der wereld als zelfstandige natuur is." (Enc. § 384.)

Tot verduidelijking van Hegels gedachte diene hier, dat de hoofdafdeelingen zijner (encyclopedisch bedoelde) leer achtereenvolgende over rede, natuur en geest handelen en men in het begin zijner redeleer van zijn (zonder meer) door aanzijn (van iets en wat anders) tot het voorzichzijn (van het eene) komt, wat dan wil zeggen, dat potentialiteit, realiteit en idealiteit het grondaccoord aangeven van de geheele verdere gedachtensymphonie. Want in het hegelen doorloopt men eene verscheidenheid van begripsverbijzonderingen, waarin bij aldoor wisselende gesteldheid dezelfde grondgedachte zich blijft herhalen, en Hegels overgang van de Idee tot de Natuur loopt eigenlijk uit op eene herhaling in het groot van den 'zuiver logischen' overgang uit (mogelijk) zijn tot (ge-

steld) aanzijn. »De Logica is" volgens hem »als het stelsel van zuivere rede, als het rijk der zuivere gedachte op te vatten; dit rijk," zegt hij, »is de waarheid, zooals deze zonder hulsel op en voor zichzelf is, en men kan zich daarom trent zoo uitdrukken, dat deze inhoud de beschrijving is van God, zooals hij is in zijn eeuwig wezen, vóór de schepping van natuur en eindigen geest." (3² : 33.) »Het zal niet te vreezen zijn," heeft in 1838 Karl Ludwig Michelet geschreven, »al wil ik nergens voor instaan, dat men Hegel zoo verstaat, alsof hij wilde zeggen, dat de logische gedachten hunne rol een tijdlang naakt en bloot op zichzelf hebben gespeeld, tot het hun op zekeren morgen in den zin kwam, uit zichzelf de natuur en den eindigen geest voort te brengen." (»Van Kant tot Hegel" 2 : 620.) »De schepping is" dan ook volgens Hegel »eeuwig. Zij is niet éénmaal geschied, maar brengt zich eeuwig teweeg, dewijl de oneindige scheppingskracht der Idee altoosdurende werkzaamheid is." (Enc. § 339, toev.) »Men zegt: God heeft de wereld geschapen en spreekt dit zoo doende als eenmaal verrichte daad uit, die niet weder geschiedt, als zoo eene bepaaldheid, die zijn konde of niet zijn... God is als geest uiteráárd zelfopenbaring en scheidt niet éénmaal de wereld, maar is de éeuwige schepper, éeuwige zelfopenbaring, deze actus. Dit is zijn begrip, zijne bepaling." (12² : 197—198.) »God is de beweging tot het eindige en daardoor als deszelfs opheffing tot zichzelf; in het ik, als in hetgeen zich als eindig opheft, keert God tot zichzelf weder en is slechts God als deze wederkeer. Zonder wereld is God niet God." (11² : 194.) »De natuur kan van den geest in het geheel niet worden weggelaten, behoort tot den geest." (11² : 411.) »Is God het zelfgenoegzame niets behoevende, hoe komt hij er dan toe, zich tot iets volslagen ongelijks te ontsluiten ('entschliessen')? De goddelijke idee (van volstreckte zelfverkeering) is juist dit, zich te ontsluiten ('entschliessen'), om het andere (van zichzelf) buiten zich te stellen en weder in zich terug te nemen, om subjectiviteit en geest te zijn." (Enc. § 247, toev.)

Aan de vertaling van 'Entschliessen', waarbij onder meer

bedacht is, dat volgens Hegel (12² : 330) de geest ook dit is, »zich uit te sluiten tot eindige lichtvonken van verenigd bewustzijn,» onthoude de lezer hier voorloopig, dat hij bij het hegelen aan eene in de rede liggende bepaaldheid altoos en stelselmatig nog wat anders heeft te denken, dan in aanvankelijke opvatting onmiddellijk wordt beseft; wat in de rede ligt toont van zelf samenhang en zinsverband naar meer dan eene zijde, en zoo is er een Hegelisch double-entendre, dat niet 'Jezuïtisch' maar zuiver redelijk is bedoeld. Ook 'het besluit' is in het hegelen begrepen als eene bepaaldheid, die einde en begin in eenen is (vgl. bijv. Enc. § 478), en de boven (bij vergelijking bijv. met Enc. § 346) als vervreemdende veruitwendiging vertaalde 'Entäusserung' is een twééde, de door Hegel zelven bij gelegenheid (Enc. §§ 338, 401, 445 toev., 468 toev.) als inkeer tot en weêrschijn in zichzelf uitgelegde 'Erinnerung' een derde aan het Duitsche spraakgebruik te onthouden geval; is op die wijze »de voorstelling als de herinnerde aanschouwing» begrepen (Enc. § 451), dan wordt ook weer omgekeerd 'Erinnerung' = 'Entäusserung' (Enc. §§ 462 en 463) in gedachte zélfobjectivatie. Op overeenkomstige wijze is in het bovenstaande begrepen, dat de geest, die de natuur 'vooronderstelt', om daarin tot zichzelf te (kunnen) komen, aan de 'absolute' idee van sub- en objectiviteit' meteen den óvergang van zichzelf in de natuur begrijpt; »op deze wijze blijkt de wijsbegeerte een in zichzelf wederkeerende kring, die geen begin in den zin van andere wetenschappen heeft.» (Enc. § 17.) »De filosofie heeft een begin, iets onmiddellijks, dewijl zij nu eenmaal beginnen moet, eene onbewezenheid, die niet uitkomst is. Doch waarmede de filosofie begint, dat is onmiddellijk betrekkelijk, dewijl het aan een ander eindpunt als uitkomst voor den dag moet komen.» (Rechtsph. § 2, toev.) »Men kan niet zeggen, dat het begrip tot iets nieuws komt, want de laatste bepaling valt met de eerste weder in de eenheid tezamen.» (Aldaar : § 32, toev.) Kant reeds had geschreven : »Philosophie is de eenige wetenschap, die ons innerlijk bevrediging vermag te verschaffen, want zij sluit, om zoo te zeggen, den weten-

schappelijken kring en door haar erlangen dan eerst de wetenschappen orde en samenhang.» (8 : 27 Hartenstein.) En Hegel zegt : »De objectieve zin van de figuren der sluitrede is in het algemeen deze, dat al wat redelijk is drievoudig blijkt te sluiten, en wel in dieer voege, dat elk zijner geledingen even goed de plaats kan innemen van een uiterste als van het bemiddelende midden. Dit is al aanstonds het geval met de drie leden der philosophische wetenschap, te weten met de logische Idee, de Natuur en den Geest.» (Enc. § 187 toev.; vgl. §§ 574—577.) »Het geheel doet zich daarom als een kring van kringen voor.» (Enc. § 15; vgl. 3² : 61.)

De lezer beseft reeds, wat hij in Hegels overgang van de Idee tot de Natuur *niet* heeft te zien. »Datgene, waarmede de filosofie te maken heeft is altijd concreet» of veeleer »en volstrekt tegenwoordig. Men heeft somwijlen de taak der filosofie zoo opgevat, alsof deze de vraag had te beantwoorden, hoe het Oneindige tot het besluit komt ('sich entschliesse'), zichzelf te buiten te gaan. Op deze vraag, die met vooronderstelling eener vaste tegenstelling tusschen het oneindige en het eindige wordt gedaan, laat zich alleen antwoorden, dat deze tegenstelling geen stand houdt en het oneindige in waarheid eeuwig buiten zichzelf, doch eeuwig ook niet buiten zichzelf is.» (Enc. § 94, toev.) Evenals elke bepaaldheid van zuivere rede in zichzelf tot over en weer onderscheidene denkbaarheden uiteengaat, om bij alle tegenstelling met het andere van zichzelf ook weder een te zijn, heeft Hegels overgang uit de doordachte en ten einde gedachte onzijdige redeleer tot objectiveerende natuurleer onmiddellijk de denkbaarheid eener in een afzonderlijk tijdstip te stellen gebeurtenis, die dan echter reeds als 'leer' weder in eigenlijk tijdeloos algemeene geldigheid wordt gedacht; meteen laat zich dan hieraan eene niet uitgezonderd persoonlijke maar algemeene zelfuitbreiding van het oneindige ware tot eene zich van zelf eindeloos herhalende of natuurlijke werkelijkheid bevroeden, waarin de zelfverkeering eener eeuwige schepping begrepen is, zonder dat toch in zulk een duurzamen overgang eene schepping beleefd of bedoeld wordt

in den ondoordacht verenkelenden zin der Christelijke leer. Wat Hegel in de overgangen zijner 'encyclopaedische' begripsleer bedoelt is als het in de rede liggende uiteraard van duurzame, niet van verenkelde of zich slechts eenmaal stellende geldigheid; nooit is het eene gebeurtenis zonder meer. Is hij in zijne natuurleer na bespreking van ruimte, tijd en plaats alsmede beweging, van afstooting, aantrekking en lichamelijke aan de idealiteit dezer laatste gekomen, te weten aan de zwaarte, waarin de natuur van buiten elkander verblijvende stoffelijkheden de eenheid van een buiten die stoffelijkheden gelegen middelpunt stelt, dan gaat hem aan deze gedachte van 'de idealiteit der materie', dat is van den samenhang en de betrekkelijke eenheid der stof, hare objectiviteit weder uiteen tot eene verscheidenheid van hemellichamen, wier beschrijving in de zelfordening van zijn natuurbegrip hier aan de beurt komt, zonder dat hij behoeft te worden verdacht van het geloof aan een ontstaan op dit bijzonder oogenblik, of in eenig bepaald oogenblik, van sterren en zonnestelsel met den aanleefe van dien. (Enc. § 268.) Niet eens eene eenzijdige »afleiding a priori» van het tot nog toe onbekende is bedoeld, al heeft Hegel gezegd, dat in zuivere rede niets wordt gedacht, wat 'van buiten' wordt opgenomen (3^e: 39); zuivere rede kent het wezen van buiten en binnen als eenheid van tegendeelen, en dat de ware of redelijke denkwijze aldoor stelt, wat met en aan elkander en achtereenvolgende in de rede ligt, sluit niet uit, dat de op elkander volgende denkbaarheden bereids ondervonden, beleefd en bekend zijn. Zeer zeker wordt volgens Hegel (3^e: 59, Enc. § 78) in zuivere rede niets bepaalds voorondersteld, doch dit beteekent, dat zijne redeleer met de vordering begint, om zonder vooróordeelen te denken; »de absolute methode» (5^e: 337, 339) is voor hem analytisch en synthetisch in eenen (Enc. § 239), en dat zijn filosofheeren niet van te voren iets bepaalds aanneemt, gaat voor hem samen met de gedachte, dat filosofheeren ondervinding vooronderstelt in het algemeen. (Enc. §§ 9, 12, 239, 276, 387 toev., Rechtsph. § 2 toev.)

'Historizéeren' doet hij in zijne Encyclopædie even weinig

als een wiskundige, die een handboek der stel- of meetkunde schrijft. Gaat hij over van het begrip eener stoffelijke middelpuntzoeking tot het algemeene begrip van een middelpuntvliedend licht, dan zegt hij, dat de materie zich 'ontrukt' aan de zwaarte en zich manifesteert (Enc. § 272, vgl. § 351), natuurlijk zonder dat hij daarmee bedoelt, wat eene geesteloze opvatting van die woorden zoude kunnen maken. »De natuur is» volgens Hegel (Enc. § 249) »als een systeem van trappen te beschouwen, waarvan de een uit den ander noodzakelijk volgt en de eerstvolgende de waarheid is van dien, waaruit hij voortkomt, doch niet zoo, dat het een uit het ander natuurlijk wordt voortgebracht. — Het begrip stelt alle bijzonderheid op algemeene wijze in eens als existent; het heeft geen zin, de bijzondere algemeenheden voor te stellen, alsof zij zich zoo voor en na in den tijd ontwikkelden. Tijdsverschil is voor de gedachte van geen belang.» Hegel is doordrongen van de overtuiging, dat de wijsheid slechts te maken heeft met datgene, wat als het in de rede liggende oneindiglijk tegenwoordig mag heeten; in zijne leer is begrepen, dat ware begrijpelijkheid te zoeken is en te vinden in de eeuwige overgangen eener veeleeningheid, wier volstreckte zelfverkeering meer dan tijdelijke gebeurtenis is. Sprekende over gegevens der aardkunde zegt hij in een toevoegsel bij § 339 der Encyclopædie: »Dit behoort tot het historische en moet als feit aanvaard worden; tot de filosofie behoort het niet.» En evenals Nikolaas van Kues had opgemerkt, dat het licht het anders zijn van het gezichtsvermogen, »alteritas spiritus visivi», kan heeten (De Conj. 2: 16), zoo zegt ook Hegel in een toevoegsel tot § 252, dat de zon »het naar buiten geworpene subjectieve zien» is, zonder dat hij daarmee in subjectief idealisme doelt op eene eenzijdig als verbeeldingsdaad 'verklaarbare' en het subjectsmiddelpunt metterdaad vliedende werkzaamheid; de bedoeling is slechts, dat de als centrale lichtbron gedachte zon een objectief middelpunt van zichtbaarwording blijkt, dat in de zelfverkeering der gedachte aan het subjectieve middelpunt eener anthropocentrische opvatting lijnrecht is

tegenovergesteld." (Vgl. Enc. § 448 met het toev. op blz. 7, 2: 317, alsmede het toev. bij § 414.)

»Aan het slot van de derde uitgave der Encyclopædie heeft Hegel aangetoond, hoe iedere gestalte der Idee eenmaal uiterste en eenmaal midden der volledige Sluitrede moet worden. Heeft men dit begrepen, dan kan men objectief overal beginnen en even goed achterwaarts als voorwaarts gaan; de kring blijft dezelfde. Zietdaar het eigenlijke geheim van het dialektische besef," schrijft in 1840 Karel Rosenkranz in eene voorrede bij Hegels »Propædeutik". (WW 18: XIX—XX.) Inderdaad ligt er voor hem, in wiens begrip dit geheim zich heeft opgelost, in het geheel geen redelijke zin meer in eene opvatting, waarbij de logische Idee eenzijdig vóór de Natuur, en niet even goed aan de natuurlijke en geestelijke ontwikkeling als gevolg en uitkomst wordt gedacht; voor het overige dient tusschen Logica en logische Idee, tusschen Natuurleer en de Natuur, zelfs een beginner te onderscheiden, waarom bijv. aan het einde zijns levens Kuno Fischer nog eens schrijft: »Wanneer hier sprake moet zijn van eenen overgang, dan late men de logische Idee, niet de logica, overgaan in de Natuur, doch de logica in de natuurphilosophie." (»Hegels leven, werken en leeringen": blz. 574.) Rosenkranz erkent in 1870: »De overgang uit de Idee als logische (Idee) tot de Idee als Natuur is in Hegels leer altijd met eene zekere duisternis behept gebleven. — Het heeft altijd iets paradoxaals en bevreemdends gehad, dat Hegel bij het begrip der methode op eens gewaagt van de zich als alle waarheid kennende Idee, die zich tot haar anders zijn, de Natuur, vrij uit zichzelf laat gaan." („Hegel als de nationale filosoof der Duitschers": blz. 46 en 324.) En toch, zoo heeft hij in 1858 geschreven, »zooveel aanstoot Hegel met dien overgang heeft gegeven, zoo diepzinnig en waar is deze niettemin, wanneer men hem slechts bevrijdt van de verkeerde opvattingen, die uit Hegels bewoordingen onwillekeurig moeten ontstaan. Van het begrip der absolute Idee als absolute Methode over te gaan tot het begrip der Natuur en in de uitwendigheid van ruimte en tijd binnen te treden, heeft iets

dat paradox is, zoo lang men niet overweegt, dat de Redeleer niet maar een handboek is met denkregels, maar de wetenschap van de Rede, die de idealiteit harer wetten in de realiteit van Natuur en Geest waar maakt. Aan eene vernederende, der Idee onwaardige opvatting van het logische element is het te wijten, dat men dien overgang, in plaats van hem te begrijpen, slechts heeft bespot, vooral sinds men zich konde beroepen op het gezag van Schelling in diens bekende voorrede bij de voorredenen van Cousin." (»Wetenschap der Logische Idee" 1:33.)

Dat er met Hegel niet valt te spotten, zal den oordeelkundigen lezer wel al tot bewustzijn zijn gekomen; dat zijn overgang van de Idee tot de Natuur eene onmiddellijke wonderlijkheid mag heeten, is begrepen in de bedoeling, waarmede dit opstel is geschreven. In een geschrift over »het stelsel van Hegel en de noodzakelijkheid, dat de philosophie nogmaals vervormd worde," heeft in 1833 C. F. Bachmann ervan gezegd, dat Hegel de Idee den salto mortale de uitwendigheid van bestaan in »met bewonderenswaardige koenheid" laat doen, eene opvatting, die dan echter was »teweegebracht door de algemeene dwaling van het verstand, dat het metaphysische slechts de zaak is van eene gedachte neven of buiten de werkelijkheid." (Enc. § 298.) Hetzelfde geldt van den uitval, dien Schelling in 1834 heeft laten drukken bij wijze van »voorrede tot een wijsgeerig geschrift van den heer Victor Cousin", waarin hij na een meer dan twintigjarig zwijgen het lezend publiek weer eens toesprak over zijne eigene philosophie, met de bedoeling nu eens eindelijk het zijne te zeggen over den drie jaar te voren overleden tijdgenoot, die zijnen roem zoo grievend had verduisterd. »De philosophie," zoo schreef hij, »waaraan men in den nieuweren tijd het bepaaldst hare overeenstemming met het Spinozisme verweten heeft, had in haar oneindig subject-object, dat is in het absolute subject, hetwelk zich van nature objectiveert, tot object wordt, maar uit alle objectiviteit of eindigheid weer zegevierend te voorschijn komt en slechts in eene hogere potentie van subjectiviteit terugkeert, tot zij, na vervulling

van hare geheele mogelijkheid om objectief te worden, als over alles zegevierend subject blijft staan: die filosofie dan had hieraan voorzeker een beginsel van noodzakelijke voortbeweging. Terwijl echter het zuiver rationeele, blootelijk niet niet te denkene, 'zuiver' subject is, is voormeld subject" van mijne filosofie, »dat in den aangeduiden trant opklimmend van alle objectiviteit slechts tot hogere subjectiviteit overgaat, — het subject met deze bepaling is niet meer het blootelijk niet niet te denkene, 'zuiver' rationeele; veeleer was deze bepaling juist eene door levende opvatting der werkelijkheid, of door de noodzakelijkheid, zich van een middel tot overgang te verzekeren, aan deze" mijne »philosophie door de ondervinding opgedrongene bepaling. Dit empirische is door een later gekomene, dien de Natuur tot een nieuw Wolfianisme voor onzen tijd scheen te hebben voorbeschikt, om zoo te zeggen instinctmatig hierdoor weggewerkt, dat hij in de plaats van het levende en werkelijke, waaraan de vroegere filosofie de eigenschap had toegekend, in het tegendeel, het object, over te gaan en daaruit tot zichzelf in te keeren, het logische begrip stelde, waaraan hij bij allerwonderlijkste fictie of hypostaseering óók zulk eene noodzakelijke zelfbeweging toeschreef. Dit laatste was geheel en al zijne eigene, door armoedige breinen (wat dan gepast was) bewonderde, uitvinding, evenals de bijzonderheid, dat juist dit begrip in zijn begin als het zuivere zijn werd bepaald. Het beginsel der beweging moest hij behouden, want zonder iets van dien aard liet zich niets beginnen, doch hij veranderde daarvan het subject. Dit subject was, zooals gezegd is, het logische begrip. Dewijl dit het dus was, wat zich naar het heette bewoog, noemde hij de beweging dialektisch, en omdat nu in het vroegere stelsel de voortbeweging in dezen zin zeer zeker *niet* dialektisch was, had dit stelsel, waaraan hij het beginsel der methode, dat is de mogelijkheid om op zijne wijze een stelsel te maken, uitsluitend te danken had, volgens hem in het geheel géene methode, — de eenvoudigste manier, om de eigenaardigste aller uitvindingen zichzelf toe te eigenen. Intusschen ging het met de logische zelfbeweging

van het begrip (en wélk begrip!) gelijk te voorzien was zóó lang goed, als het stelsel zich binnen het blootelijk logische voortbewoog; zoodra het den moeilijken overgang in de werkelijkheid heeft te verrichten, breekt de draad der dialektische beweging volslagen af. Er wordt eene tweede hypothese noodig, namelijk dat het aan de Idee, waarom weet men niet, tenzij het geschiedt om de verveling van haar alleenlijk logisch bestaan af te breken, belieft of in den zin komt, zich in hare momenten te laten uiteenvallen, — waarmede de natuur heet te ontstaan. De eerste onderstelling van de naar het heette niets vooronderstellende filosofie was deze, dat het zuivere logische begrip als zoodanig de eigenschap of natuur heeft, van zelf (want de subjectiviteit van den filosofant zoude geheel buitengesloten blijven) in zijn tegendeel om te slaan en als het ware voorover te buitelen, om dan weer in zichzelf terug te slaan, — wat zich van iets levends en werkelijks laat denken, doch van het bloote begrip zoo weinig te denken als voor te stellen, maar alleen te zeggen is. Het afbreken van de Idee, of het voleindigde begrip, van zichzelf was eene tweede fictie, want deze overgang tot de Natuur is niet meer dialektisch maar van anderen aard, een overgang, waarvoor niet licht een náám zal te vinden zijn, waarvoor in een blootelijk rationeel stelsel geene categorie bestaat, en waarvoor ook de uitvinder zelf in zijn stelsel geen categorie heeft. Deze poging, om met begrippen eener bereids ver ontwikkelde werkelijkheidsphilosophie (er was aan gewerkt sinds Descartes) naar het standpunt der scholastiek terug te keeren en de metaphysica met een zuiver rationeel, al het empirische buitensluitend begrip te beginnen: hoewel zelfs dit laatste niet gevonden of in waarheid bekend was en het van voren afgewezen empirische door de achterdeur van het anders (of zich ontrouw) worden der Idee weer werd binnengehaald: — deze episode in de geschiedenis der nieuwere filosofie alzo, heeft zij al niet gediend tot hare verdere ontwikkeling, ze heeft althans gediend, om op nieuw in het licht te stellen, dat het onmogelijk is, om met het enkel rationeele tot de werkelijkheid te komen." (WW I, 10: 211—213.)

In eenen bundel verhandelingen over »Nieuw-Kantianisme, Schopenhauerianisme en Hegelianisme" heeft nog in 1877 Eduard von Hartmann, die zelf op Schellingische wijze de wereld door den sprong eener plotselinge en redelooze zelfverheffing van den absoluten wil laat ontstaan zijn, — vergelijk in Schellings werken 1. 6:38 en 552, 1. 7:359, 2. 1:315, 316, 464, 584, 2. 3:58, 95, 205, 2. 4:23 en andere plaatsen, — met betrekking tot Hegels »veruitwendiging der Idee tot realiteit" van eenen »salto mortale" gewaagd: blz. 271. Daarbij zal hem wel niet voor den geest hebben gestaan, wat in Februari 1835 door H. F. W. Hinrichs is opgemerkt in de Berlijner »Jaarboeken voor Wetenschappelijke Kritiek", waar deze zegt: »Schelling vat de verhouding der logische Idee tot de Natuur zoo op, alsof volgens Hegel die Idee metterdaad in de Natuur als in iets anders en vreemds overging." (Kolom 292.) Doch »alleen bij Schelling heeft de volstreckte eenheid en redelijkheid als ononderscheidenheid het levende en werkelijke buiten zich; hém treft het verwijt, dat hij aan Hegel doet." (Kol. 286.) »Hegel wil in het geheel niet met het blootelijk rationeele tot de werkelijkheid komen; hij kent niet iets rationeele zonder werkelijkheid, maar alleen het rationeele van de werkelijkheid of de gedachte in het empirische, niet 'de blóóte gedachte', die alleen op de ondervinding toekomt, maar de gedachte, die zich daarin van den beginne bevindt. Hij kent echter ook even weinig 'het blootelijk empirische' van Schelling, welks wezen niet door de gedachte zoude worden onthuld en zich niet door zichzelf bewijzen." (Kol. 293.) »Er is eene in de filosofie zelve gelegene noodzakelijkheid," heeft bij gelegenheid Schelling zelf gezegd, »die haar aandrijft, om boven het enkel logische uit te gaan." (2, 3: 138.) Men overwege hierbij kortelijk, dat de rede, uit onbepaaldheid tot bepaaldheid komende, van zelve tot noembaarheid komt, dat de noembaarheid in hare veeleenigheid telbaarheid, de veeleenigheid van tel- en noembaarheid meetbaarheid en de veeleenigheid der meetbaarheid derzelve . . . wezen is; dat de veeleenigheid van het wezen zich kenbaar maakt in veeleenigheid van verschijnsel, de veeleenigheid van

het verschijnsel en zijn wezen werkelijkheid heet en de veeleenigheid der werkelijkheid in werkelijke rede werkelijk . . . begrip is. De veeleenigheid des begrijs blijkt dan in veeleenigheid van het algemeene, verbijzonderde en verenkelde op en voor zichzelf idee van verkeerung der stelbaarheid in gesteldheid en van de gesteldheid in datgene, wat er in de rede op volgt; in rede en redelijkheid verkeert zich daarom ook »de idee" zonder meer weer in het andere van haarzelve, hetwelk dan natuurlijker wijze uitloopt op de idee der . . . natuur. Evenals het licht, om werkelijk te verlichten en dus licht te zijn, zal moeten schijnen in de duisternis, zoo maakt ook de rede zich waar in en aan de natuur, en de oordeelkundige weet ter nauwer nood, of hij bij Schelling aan onwillekeurig dan wel aan opzettelijk misverstand heeft te denken wanneer de ijverzuchtige man ons toeroept: »Uitlachen zoude men eene filosofie, die in den trant van Hegel alleen logica was en van de werkelijke wereld in het geheel niets wist, gelijk het dan ook niet de logica maar de idee der natuur- en geestesphilosophie is geweest, hoedanige door deze bereids voorhanden werd bevonden, die uitsluitend de aandacht heeft kunnen wekken, welke Hegels filosofie getrokken heeft. In de logica ligt niets, dat de wereld verandert. Hegel moet komen tot de werkelijkheid. In de Idee zelve echter ligt dus niet de geringste noodzakelijkheid van voortbeweging of anders worden," en »het laat zich in het geheel niet begrijpen, wat de Idee, nadat zij, tot hoogste subject verheven, het zijn geheel verteerd heeft, zoude kunnen bewegen, om zich toch weer subjectloos te maken, tot enkel zijn te verlagen en in de slechte uitwendigheid van ruimte en tijd te laten uiteenvallen." (1, 10: 153—154.)

Dat eene volledige rede-, natuur- en geestesleer zich in zichzelf naar verhouding van mogelijkheid, gesteldheid en oplossing moet onderscheiden: dat de subjectiviteit van Hegels redeleer, evenzeer als hare objectiviteit, bepaaldheid is aan de voorloopig als mógelijk gestelde Idee, die dan in levende natuurlijkheid gesteld subject blijkt, om zich in de geestesleer tot persoonlijkheid te verheffen en er ook weder boven uit

te gaan, — die encyclopædische idee is hier niet begrepen. In 1857 heeft Rud. Haym (1821—1901) van Schellings vermaard gebleven uitval gezegd: »Er spreekt uit dit dictum eenige naijver en galligheid, er is uit naijver niet weinig scheefs en heel wat misverstand in, doch komen wij tot het stelsel (van Hegel), dan bevinden wij, dat het evenzeer heel wat waarheid bevat." (»Hegel en zijn tijd" blz. 23.) Doch de waarheid, die erin aan het licht komt, is de onwaarheid van de geheele tirade. Dat Schelling oorspronkelijk zoude hebben gewaagd van het oneindige als van »het absolute subject", is alleen in zooverre waar, als hij oorspronkelijk Fichteaansch had geschreven; in 1801 had hij het subject-object, waarmede hij begon, als absolute rede de totale... indifferentie genoemd, en op de betrokkene verhandeling heeft hij zich nog te Berlijn beroepen. (Rosenkranz: »Schelling" 1843, blz. 157.) Het door hem in 1834 gemaakte onderscheid tusschen tweërlei subject en zijn spot over de zelfbeweging van het »zuiver logische" begrip verraden eens voor al, dat hij het Begrip in den zin van Hegel niet had leeren verstaan als het begrip der werkelijkheid, als het begrip eener logica of denkleer dus, die tevens zijnsleer of ontologie had te heeten. In vergelijking met »den later gekomene" was hij zelf dan ook de achter geblevene en zelfs achteruit gegane, en wat hij in 1834 »Wolfianisme" noemt, is niets dan eene voor hem onbereikbaar geblevene wetenschappelijkheid. Dat Hegel bij hem geene methode had willen zien, was zoo onwaar, dat deze zijn streven naar schematizeeren en construeeren had moeten... láken, en wel om deszelfs niets begrijpelijk makende uitwendigheid en willekeurigheid. Hegels »al het empirische buitensluitend begrip" daartegen was het begrip eener leer, die de (ware) Idee als eenheid van het begrip en zijne realiteit omschreef, uit eene de ondervinding stelselmatig vooronderstellende rede-, natuur- en geestesleer bestond en zoo weinig »scholastiek" was in de smadelijke bedoeling des woords, dat zij in tegenstelling met Schellings »materia ex qua", diens »forma per quam" en »finis ad quem", met diens ondoordachte quidditeit en quodditeit en aseïteit, het

ware of onbevooroordeelde empirisme mocht heeten. En wat ten slotte meer bepaaldelijk Hegels overgang van de Idee tot de Natuur betreft, zoo is daarin eeuwige waarheid begrepen, terwijl Schelling in 1801 de uiteenzetting van »zijn stelsel der wijsbegeerte" in § 1 begonnen was met de volstreckte ononderscheidenheid, om in § 50 te komen tot een besluit van »logica", waaruit hij op volslagen onberedeneerde wijze tot »de materie" was overgegaan, — ten einde dan nog eens in § 61 te verklaren, dat de Natuur voor hem »het objectieve subject-object", dat is het geobjectiveerde Absolute was. (1, 4 : 105—212.)

Op het te eenzijdig Kantisch geblevene subjectivisme van Fichte, die »de Wetenschapsleer" met het Ik, dat is van de verkeerde zijde was begonnen en zoo in de slechte oneindigheid eener niet tot zichzelf inkeerende begripsverscheidenheid was verlopen, had Schelling het objectivisme laten volgen van eene natuurphilosophie, wier drie hoofdafdeelingen als leeringen over mechanisme, dynamisme en organisme »potentieerend" of versterkend op subjectiviteit waren aangelegd. Als subject-object was eigenlijk èn het ik van Fichte (1 : 183) èn de natuur van Schelling (1, 4 : 90, vgl. Hegel 15² : 613) bedoeld, doch metterdaad stelde de een wat de ander weglief en liet hij weg, wat de ander stelde; Schelling op zijne beurt miste het »subjectivisme" van het streven naar beginselvaste of stelselmatige zelfordening der gedachte, die hij in zijnen uitval van 1834 voor een doen der »scholastiek" verklaart. Had Fichte het bereids uitgesproken, dat de voortbeweging in stelling, tegenstelling en vereeniging eene voortbeweging der gedachte van het min tot het meer bevredigende moest blijken (2 : 414), terwijl toch eerst Schelling in zijne (aan eene, in 1796 verschenene, verhandeling van zekeren Eschenmayer ontleende) »potenties" een en ander had aan het licht gebracht van den trant, waarin zich de zelfontwikkeling der objectiviteit laat denken, deze van zijne zijde was geheel in het fragmentaire verbleven, en terwijl Fichte met zijne »wetenschapsleer" reeds een ordelijke leer van denkbaarheden, eene logica, had beoogd, had de meer verbeeldingrijke Schelling

zelfs weder voorbijgezien, dat de door allen nagestreefde zijnsleer als redelijk ontwikkelde veeleenigheid uiteraard eene veeleenigheid van ontwikkelde redelijkheid, eene methodisch ontvouwde begripsleer zoude moeten blijken. »Ik beloof u nog eens den Homeros, het vereenigende beginsel ook voor de wetenschap,» had hij geschreven vóór de verschijning van Hegels Phänomenologie (1, 7 : 145), daarmede de latere opmerking rechtvaardigende van Hegel, dat Schelling tot een in zijne geledingen geordend wetenschappelijk geheel nog niet gekomen wás (15 : 587), — dat hij niet was toegekomen aan het eigenlijke uitwerken met name van de ándere zijde der wetenschap, de philosophie des geestes. Heeft Hegel, nadat hij van Schellings »methode» in 1807 voor het eerst in het openbaar het zijne had gezegd, in 1817 eene eerste feitelijke schets geleverd van eene ordelijk in zichzelf wederkerende of »encyclopedische» begripsleer, waarin de eerst in het algemeen ontwikkelde Idee op de bijzonderheden van natuur en geest achtereenvolgens gelijkmatig wordt toegepast (6² : 49), dan heeft hij dat »potentieerend» gelijk Schelling en meteen weder »logisch» in verbeterd Kantisch-Fichteanschen zin gedaan, zoodat hij bij alle verrijking van inhoud, die zijne gedachtenwereld aan Schelling mocht hebben te danken gehad, toch heeft moeten beweren, dat deze nog geen recht besef had getoond van het logische en zijne methode. (15² : 590, 608, 611—612.) Onvolledig denken en onmethodisch denken waren hier een, en had Schelling al in zijn verbeeldingrijk »positivisme» op geniale wijze een en ander gezegd, wat in Hegels zich vervolledigende begripsleer op zijne plaats was te gebruiken, het phantastische en ondoordachte eener Schellingisch blijvende natuurphilosophie had Hegel o. a. in § 359 der Encyclopedie moeten afwijzen; zelfs nu, in 1834, gewaagde Schelling ook van de zelfverkeering in het Ware, van de waarheid der zelfverkeering, op de wijze der geniale... ondoordachtheid. De zelfvervreemding van het wezen en deszelfs wederkeer of inkeer tot zichzelf, wat is het anders, ook in het tegen wil en dank meer ofte min behegeld en doorhegeld bewustzijn van Schelling, dan begrip van ware werkelijkheid en daar-

mede werkelijkheid van waar en redelijk of logisch begrip? »Begrip,» zegt Hegel, »noemt Schelling gemeene verstandskategorie;» — vgl. hier Schopenh. 1 : 646 Recl. en E. von Hartmann in »N., Schop. en Heg.» blz. 269! — »begrip echter is het veeleene in zichzelf oneindige denken.» (15 : 596.) »Het weten staat in het Absolute.» (15 : 608.) En »Hegel te beschouwen als iemand, die in denkbepalingen doet, afgetrokkene begrippen uit elkander laat ontstaan en ten slotte eenen sprong heeft te doen uit het gebied van onwezenlijke gedachten in een gebied van werkelijkheid, wil zeggen, dat men hem eene leer toedicht van tweespalt, wier verwerping hem juist alleen in staat stelde, om tot zijn punt van uitgang te geraken. Onverschillig waarheen Hegel gaat, aan de werkelijkheid ontgaan kan hij niet: die blijkt hem werkzaam in elk denken, in elk zijn. Geene gedáchte van de werkelijkheid staat tusschen hem en haar. In zijne gedachten ontdekt hij de werkzaamheid dier werkelijkheid. Afscheiden van haar kan hij niet eens verkeerd denken. Zijne onvolledige begrippen zijn even werkelijk hare openbaringen, de uitkomsten van hare werkzaamheid in hem, als de groei van het gras, of de ontwikkeling van werelden hare openbaringen zijn.» (H. Jones in »Mind» 1893, blz. 304—305.)

Dat de waarheid en het ware bij Hegel »de» Idee heet (5² : 318, Enc. §§ 236, 258, 15² : 547, 614 en elders), is hem allermint als eenzijdigheid van »logisch intellectualisme» toe te rekenen, maar ligt eenvoudig in de rede, inzoverre de waarheid der werkelijkheid de werkelijkheid van de waarheid onzer kennis is. In de idee van den wijze blijkt het ware van zelf de ware... idéé, »de» Idee, om kort te gaan, die dan in hare werkelijkheid uiteraard ook wederom als »idee van het ware» het Ware zelf mag heeten. Dat is het, wat men heeft te bedenken, wanneer zich aan het einde van Hegels redeleer »de Idee» onthult; als eenheid van subjectiviteit en objectiviteit, van stelbaarheid en gesteldheid, is die idee van zelve en reeds in alle afgetrokkenheid de idee van de waarheid en het ware, — reeds als idee dus zonder meer. Als het volstrekte beginsel van alle zuivere redeleer is »de

Idee" inderdaad niets meer of minder dan het beginsel van alle begrijpelijkheid; in haar is achterna bedacht van te voren alles begrepen, al is er voorloopig genomen betrekkelijk nog niets in begrepen. Want de absolute of volstreckte Idee zonder meer is slechts het volstreckte of alomvattende ware in het afgetrokkene. Zoo heeft de absolute Idee zonder meer als de op zichzelf of afgetrokken gestelde idee van het Absolute, van eenheid der stelbaarheid en gesteldheid, al aanstonds weder geene waarheid, want het op zichzelf gestelde is het onhoudbare. Als ware idee van drieëenigheid in zelfverkeering blijft de Idee niet zonder meer datgene wat zij is gebleken, en als besluit van de redeleer is zij uiteraard ontsluiting van, en overgang in, wat anders. In hare waarheid en werkelijkheid is zij niet op zichzelf gesteld; eeuwiglijk verkeert zij zich uit zichzelf in wat anders, dat als het andere van haarzelve het anders of buiten elkander zijn blijkt van wat wij »natuur" noemen. Hare zelfverkeering is onmiddellijk een stellen van voorwerpelijkheid, die in alle voorloopige onbepaaldheid van drieëenig zijn al aanstonds zeer bepaaldelijk de alsnog voorwerpeloze ruimte is als eerste natuurkategorie; »de openbaring" (of het stellen van verschijnend aanzijn) »der afgetrokkene idee is onmiddellijk overgang," dat is natuurlijk worden, »worden der natuur," zegt de meester des begrips in oceanische, doch daarom ook zelden begrepene, waarheid. (Enc. § 384; vgl. § 206 toev.)

Evenals de natuuridee zonder meer en de geestesidee zonder meer bleve ook »de absolute Idee" zonder meer en in het afgetrokkene een slechts betrekkelijk geheel van kennis, een geheel, dat niet het geheel ware; van hare in objectiviteit en subjectiviteit vervulde werkelijkheid kan zij zich in hare »zuiverheid" slechts onderscheiden, inzooverre die om en in haar voorondersteld is. Zoo laat zich van de logische Idee zeggen, dat zij als eerste lid eener drieëenheid van rede, natuur en geest bereids het ware zelf en toch ook nog niet het ware is; zij is er betrekkelijk gesproken eerst het ware begin van, en het ware begin zonder meer is zoo weinig het volledige ware zelf, dat het zich juist als begin van het ware

nog heelendal heeft waar te maken. Hierin is begrepen, dat de tijdelijke overgang uit redeleer in natuurleer in zijne waarheid niet te scheiden is van eene tijdeloos geldige zelfverkeering, zelfontvouwing en zelfaanvulling der idee (van het werkelijk ware en ware werkelijke) tot de zakelijke vervuldheid, waarin zij zich als geestelijke werkelijkheid of werkelijke geestelijkheid heeft weder te vinden; dat de Idee als een aanvankelijk op zichzelf verbleven en zich daarna in natuurlijk buiten elkander zijn verkeerd oorzakelijk wezen zoude te denken zijn, is daarmede zoo weinig beweerd, dat er veeleer in is begrepen, hoe de Idee alleen als idee der werkelijkheid werkelijk idee is. Miskenning van de waarheid, dat ik in (de) werkelijkheid denk, zooals de werkelijkheid in mij denkt, is de wortel van alle bezwaren, die tegen Hegels »absoluut idealisme" zijn geopperd, en waarin dan vooraan staat de opmerking van Schelling, dat Hegel de werkelijkheid niet bereikt met zijne »zuivere" of afgetrokkene en op zichzelf gestelde rede. Het zij herhaald: zuivere rede is niet op zichzelf gesteld, en in werkelijkheid kent de Hegeling zijne redelijkheid van zelf als werkelijke redelijkheid van redelijke werkelijkheid, als werkelijke denkbaarheid van werkelijke waarneembaarheid, die als zoodanig ook weder waarneembaarheid van en in werkelijkheid is. Eene op zichzelf of afgetrokken en zonder meer gestelde gedachte is voor hem eene gedachte zonder waarheid; alle waarheid is hem als werkelijke waarheid meteen de waarheid, die in (de) werkelijkheid beleefd en ondervonden wordt, zoodat zij van die werkelijkheid allerminst gescheiden is door eene klove, die, zonder zelve gedachte of werkelijkheid te zijn, niettemin eene goed gedachte en werkelijke klove zoude mogen heeten. Men vraagt menigmaal, of er buiten het denken al dan niet waarheid is. Doch men vrage zich, of het bewustzijn het volstreckte dan wel het betrekkelijke is, — of het volstreckte bewustzijn hééft, dan wel bewustzijn *is*: in zijne betrekking tot, als betrekking aan, het denkende en zijn voorwerp is het bewustzijn volstrekt betrekkelijk, en zoo betrekkelijk volstrekt. Het volstreckte hééft bewustzijn en *is* bewustzijn, — in óns.

De Idee in den zin van Hegel is eenvoudig de ware idee. En dat is de idee van zelfverkeering. Werkelijke zelfverkeering echter is weder zelfverkeering in... werkelijkheid. Het begrip zonder meer is nog niet werkelijk begrip; begrip op en voor zichzelf is in geestelijke werkelijkheid of werkelijke geestelijkheid eerst het ik, waarin dan weder verscheidenheid van werkelijk niet-ik voorondersteld is. Ook heeft de werkelijke begrips- of redeleer in de ob- en subjectief als natuur en geest zich onderscheidende werkelijkheid hare »zuivere» of onzijdige en daarom dubbelzijdige geldigheid als een veeleening voorbeeld dat slechts betrekkelijker wijze in de verhouding van het vroegere tot het latere is te denken. In haar geheel maakt zij van zelve den algemeenen zin des geheels uit, zonder daaraan in den tijd vooraf te gaan, en als het vooronderstelde begin is zij juist datgene, wat in eene waarlijk of oneindig geldige en zoo als kringloop of *ἐν κύκλῳ παιδεία* begrepene begripsleer aan het einde van voren aan het ware beginsel blijkt. De waarheid aan en in en van de natuur is waarheid van den natuur vooronderstellenden geest, en wel van den geest, die ten slotte den geest overdenkt; zoo is de geest zelf het ware als de absolute geest, dat is de geest der wijsheid. De geest der wijsheid nu stelt als zuivere waarheid weer zuivere rede, wier ontvouwing in eene methodische of ordelijke en zuivere redeleer niet enkel vooronderstelde voorloopigheid of doorlopend middel, maar evenzeer gevolg en uiting of uitvloeisel, uitwerksel of vrucht van het werkelijke en ware in de wijsbegeerte moet blijken. Deze uitkomst wordt dan tot het denken der natuur wederom voorondersteld, en is al zuivere rede als wijsheid eene *vrucht* van wijsbegeerte, is zij al slótsom en einde van werkelijke ontwikkeling, als het aan het einde onthulde beginsel van ware denkbaarheid is zij het beginsel, dat van den beginne moet zijn werkzaam geweest en in eene volledige begripsleer als beginsel aller denkbaarheid gevoegelijk daarom aan het begin komt. Zuivere rede is begin en einde, einde en begin, van het zich in en uit de natuur ontwikkelende leven des geestes in diens welbegrepene oneindigheid.

Volge thans § 244 van Hegels »Encyclopædie» in grond-

text en vertaling, waaraan eene afzonderlijke toelichting der textwoorden zal worden toegevoegd.

Die Idee, welke für sich ist, nach dieser ihrer Einheit mit sich betrachtet ist sie Anschauen, und die anschauende Idee Natur. Als Anschauen aber ist die Idee in einseitiger Bestimmung der Unmittelbarkeit oder Negation durch äusserliche Reflexion gesetzt. Die absolute Freiheit der Idee aber ist, dass sie nicht bloss ins Leben übergeht, noch als endliches Erkennen dasselbe in sich scheinen lässt, sondern in der absoluten Wahrheit ihrer selbst sich entschliesst, das Moment ihrer Besonderheit oder des ersten Bestimmens und Andersseins, die unmittelbare Idee als ihren Widerschein, sich als Natur frei aus sich zu entlassen.

(Wir sind jetzt zum Begriffe der Idee, mit welcher wir angefangen haben, zurückgekehrt. Zugleich is diese Rückkehr zum Anfang ein Fortgang. Das, womit wir anfangen, war das Sein, das abstracte Sein, und nunmehr haben wir die Idee als Sein; diese seiende Idee aber ist die Natur.)

De Idee, die voor zich ¹⁾ is, volgens deze hare eenheid met zichzelf ²⁾ genomen is zij aanschouwing ³⁾, en de aanschouwende Idee natuur. ⁴⁾ Als aanschouwing echter is de Idee in eenzijdige bepaling van onmiddellijkheid of verkeering door bezinning van buiten gesteld. ⁵⁾ De volstreckte vrijheid ⁶⁾ der Idee echter is, dat zij niet enkel overgaat in het leven ⁷⁾ en het even weinig in zich laat schijnen als eindig weten ⁸⁾, maar in de volstreckte waarheid van haarzelve ⁹⁾ zich ontsluit ¹⁰⁾, om het moment ¹¹⁾ van hare bijzonderheid of van het eerste bepalen en anders zijn ¹²⁾, de onmiddellijke natuur als haren weerschijn ¹³⁾, zichzelf ¹⁴⁾ als natuur vrij uit zichzelf te laten gaan. ¹⁵⁾

(Wij zijn nu teruggekeerd tot het begrip der Idee, waarmede wij zijn begonnen. ¹⁶⁾ Tegelijk is deze wederkeer tot het begin een overgang. ¹⁷⁾ Datgene, waarmede wij zijn begonnen was het zijn, het afgetrokkene zijn ¹⁸⁾, en nu hebben wij de Idée als zijn. ¹⁹⁾ Deze zijnde Idee nu is de Natuur.) ²⁰⁾

1) »Voor zichzelf» is de Idee uit zichzelf en van zelve als de ware Idee of idee van de waarheid en het ware of niet eenzijdige, als eenheid van de tegendeelen subjectiviteit en objectiviteit.

2) De eenheid der Idee met zichzelf is niet hare eenheid óp zichzelf, maar eenheid met het andere ván haar zelve, met de objectiviteit, waarin de subjectiviteit van het werkelijk ware of ware werkelijke tot zichzelf komt.

3) De Idee, die »voor» zichzelf is en zoo zichzelf voor zich heeft, blijkt in alle voorstelling of verbeelding een »Fürsichsein» als »Vorsichsein», dat is idee van aanschouwing, waarin zich van het aanschouwende het aanschouwde niet laat afscheiden.

4) Werkelijke aanschouwing en natuurlijke aanschouwing zijn ongescheiden onderscheiden; de aanschouwende idee is van nature idee der natuur, en het is natuur, die aanschouwt, zoowel als natuur aanschouwd wordt. Zoo is de aanschouwende idee als idee van aanschouwing het aanschouwde andere van haarzelve, idee der aanschouwende en aanschouwde natuur.

5) »Eenzijdige bepaling van onmiddellijkheid» stelt bij verkeer van het oneindige ware of ware oneindige in eene eindige bepaaldheid rechtstreeks een gegeven van weer eenzijdige verbijzondering. Het begrip van aanschouwing verbeelding voorstelling is wederom eene algemeene ... bijzonderheid; het begrip der Idee heeft zich daarin zelfs verkeerd tot het onbegrepene eener ondoordachtheid, waartegen de verbeelding zelve van buiten aanziet. Deze onwillekeurige zelfverkeer van het op aanschouwelijkheid beluste denken is niet het in zuivere rede bedoelde en op nieuw te veroneindigen tot het begrip van de ware Idee, die de idee van het ware Begrip is.

6) Volstreekte vrijheid is van zelve niet betrekkelijke onafhankelijkheid van dit of dat, maar de alomvattende vrijheid der zelfbepaling, de vrijheid van het ware, dat niet bepaald blijft en even weinig eenzijdig door wat anders bepaald wordt, maar zichzelf bepaalt en vereindigt, uit zichzelf tot zijne bepaaldheid komt. Het ware is niet zonder noodzakelijken of in de rede liggenden overgang; wat echter in de rede ligt, geschiedt meteen »van zelf».

7) De ware Idee is niet de in levende daadwerkelijkheid omgezette bijzondere idee van dezen of genen mensch der samenleving; zij is niet enkel de idee eener daad in het gewone leven, al is ook die erin begrepen, maar idee van alle verkeer eener denkbaarheid in waarneembaarheid zonder uitzondering, — en meteen het omgekeerde.

8) »De Idee» is niet enkel de idee eener afzonderlijke waarneembaarheid, die zich als objectiviteit in de subjectiviteit eener bepaalde denkbaarheid verkeert, al is ook dit er in begrepen, maar idee van denkbaarheid aller waarneembaarheid zonder uitzondering, — en meteen het omgekeerde.

9) In eigene en volstreekte waarheid wordt de Idee gedacht als zuivere en alomvattende waarheid, die niet op zichzelf gesteld is, niet waarheid »zonder meer» is, maar niets buitensluit en zich daarom tot het »volstreekte» andere van haarzelve verhoudt, om er in voor zich te zijn. Zietdaar den zin van het slot der Redeleer; »de wetenschap besluit hiermede, dat zij het begrip vat van haarzelve als van de zuivere Idee, voor dewelke de Idee is» (Enc. § 243), ja zelfs »het eenige doel en doen der wetenschap is dit: tot begrip van haar begrip en zoo door wederkeer in zichzelf tot bevrediging te geraken.» (Enc. § 17.) De zelfverkeer van de waarheid en het ware doet op deze vereeniging van alle redelijkheid in »de Idee» natuurlijk weder onmiddellijke ontvouwing volgen en zelfuitbreiding.

10) In § 269 der Encyclopædie komt »de idee der zwaarte» ter sprake als »het begrip, dat zich door de bijzonderheid der lichamen in de uitwendige realiteit 'aufschliesst' en door hune idealiteit en reflectie in zichzelf in de beweging tevens met zichzelf blijkt saamgesloten», en bij overgang uit de categorieën (of algemeenste bijzonderheden) der mechanica in die der physica (of energetica) zegt Hegel van de stof: »Haar afgetrokken doffelijk in zichzelf zijn, als in het algemeen gesproken zwaar, is tot vorm 'entschlossen'; zij is eene met eigenschappen behepte stof.» (Enc. § 271.) Aan het 'beschliessen' tot eene zus of zoo te bepalen bijzondere daad is uiteraard bij zulke opmerkingen niet te denken, en ook in het onderhavige geval

staat ter wille van de vrijheid der Idee, doch met de bijgedachte, dat het 'beschliessen' der redeleer een 'aufschliessen' der natuurleer blijkt, het woord 'entschliessen' in den text tot aanduiding eener blijvend geldige beslistheid, die de beslistheid is der zelfuitbreiding, een beslist uiteengaan van het Ware tot een zijn buiten elkander, waarin het buiten zichzelf is en zoo zichzelf in werkelijkheid kan wedervinden. De Idee besluit de redeleer, en dit besluit is besluit tot ontsluiting der natuurleer, die de weerschijn is eener eeuwige zelfuitbreiding van het veeleenige Ware.

¹¹⁾ 'Moment' is eene bepaalbaarheid in hare geen stand houdende beweeglijkheid, in zooverre dus als zij door overgang en zelfopheffing in wat anders den samenhang eener ruimere veeleenigheid openbaart; 'moment' zal al aanstonds het buiten elkander zijn van het ware en werkelijke hierdoor blijken, dat het als eerste natuurlijke zelfbepaling, als afgetrokkenste zelfbepaling der natuur, niet een buiten elkander zijn zonder meer blijft, maar de werkelijkheid openbaart van iets anders. Moment van bijzónderheid der zich te buiten gaande Idee is de drieëenigheid van dit buiten elkander zijn uiteraard, inzooverre zij niet de drieëenigheid der Idee zonder meer, maar als drieëenigheid van het buiten zichzelf zijnde zelfs eenig in hare soort is.

¹²⁾ Eerste bepaalbaarheid van het anders of buiten zichzelf zijn der Idee moet de bijzonderheid blijken, waarin het buiten elkander zijn onmiddellijk, dat is al zonder enig voorwerp, drieëenigheid blijkt van alle denkbare voorwerpelijkeid. Van dien aard blijkt de drieëenige (on-)afgemetenheid der ruimte.

¹³⁾ De drieëenige (on-)afgemetenheid der ruimte is onmiddellijke of voorshands niet nader bepaalde natuur, en als betrekkelijk onafleid- en onherleidbaar tegendeel van de oneindige onafgemetenheid des begrijs de denkbaarheid, die van de Idee een zakelijk bedoelde en toch onmiddellijk onzakelijke weerschijn mag heeten. In de ruimte is het begrip ongescheiden van zichzelf onderscheiden.

¹⁴⁾ Zichzelve laat de absolute Idee of idee van het Absolute uit zichzelf gaan als Natuur, inzooverre werkelijke zelf-

verkeering der idee zonder meer in idee van objectiviteit van zelve of natuurlijker wijze de natuurlijkheid stelt, waarin het ware zich als geestelijke werkelijkheid in werkelijke geestelijkheid idee leert noemen. In de gedachte van den wijze is het Absolute idee, doch deze idee is niet buiten het Absolute en zoo zelve zonder absoluutheid, maar absoluutheid van de idee zelve; in zijne waarheid is het Absolute, het Subject-Object, ook als Natuur van zijne idee slechts ongescheiden onderscheiden. De Natuur is, om met Schelling (1, 4: 151) te spreken, »het objectieve subject-object».

¹⁵⁾ »De uitdrukking 'laten gaan' — de Idee laat de Natuur gaan — behoort tot de wonderlijkste, dubbelzinnigste en daarom vreesachtigste uitdrukkingen, waarachter deze filosofie zich bij moeilijke punten terugtrekt. Jakob Boehme zegt: de goddelijke vrijheid bráákt de natuur. Hegel zegt: de goddelijke Idee laat de natuur gaan. Wat heeft men bij dit 'laten gaan' te denken? Zooveel is duidelijk: aan deze verklaring der natuur doet men nog te veel eer, wanneer men ze theosophisch noemt." Aldus Schelling (1, 10: 153), zich verbeeldende, dat Hegel bedoelde de natuur te 'verklaren' in Schellingisch ondoordachten zin des woords; dat een naam in dezen niet licht zoude te vinden zijn, heeft hij, naar wij gezien hebben, evenééns te verstaan gegeven (1, 10: 213), wat hem, ook met het oog op § 50 en § 51 van de »Darstellung (s)eines Systems der Philosophie" (1, 4: 142), wel een weinig tot zachtheid had mogen stemmen. — Dat de Idee zich als Natuur laat gáán, wil zeggen, dat zij hier voorloopig van zichzelf afziet en de Natuur, ofschoon van de Idee niet af te scheiden, voorshands zonder leven, ziel of geest is te denken als ruimelijke zelfstandigheid zonder meer. Zoo zonder geest weliswaar heeft dan de Natuur geene waarheid, een besef, waarin het stelselmatige denken later uit het tweede in het derde deel der encyclopædische begripsleer overgaat.

¹⁶⁾ Begonnen zijn wij in Hegels redeleer met een bewustzijn, dat in onafscheidelijkheid van denken en zijn zelf reeds idee was; de eenheid van subjectiviteit en objectiviteit, die

aan het einde »de'' Idee blijkt, is als het eindelijk onthulde beginsel wel overwogen het begin geweest.

17) Is het beginsel het beginsel reeds in den beginne en zoo het ware begin of begin van het ware, dan is het ook nu weder niet beginsel zonder meer maar begin van wat anders; zoo is het een overgang tot wat anders, waarin het zich als het ware begin heeft waar te maken. De logische of ware Idee op zichzelf en in het afgetrokkene is in alle denkbare toepasselijkheid voorondersteld, doch zij is niet op zichzelf gesteld en blijkt zich veeleer uit hare afgetrokkene gesteldheid of gestelde afgetrokkenheid onmiddellijk tot vervulde werkelijkheid te bepalen.

18) Het afgetrokkene of op zichzelf gestelde zijn, het zijn zonder meer, is in zijne onbepaalde onmiddellijkheid of onmiddellijke onbepaaldheid datgene, waarmede de redeleer begint, om van bepaalbaar en bepaald zijn het wezen te onthullen en in dit wezen het ware te leeren kennen als de subjectiviteit des begrips, dat in zijne waarheid objectiviteit heeft; dit begrip is dan juist het begrip der Idée.

19) De Idee als het zijn (zonder meer) is idee van onbepaalde aanvankelijkheid of aanvankelijke onbepaaldheid in drieëenheid van alsnog objectlooze objectiviteit, de idee zonder meer van drieëenig buiten elkander zijn, — de idee van de ruimte.

20) De Idee als ruimte is in alle aanvankelijke onbepaaldheid onmiddellijk te denken als idee van natuurlijke werkelijkheid en werkelijke natuurlijkheid, hoedanige de geest vooronderstelt, om erin tot zichzelf te komen.

Wie het bovenstaande gelezen, doordacht en begrepen heeft, beproeve nu nog eens zijne schranderheid aan het slot van Hegels »groote Logica'', waarvan de vertaling thans zonder verdere opmerkingen hier volgt.

»In de absolute Idee is de Logica tot de eenvoudige eenheid teruggegaan, die haar aanvang is; de zuivere onmiddellijkheid van het zijn, waarin eerst alle bepaaldheid als uitgewischt of bij abstractie weggelaten blijkt, is de door de bemiddeling,

ik bedoel de ópheffing der bemiddeling, tot hare overeenkomstige gelijkheid met zichzelf gekomene Idee. De methode is het zuivere begrip, dat zich alleen tot zichzelf verhoudt; zij is daarom de eenvoudige verhouding tot zichzelf, die Zijn is. Doch het is nu meteen vervuld zijn, het zich begrijpende begrip, het zijn als de volledige en evenzoo volstrekt intensieve volledigheid. Er valt van deze idee aan het slot enkel nog dit te vermelden, dat in haar voor het eerst de logische wetenschap haar eigen begrip heeft gevat. Bij het zijn, het begin van haren inhoud, vertoont zich haar begrip als een voor hetzelve uitwendig weten in subjectieve weerspiegeling. In de idee van het volstrekke kennen echter is het geworden tot haar eigen inhoud. Zijzelf is het zuivere begrip, dat zichzelf tot voorwerp heeft en dat, terwijl het, zichzelf tot voorwerp, de volledigheid zijner bepalingen doorloopt, zich tot het geheel zijner gesteldheid, tot het stelsel der wetenschap volmaakt, om tot besluit dit begrijpen van zichzelf te vatten, aldus zijne gesteldheid als inhoud en voorwerp op te heffen en het begrip der wetenschap te beseffen. Inmiddels is deze idee nog logisch; zij is in de zuivere gedachte besloten, wetenschap van het goddelijke begrip zonder meer, en de stelselmatige uitwerking is wel zelve eene verwerkelijking, doch verblijft binnen hetzelfde gebied. Dewijl de zuivere idee der kennis insooverre in de subjectiviteit besloten is, is zij drang om die op te heffen, en de zuivere waarheid wordt als laatste uitkomst meteen het begin eener andere sfeer en wetenschap. Doordat de Idee zich namelijk als volstrekke eenheid stelt van het zuivere begrip en deszelfs zakelijkheid en zich zoo in de onmiddellijkheid van het Zijn tezamen vat, is zij als volledigheid in dezen trant ... Natuur. Deze bepaling is echter niet een geworden zijn of overgang zooals het subjectieve begrip in zijne volledigheid tot objectiviteit en ook het subjectieve doel tot leven wordt. De zuivere Idee, waarin de bepaaldheid of zakelijkheid van het begrip zelve tot begrip is verheven, is veeleer volstrekke bevrijding, waarvoor geene onmiddellijke bepaling meer bestaat, die niet even zoozeer gesteldheid en begrip is; in deze vrijheid vindt

uit dien hoofde geen overgang plaats, het eenvoudige zijn, waartoe de Idee zich bepaalt, blijft haar volkomen doorzichtig en is het in zijne bepaaldheid bij zichzelf blijvende begrip. Het overgaan is hier dus eer zoo op te vatten, dat de Idee zichzelve vrij laat gaan, van zichzelve volstrekt zeker en in zichzelve berustend; wegens deze vrijheid is eveneens de vorm harer bepaaldheid volmaakt vrij, — de volstrekt voor zichzelve zonder subjectiviteit bestaande uitwendigheid van de ruimte en den tijd. Inzoooverre deze slechts volgens de afgetrokkene onmiddellijkheid van het Zijn is en door het bewustzijn wordt gevat, bestaat zij als eenzijdige objectiviteit en uitwendig leven, doch in de Idee blijft zij op en voor zichzelve de volledigheid van het begrip en de wetenschap in de verhouding van het goddelijke kennen tot de natuur. Deze voorloopige beslissing der Idee, zich als uitwendige Idee te stellen, stelt zich echter daarmede slechts de bemiddeling, waaruit het begrip zich als vrij van de uitwendigheid tot zichzelf ingekeerd bestaan verheft, in de wetenschap des geestes zijne bevrijding door zichzelf voleindigt en in de logische wetenschap het hoogste begrip vindt van zichzelf als het zich begripende zuivere Begrip." (WW 5²: 341—343.)

Zoo luidt het eeuwig ware slot van Hegels »Wetenschap der Logica", het slot van het evangelie der Zuivere Rede, Hegels overgang van de Idee tot de Natuur. Het verstand, dat wijsheid heeft, komt hier te stade; aan werkelijk begrip wordt het werkelijke begrip, het begrip der werkelijkheid, hier openbaar. In § 247 zijner Encyclopædie zegt de Christus der wijsbegeerte, dat de Natuur de Idee in den vorm van het anders zijn is gebleken, en mondeling heeft hij in zijne akademische lessen daaraan toegevoegd, dat in de Natuur de eenheid des Begrips verborgen is. Wie nu begrip heeft om te begrijpen, hij begrijpe.

Leiden, November 1903.

FRANS ERENS.

I.

NIEUWMARKT, WARMOES-STRAAT, ZEEDIJK EN AMSTELVELD,
SCHETSEN VAN FRANS ERENS

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

I.

Van Frans Erens is bijna al de uitgegeven kunst 1) verzameld in een boekje, getiteld *Dansen en Rhytmen* dat omstreeks 1893 verschenen is te Amsterdam bij W. Versluys en welks eerste omslagbladzijde een teekening van Isaïc Israëls vertoont.

Dat boekje bevat 26 schetsen. Zij zijn mooi gebleven in al dien tijd.

De eerste schets heet *Nieuwmarkt*. Dat is wel een van de beste.

Ik zal die uitschrijven om den lezer goed aan Erens' kunst te herinneren.

»De lampen walmen, de lampen branden. Geen glas op"
»de lampen, de lampen walmen. —"

1) Alles, behalve de beroemde »Conferentie", die in den *Nieuwen Gids* van 1 April 1890 verscheen, »Oorlog" in den *N. Gids* van 1 Oct. 1891, »Een dans" in een der eerste nummers van het weekblad *De Kroniek*, »Madrid" in den *N. Gids* van 1895, »Toledo" in het *Tweem. Tijdschrift* 1895, »Sevilla" in *Woord en Beeld* van 1899, »Augustinus' Belijdenissen", de monumentale vertaling in 1903 verschenen te Amsterdam bij S. L. van Looy, en verder eenige critische opstellen in *duitsche, fransche en nederlandsche periodieken*.

- »De oude jodin zit bij hare spullen.»
 »Daar liggen op den grond, in trommels en bakjes: hals-
 »snoeren, kralen, messen, een porceleinen Mariabeeldje neer-
 »gestrekt in de tintelende kralen.»
 »De oude, magere jodin zit bij hare spullen.»
 »In haar versleten vuilbruine sjaal, zit ze. —»
 »Bij hare spullen zit ze; woedend glimt haar bruin ge-
 »rimpeld gezicht in den rossigen schijn van de lampen, die»
 »rookslingeren en platten en buigen hun vlammen in den»
 »avondwind, in den schijn van de blikken lampen, wier»
 »gouden vlammen rookstaarten naar boven, zweepend het»
 »duister, zich verliezend in de duisternis. —»
 »Zij zit woedend bij hare spullen.»
 »In een kring er om heen, staan de menschen te kijken»
 »en zwijgen; zij staan dicht naast elkander, mannen en»
 »vrouwen, meisjes en jongens, die turen en zwijgen. —»
 »»Wat heb ik een stille klanten,» zingt ze.»
 »»Geen centen!»»
 »»Wat heb ik een stille klanten, ze hebben geen centen!»»
 »En de menschen lachen en zwijgen, hun gezichten be-
 »schenen door de lampen, die walmen.»
 »»Wat heb ik een stille klanten.»»
 »»Hebbe julli geen centen?»»
 »Zij staat op; naar boven gaat haar gezicht in glimmende»
 »woede, zij rijst hoog en lang uit hare spullen en om haar»
 »heen hangen de vuile lompen, kwaadaardig flikkeren hare»
 »oogen, kleine oogjes als slangenoogjes in diepe spelonken.»
 »De monden der omstaanders verlengen zich in een stillen»
 »lach en van gezicht tot gezicht gaat de glimlach in de»
 »rondte, terwijl de lampen goud-branden in het zwarte
 »donker.»

In bijna al het werk van Frans Erens is een lyrische toon. Het is waar deze met een vaste waarneming der werkelijkheid samenkomt, dat het beste ontstaat.

Het is door dezen toon, dat de schetsen proza-gedichten zijn bij uitnemendheid.

De geheele samenstelling van een tafereel, zoo als het aangehaalde, ook zoo als die uiterlijk en door ieder op te merken zich voordoet, vertoont een manier, waardoor Frans Erens een geheel afzonderlijke plaats inneemt te midden der artiesten, die kunnen gerekend worden met hem tot één groep te behooren.

»De lampen walmen, de lampen branden. Geen glas op»
 »de lampen, de lampen walmen». . . . Deze wijze van herha-
 ling geeft onmiddellijk den lyrischen toon te kennen, een vooraf aanwezige lyriek-bedoeling om zoo te zeggen, waardoor langs een geheel anderen weg de kunst wordt bereikt dan in die kunst, waar de »lyriek» alleen ontstaat als 't ware door de sóort der náuwkeurigheid in het af-beelden der werkelijkheid.

Indien gij zegt: »De lampen walmen, de lampen. . .» en z. v., werkt gij met klank-uitdrukking, en wel in het breede, met breed bewegende klank-uitdrukking.

Het is niet door op de voorstelling van het walmen en branden der lampen in te gaan en door de kleine, onnaspeurbare, geluids-verbindingen tusschen de door de ont-leding te voorschijn komende onder-deelen, dat hier het geheel der klank-uitdrukking ontstaat. Maar het is door de gevarieerde en melodische herhaling der oppervlakkig reeds waarneembare hoofdzaak, dat de impressie wordt gegeven.

Na lezing van de schets, zie ik in gedachte de jodin daar zitten, als een mooye voorstelling, met een zekeren gloed er in, die het stukje tot de kunst maakt, welke het is.

Deze uitkomst wordt alleen verkregen door het compositie-gevoel in den auteur, dat hem van zelf aangaf welke woorden, hoeveel malen, en op welke plaatsen, hij moest herhalen, om tot een goed geheel te geraken.

Wat is nu wel het sentiment in deze schets? — Ik zou zeg- gen een mengeling van vreugde en angst te zamen tegenover het Leven.

Zoo is het, zoo is het! roept de schrijver, ja, maar roept

hij zingend. Zoo is het! De lampen walmen, de lampen branden. Het is somber en mooi, het is mooi en verschrikkelijk.

Wat weinig motieven, en die telkens wederkeeren: van de lampen en het vlammen en het walmen en het branden, en het zitten bij de spullen en de centen!

De mooiste plaats bereikt deze schets, waar, na al het rosse gevlam in donker, de oogen der jodin in de schets opkomen als

»kleine oogjes als slangenoojjes in diepe spelonken.»

Dit meesterlijk haaltje vormt de diepe geestelijke verbinding in de schets door te gelijk treffend juist van dadelijke gezienheid te zijn en toch, nu direct, het verschrikkelijke, het hel-sche aan te geven, waarvan het beeld met de rook-*staarten* in de eerste schets-helft reeds was begonnen, en dat de vlammen van het begin af aan, al-door, min of meer, opriepen.

Opmerkelijk voor de natuurkunde der kunst is dat de heer Erens hier effecten verkrijgt, die, hoe zeer ook daarvan verschillend, misschien nog het meest over-eenkomst hebben met de door den heer Ary Prins in zijn *Harold* 1) en elders gegeven waarden, en dat door een werkwijze, welke volstrekt tegen-over-gesteld is aan die van den heer Prins.

Bij den heer Prins ontstaat de kunst door de sterke en diepe bewust-making van het eene voorstellingsdeel na het andere, terwijl de heer Erens ziet wat hij ziet door over zijn onderwerp te gaan zingen om zoo te zeggen vóór hij iets diep ziet.

Dien ten gevolge is de door den heer Erens verkregen voorstelling iets oppervlakkigers als verbeeldings-voorstelling dan de voorstellingen van den heer Prins, maar bezit daarentegen het zingende of rhythmische in meerder mate.

Het opmerkelijke is echter, dat de heer Erens zijne, hoewel minder diepe toch als zoodanig fraaye en zuivere, voorstelling

1) In den Bundel: EEN KONING. Amsterdam, 1897.

verkrijgt, *niet* door minder diepe maar toch gelijk-soortige bewust-making als de heer Prins, maar geheel zónder bewust-making in dezen zin.

Met andere woorden: de voorstelling, dat is: het *gezien wordende* met zijne hoedanigheden die het tot een goede of fraaye voorstelling maken, *ontstaat* hier *alleen* door de rhythmische compositie.

II.

Ook de volgende schets, Warmoesstraat, heeft zoo iets bizonders.

Eigenlijk is er, in veel van dit werk, héél zwak aanwezig iets héél poëtisch.

Beschouwt eens de negen alineaas van dit gedicht

»Het draaiorgel speelt in wentelend geklaag. Uit de koperen»
»buizen in het lamlendig gedraai, stijgen de schallende tonen»
»langs de gevels der huizen, der oude ivoorgestreepte huizen.»

»De regen valt neêr in zachten drup.»

»Het asphalt glimt in den stervenden dag.»

»Boven het blinkend geharrewar der oude, gebeeldhouwde»

»gevels, in een grijzen strook staat de dag, de stervende»
»dag in de lucht.»

»In het luidende roepen van venters met karren valt de»
»motregen neêr, op de kleppen der petten der venters, in»
»het voetengeklets der rennende menschen.»

»Vaal glimmen de glazen in den grijzenden dag, die»
»wegsmelt naar boven in de bleekende lucht.»

»In vollen draf de broodkar rijdt; hoog op zit de knecht,»
»die laat draven de hit.»

»In langzamen draf, met regelmatig geklets, de hoefslag»
»van 't paard voor 't rijtuig dat rolt.»

»In ruischende zij, met breedschonkig gedribbel, gaan de»

»hoeren voorbij, wandelend voorzichtig onder de schermen,"
»die druipen, rouwzilver in den stervenden dag."

Het ontbreekt hier aan kracht van uitdrukking, maar de kenner ziet toch in deze schets schemeren een poëtische opwelling, een melancholie namelijk, van een soort, die alleen in de aller-fijnste Nederlandsche en Fransche dichtkunst der laatste twintig jaar nog wel een enkelen keer wordt aangetroffen (b.v. Gorter, *Aan Zee*, Henri de Règnier, *La Côte Verte*).

Het is weêr door het op zekere wijze samen-stellen van hoofdzaken — in afwijking van de bekende verschillende naturalistische en impressionistische kunst-wijzen of stijl-categoriën — dat Erens er in slaagt even hier de bedoelde sentiment-essence te doen dóor-tintelen, althands dóor-tinten.

De elementen der melancholie: het droeve leven om het jeugdig-blijde, dat er nauwelijks nog even door henen gaat, heen, zijn aanwezig: Na den »grijzenden dag, die wegsmelt naar boven in de bleekende lucht" volgt onmiddellijk het jeugdige en naïef gevormde:

»In vollen draf de broodkar rijdt; hoog op zit de knecht,"
»die laat draven de hit."

Maar dadelijk hierna komt het monotone, volwassen Leven weêr op met het rijtuig, dat rolt:

»In langzamen draf, met regelmatig geklets, de hoefslag"
»van 't paard voor 't rijtuig dat rolt."

En de droefheid herneemt ten slotte den boventoon, waar de »ruischende zij" der voorbijgaande vrouwen met den regen samenkomt.

Nog eens: dit zóó fijn bedoelde komt mij voor niet geheel verwerkelijk te zijn. De stijl-vorm, waarin van den broodkar voorkomt, past ook niet in het overige. Maar welk een fijne Intelligentie moest het zijn, die zóó lang vóór de vereering der Primitieve schilders en de nieuwe fransche zoo-genaamde naïeve

schilderwijze opkwam, de waarde van zulke stijl-vormen in-zag.

Deze stijl-vorm, intelligent gevonden en op zich zelf goed zijnde, is hier toch niet goed wijl die, met behoud van zijn dracht, zóó gewend had moeten worden, dat hij zich voegde in den algemeenen trant van het werkje.

Vonden wij in de eerste schets Vreugde en Angst, hier is het Weemoed, die ons wordt gegeven, in beide schetsen dus verschillende Bewegingen van het Gemoed tegenover het Leven.

Weemoed is ook het motief in de derde en in de vierde schets: Zeedijk en Amstelveld.

Het is alles: reikingen naar het heel hoog dichterlijke, niet tot vormen wordende uit-wasemingen van een aller-fijnst-bewogen gemoed, als avond-geuren uit rozen in de zomer-schemering.

III.

»ZEEDIJK."

»Zij was een teêre, slanke meid."

»Op den Zéédijk ging ze wandelend voort."

»In het vierkantig gerok der breede meiden liep ze buigend zacht; in het stevig getrap der voortschommelende matrozen, ging ze, buigend zacht als waiend riet."

Frans Erens is een aller-merkwaardigste, zeer belang-rijke, natuur, wien het alleen aan uitingskracht faalt.

Ieder-een ziet, dat de twee eerste dezer laatst aangehaalde regels een zekeren, in den tweeden reeds minder sterken, rhythmus hebben, die bij den derden volzin geheel verdwenen is.

Maar, hoewel dan op deze, eenigszins brokkelige, wijze, gaat een diepere verbinding dan déze »rhythmus," onafgebroken voort. De kunstenaar heeft geschreven »Zéédijk," hier

mede te kennen gevend dat, hoewel het woord uitgesproken pleegt te worden met den klemtoon op de tweede lettergreep, hij wil spelen met hetgeen de klank »zee" aan *dichterlijk gevoel* bij den lezer opwekt.

Het denk-beeld der straat »Zeedijk" krijgt voor het gevoelig gemoed een fijne en vage bekoring, wanneer men er op let, dat de zonder nagedachte dikwijls uitgesproken naam »Zeedijk" eigenlijk *Zéédijk* beduidt, dit namelijk *in verband met* de voorstelling en met het gevoel, dat de dichter wil opwekken, aangaande het loopen van iets teêrs en slanks vlak bij iets onafzienbaar wijds en vol van de grootste gevaren.

De dichter heeft dus geschreven »Zéédijk" en ziet dan weêr de meid, nu: »buigend zacht". »Buigend zacht" ziet hij haar op den »Zéédijk." De gelijkenis, die alleen met den klank begonnen is, den klank in het woord »zee", komt nu volledig op, hij ziet nu den oever in zijne gedachte en herhaalt »buigend zacht", en schrijft: »buigend zacht als waaiend riet."

De synthetische bedoeling is duidelijk: de dichter wil ons zijne gemoedsbeweging weêrgeven in een beeld of vergelijking, dat is te zeggen, niet door de werkelijkheid *met iets te vergelijken*, zoo dat men twee, van elkaâr afgescheiden, voorstellingen ziet, maar hij tracht de vergelijkings-voorstelling zoo met de werkelijkheids-voorstelling te vereenigen, dat men de vergelijkings-voorstelling *in* de werkelijkheids-voorstelling zelve ziet.

Hij wil ons de teêre slanke meid in het verschrikkelijke danshuis doen zien zoo, dat wij die *zien* als iets bloemig wits, fel bewogen in iets vreeselijk stormend en brandend nachtelijks, *zien*, wel te verstaan, precies zoo, met dien graad van waarlijkheid of waarachtigheid, als de realistische beschrijving ons het danshuis zelf zoû doen zien.

Indien ik u verhaal: Daar liep een teêr, blank meisje. Zij was gelijk een lelie, . . . en zoo voort, begrijpt gij, dat ik U niet het meisje en de lelie als identiek wil doen beseffen.

En die identiteit is het nu juist, welke Frans Erens bij zijn interessante pogingen zocht.

Dit is schijnbaar slechts een klein artistiek verschil. Maar in waarheid bevindt er zich een afgrond van wijsgeerig verschil onder. Dit kleine artistieke verschil is niets meer of minder dan drager der stelling, dat er niet een zintuiglijk waarneembare objectieve werkelijkheid bestaat, maar dat er alleen bestaat een subject, Geest of Ziel, voor wie de werkelijkheid anders wordt naar gelang zij zelve telkens anders is, wijl die werkelijkheid niet anders is dan de verzichtbaring van de eigen gesteldheden of bewegingen dier Ziel.

Ten eerste nu, heeft deze stelling zich in de kunst nog op andere wijze vertoond dan in de kunst-soort van Erens. Ten tweede, is het niet de bedoeling te zeggen, dat elk streven naar *déze* identiteit elken »vergelijkings"-vorm zoû overtreffen, evenmin als alle niet-realisme alle realisme zoû overtreffen of omgekeerd. Maar wel is de bedoeling te zeggen, dat Erens, te midden zijner Nederlandsche tijdgenooten de eenige vertegenwoordiger was van het streven om deze wijsgeerige stelling door dit kunstbegrip in verbeeldings-voorstellingen om te zetten. —

Het opmerkelijke is dat het de Ziele- of Gemoedsbewogenheid is, *waardoor* de werkelijkheid in de schets, — en natuurlijk onmerkbaar — *van aard verandert*, en dat de vereéniging van werkelijkheids-voorkomen en fantasie-voorstelling bestreefd wordt door niet het beeld van de lelie te noemen, maar door de *gedachte aan* de lelie, door aanwending der naderende woorden van »buigend zacht", »waayend riet", »leliewit", de schets te doen doorspelen.

De schets wordt van het begin naar het einde steeds luider en voller, de korte taalstooten hijgen als 't ware van het gedans en gestamp, en het einde is:

»In het flets gelach, in het dijgewieg, in het slaperige" »geil-gelach der blinkende gezichten."

»In het goudgestof, in den lampenschijn, in het vioolgespeel" »vloog bleek en licht, in guirlandenzwaai het lichte wicht."

Hoe merkwaardig is deze volzin-wending, hoe sterk de werking der korte volzin-deelen na elkaâr: de eerste volzin, waar maar staat: in dat, in dat, was het, zonder vermelding in den zelfden volzin van wát daarin was. En dadelijk daarna de tweede volzin, beginnend: »In het goudgestof, in den lampenschijn. . . .»

Men komt fel in aanraking met het voorgestelde terwijl men den weemoed en de klacht hoort drijven in de klanken zelf, die meêwerken om ons zoo zeer het voorgestelde te doen bijwonen.

IV.

Ook in de schets Amstelveld is iets prachtigs onvoldragen neêrgelegen. De aangevingen daarin zijn eenvoudig verbázend zoo delikaat. Ik, door routine, door een oude letterkundige rat te zijn, zie wat die heerlijke Erens wil, en dat het er níet stáát zóó als zoû moeten om dicht-werk te zijn, en dat het om te huilen is.

Deze schets is weêr heel anders. Ik schrijf de eerste helft af.

»Met plassen ligt het Amstelveld; 't schijnt dat je er door''
»heneu kijkt, door den grond, als door een versleten stuk''
»tapijt.»

»De plassen spiegelen 't gouden licht der stijgendezon,»
»stijgend achter de huizenrij van de Prinsengracht.»

* * *

»Zie daar gaat een lange meid. Haar schaduw dooft de''
»plassen in het gaan. Zij loopt vóór: de schaduw volgt:''
»dat weet ze niet.»

»Voor de scholen is het nu de tijd, daar »komt het meisje''
»met den fermem stap. Onder de japon van wit katoen werpt''
»zij zware beenen ruw vooruit. Haar blinkend haar in vollen''
»zwaai hangt op den rug in bruine pracht in vuurgeglim in''

»vlamgekrul en zijg zacht. . . terwijl de borst opspringt in''
»den kloeken stap. Zij gaat naar »school. De boeken houdt''
»ze in de hand. 't Is nu nog een »reine meid.»

»Haar wangen rood en wit zijn vol van jeugd en de''
»grootte oogen schitteren hel als de plassen van het Amstelveld.»

Feitelijk zijn dit niet anders dan eerste aantekeningen, die tot een kunstwerkje zouden kúnnen leiden; maar het belang-rijke is, dat er uit blijkt, dat de geest van den kunstenaar een kunstwerkje voorziet, vóór zich ziet, bijna onvergelykelyk fijn van aard. Het belangrijke is, dat juist dit hem trof, dat hij juist déze aantekeningen maakte, die wel tot niets, maar onmogelyk tot iets ordinairs, of zeer bekends, kunnen voeren.

Kunst behoeft niet uit eens of meermalen omgewerkte aantekeningen te worden gemaakt. Er is altijd, en er wordt ook nu nog, kunst gemaakt, die zoo maar, zonder voorbereiding, zonder éénige omwerking, in ééns in haar voltooiden vorm wordt opgeschreven. Andere kunst, daarentegen, is de uitkomst van veelvuldige omwerking. Men kan niet van een dezer twee vooraf en in 't algemeen zeggen, dat zij beter is dan de andere. Het hangt alles af van de verhoudingen en hoedanigheden in het gegeven kunstwerk zelf.

Voor zeer goede kunst zal altijd het verschijnsel, dat men wel »inspiratie'' noemt, aanwezig moeten zijn; maar bij den een zal de »inspiratie'' áanstands bij het schrijven tegenwoordig en daarbij van een aard zijn, dat zij als 't ware alle meer technische vermogens door haar werking in beweging brengt en mede doet werken; bij den ander zal zij, — de »inspiratie'' zelve — werkelijk eerst bij de laatste omwerking zich voordoen.

Er is wel zwaar bewerkte kunst, waarin de inspiratie ontbreekt, maar er bestaat ook zeer bewerkte kunst, waar feitelijk bij de laatste bewerking de inspiratie pas zich aan is komen geven. De kunst is het voortbrengsel eener ver-richting van den menschegeest welke uit bestanddeelen of samen-stellende werkingen ontstaat, die nu eens op déze

dan op geen wijze samenkomen, dan plotseling en volledig, dan langzaam-aan en onvolledig, of omgekeerd, zonder dat de vaste wetten daarvan, die er toch zijn, ons geheel bekend zijn.

Het mooiste ware wel, zoo wij in de kunst-wetenschap ver genoeg gevorderd waren, om ten allen tijde onzen geest zóo te stellen dat die aan de inspiratie zóo nabij kwam, dat deze nagenoeg gedwongen werd neder te dalen.

Maar meestal zullen wij dan, wanneer wij in de hier bedoelde, op ont-leding berustende, wetenschap, vorderingen hebben gemaakt, de van zelf opwellende bedrijvigheid, die voor kunst-voortbrenging noodig is, juist missen, en zal eerst later het in den ont-ledings-tijd door ons verkregene gedijen, na dat het lang verzonken en onzichtbaar is geweest, nu plotseling, op voor ons verborgen blijvende wijze, te voorschijn bloeyend, in de lang verlangde resultaten.

De volzinnen der laatst aangehaalde stukjes van Frans Erens doen blijken, dat hij een zeldzame kunst, in toestand van opvatting of begrip, in zich had.

Wie was er in Nederland die, in den ontstaanstijd dezer stukjes, er aan dacht, aldus samengetrokken tot enkele hoofdzaken van het aspect, alleen het essentiële te noteeren van een indruk, alleen dat van het uiterlijke te geven, dat daarom het voornaamste is, wij dit alleen de voorstelling is van wat *het gemoed* heeft getroffen!

Het is duidelijk, dat de enkele volzinnetjes, waarin de kunstbedoeling te bespeuren is, hier samenstaan met zinnen, die zelfs niet een aantekening voor kunst genoemd kunnen worden en die dus minder zijn dan het minst geslaagde impressionisme.

Om dat de wel kunst-bedoeling inhoudende volzinnen hier met die geheel niets-zeggende samen zijn tot geheeltjes van volzinnen-boow, en omdat de wel kunst-bedoeling inhoudende volzinnen die kunst toch ook maar in geringen graad realiseeren, daarom is het niet: kunst; maar de blijkende bedoeling is even fijn als, zoo niet fijner dan, het fijnste impressionisme.

De volzinnen:

»Voor de scholen is het nu de tijd, daar komt het meisje”
»met den fermem stap. Onder de japon van wit katoen”
»werpt zij zware beenen ruw vooruit . . .”

zijn niets, wijl zij *wel* zonder de impressionistische gebrokene-gevoeligheid zijn maar *niet* nu ook een meer essentie-bevattend en hoofdzaak-inhoudend kunst-deel geven.

Maar op déze volzinnen, volgen zonder onderbreking die, aan welke de kunst-bedoeling te merken is. De schrijver is ontroerd, daar hij hier aan de kunst is, die hij wil. Hier zal hij, die niet een in kleine onderdeelen de voorstellingen afbeeldenden schrijfstijl wil maar alleen met enkele halen de hoofdzaak, waarin dát uiterlijk wordt gegeven, dat het zinnebeeld is van des kunstenaars *gemoeds*-gedachte betreffende zijn onderwerp, — hier zal hij zijn hoogen toeleg kenbaar maken. De schrijver is ontroerd, daardoor verandert de volzin bij hem eensklaps van aard, en wordt van nuchter onbeduidend in eens te gelijk lyriesch en samengedrongen, zoo dat er een bijna heraldische figuur ontstaat:

»Haar blinkend haar in vollen zwaai hangt op den rug”
»in bruine pracht in vuurgeglim in vlamgekrul en zijig zacht . . .”

Dit is het beste stukje. Later volgt dan nog dit, mindere, maar waar toch nog iets in is:

». . . Haar wangen rood en wit zijn vol van jeugd en de”
»grooten oogen schitteren hel als de plassen van het Amstelveld.”

Dit plekje over het haar is van kunst-strekking niets minder dan een motief, gelijk aan die, welke in het beste symbolisme zijn gebruikt.

Er blijkt uit dezen volzin, dat de schrijver de symbolische visie *tóén* reeds heeft begrepen. Niet anders dan dat echter,

want de lyriek in dezen volzin, in verband met de hieraan voorafgaande en hierop volgende zinnen, verheft zich niet hooger dan tot de in kunst omgezette vreugde over het verstandelijk begrijpen dier zienswijze, terwijl in den geest helaas niet aanwezig is iets van de sensitieve extaze en extatische bedrijvigheid, waarvan de werkelijk tot symbolische kúnst geworden volzinnen het resultaat zijn.

Laat onze waardeering voor Erens hierom niet verminderen. Om nú een stukje met een dergelijk motief er in te maken, daar is niets aan, nu men dit en nu men het buitenlandsche symbolisme kent, maar ten tijde dat deze stukjes werden geschreven, was het iets buiten-gewoons.

De inhoud van het stukje is, dat de wereld zoo helder en ontroebel er uit ziet, nu de kunstenaar naar buiten kijkt, dat je haar als 't ware door en door ziet, en door die wereld gaat het reine kind, met de heldere, ontroebele inborst en de blijde vurigheid, wier wezen zich afbeeldt in heur prachtig haar.

DE RUIME WIND

DOOR

JAN PRINS.

De wind, de wind is eindelijk doorgekomen
na dagen, lang van wachtend ongeduld, —
de wind, die 't alles weer heeft ingenomen,
en die opnieuw de ronde ruimte vult; —

de wind, die in de witte wolken schatert,
en, bij 't ontzwellen aan 't verwijderd land,
de lichte zee met koppen dicht bemant,
zoodat het langs de boorden klotst en klatert. —

In water, dat geen rimpeling bewoog,
lagen de schepen, dagen lang, te droomen,
de leege zeilen hulpeloos omhoog.

Nu is, van 't wachtend volk, de wensch vervuld.

De wind, de wind is eindelijk doorgekomen, —
de breede wind, waarop de wimpels stroomen, —
na dagen, lang van ongeduld.

De wind is door, — de strakke zeilen grijpen
met duizend vingertjes zich aan de leiders vast
in 't buigend tuig, dat, zwierig opgebrast,
de rakken spant, die in de stengen knijpen.
De boom staat breed, getalied tegen 't gijpen, —
de vlaggerimpels vluchten van den mast.

De volle vloot, den wal nu uitgelopen,
breekt zee na zee van 't zware water open,
dat overweldigd afglijdt van den boeg;
en ieder vaartuig voelt zich sterk genoeg
voor snelle golven, die bijzijden loopen,
alsof, met honden fel, een jager joeg.

Uit dofheid gewelddadig opgeschrokken,
dringen de golven driftig 't leven binnen,
zoodat het schuim, dat zon en zee beminnen,
't zwart glanzend schip bespat in losse vlokken; —
maar bij de kim, waar de avond gaat beginnen,
is 't verre land in mist teruggetrokken.

Daar is het veilig, op de breede ree,
waar schaduw is en donkerte in de bochten
van 't even-glooiend en herbergzaam strand.
Daar is de rust en rijkdom van het land, —
maar om mij heen wordt het bestaan bevochten
der stoute schepen op de wilde zee.

Het land is vol met allerlei gestalten,
die vreezen doen en vreemd zijn voor 't gemoed,
maar op de zee is 't leven, sterk en goed,
dat vreugde geeft van onverdacht gehalte.

Daar slaat ons 't eigen wezen tegemoet
uit al de kleine, zelfdoorleefde dingen.
De menschen mochten dat in ons verdringen, —
de klaarte nadert, die 't hervinden doet.

De menschen zijn onmachtig op den mensch.
Zij kunnen hem uitwendig wel beroeren,
en bezig zijn aan 't vlottende oppervlak, —
maar waar hun stem de stilte nooit verbrak,
leeft ongeschonden, wat, naar eigen wensch,
hij zonder hen zal trachten te volvoeren.

Zoo klink' dat uit! — De wind is in het want,
die zangen doet om ronde lippen rijpen,
die onbelemmerd, als een jonge vorst,
de zeeën opzet voor zijn breede borst,
en dien, ver weg, de molens van mijn land
in 't vroolijk licht met open armen grijpen; —

de speelsche dwaler in de stille boomen,
die met een helderheid den hemel vult.

Laat dan met hem een zingend leven stroomen! —

De wind, de wind is eindelijk doorgekomen,
na dagen, lang van wachtend ongeduld.

VAN KOL'S PLAN TOT INKRIMPING
VAN KOLONIAAL BEZIT

DOOR

MR. P. BROOSHOOFT.

De lange vóórgeschiedenis voor dit »idée van Van Kol" — zooals Troelstra het op het S. D. congres te Dordrecht noemde — zal ik, ook voor de lezers van dit tijdschrift, slechts kort behoeven aan te stippen.

Ik herinner, hoe Van den Bosch sedert 1830 door zijn cultuur-stelsel (berustend op gedwongen en niet, of slecht, betaalden arbeid van den inlander) de Indische tekorten, onder de twee vorige gouverneurs-generaal Van der Capellen en Merkus ontstaan, wist om te tooveren in steeds toenemende overschotten; hoe men dezen millioenen-stroom langs twee kanalen in de Nederlandsche schatkist wist te leiden, de vaste »bijdrage" van f 9,800,000 (tot 1865) als rente van de, van 1836 tot 38 op Indië gelegde, fictieve (immers zeer spoedig feitelijk aangezuiverde) schuld, en het »batig slot," zijnde de remise naar Nederland van het voordeelig verschil dat bovendien nog op de jaarlijksche ontvangsten en uitgaven overbleef; hoe uit die beide hoofden, volgens de berekening van den oud-minister De Waal (onze Indische finantiën, Deel II blz. 44), van 1831—1877 door Indië aan »het Rijk in Europa" is opgebracht 844,000,000, bij renteberekening (zooals Nederland steeds rente berekende van alle »voorschotten" aan Indië) ruim EEN MILJARD, waarvan echter voor tegenschuld 173 miljoen, met rente over een aantal jaren, moet worden afgetrokken, zoodat men het totaal der uitbuiting mag stellen tusschen de 800 en 900 miljoen; hoe bij de Indische comptabiliteitswet

van 1867 de jaarlijksche aftapping van Indië (verkrepen door zware belastingen in geld en arbeid van de inlandsche bevolking, naast geheele verwaarloozing harer behoeften aan irrigatie, aan beteugeling van rivieren, aan veiligheid van persoon en goederen, aan geneeskundige behandeling van mensch en vee, aan onderwijs, landbouw-ontwikkeling, bestrijding van gewas-ziekten, vertrouwbaar dorpsbestuur, landbouw- en ander crediet en zooveel meer) werd samengedrongen in de enkele leiding: »bijdragen van *Ned. Indië* aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven;" hoe uit dien hoofde nog van 1867—1877 Indië aan het »moederland" betaalde (in bovengenoemd saldo begrepen) 151 millioen; hoe eensdeels de Atjeh-oorlog, anderdeels de uitputting van het voortdurend adergelaten lichaam, van af 1876 de overschotten, met nog een paar uitzonderingsjaren, omzetten in deficitten; hoe men toen, met fatsoen geen »overschotten" meer kunnende inpalmen, den angst om het Indische zweetgeld te verliezen trachtte te bezweren door een jaarlijksche *vaste* »bijdrage" tot dekking van de uitgaven, door »het Rijk" quasi (want feitelijk profiteeren er alleen Nederlandsche ambtenaren, officieren en kooplieden van) voor Indië gedaan; hoe, na een eerste mislukte poging in dien zin van minister De Waal in 1870 (10 millioen), van 1878 tot 1892 achtereenvolgens de ministers Van Bosse (6 millioen), Van Rees (4 milloen), Van Goltstein (maximum 6 millioen), kamerlid Van Dedem (4 millioen), Sprenger van Eijk (4 millioen, benevens eventueele overschotten), Van Dedem (vergoeding naar jaarlijksche berekening), hunne krachten op dit kunststuk beproefden door verschillende wetsontwerpen, die òf niet in behandeling kwamen, òf werden ingetrokken, òf verworpen, in hoofdzaak wijl de kamermeerderheid vreesde, door deze bescheidene vastigheid de kans op eventueele ruimere overschotten te zullen verliezen; hoe intusschen in 1883, en later nogmaals in 1898, op het nu duurzaam tekortkomende Indië door Nederland, dat nog slechts enkele jaren te voren milloenen en millioenen uit de kolonie had *genaast*, een *leeningschuld* werd gelegd, te zamen ongeveer 100 millioen, waarvoor jaarlijks de Indische begrooting wordt belast met

een som voor rente en aflossing ad $\pm f$ 3,860,000, zoodat dus het moederland langs een omweg toch van Indië zijne »vaste bijdrage» heeft verkregen; hoe daarnaast niettemin nog steeds de hoop bleef sluimeren om in vette jaren (weinig kent men Indië!) weer eens een buitengewoon voordeeltje te genieten, en men dus naast die vaste bijdrage (rentepost) art. 4 der comptabiliteitswet handhaafde, dat in beginsel jaarlijksche onzekere bijdragen aan »het Rijk» vaststelde; hoe eerst in Juni des vorigen jaars de pogingen van rechtvaardigheids-mannen in en buiten het parlement werden bekroond met den uitslag, dat althans deze, feitelijk tot een *memoriepost* teruggebrachte, bijdragen uit de comptabiliteitswet werden geschrapt; hoe dus voor de toekomst de naasting van Indische batige saldo's of gewone bijdragen is afgesneden, maar niettemin de oneerlijke »rentepost» nog jaarlijks Indië met bijna 4 millioen belast; hoe door deze geheele »geschiedenis vol list en bedrogs» sinds een jaar of vijf het beschamende vraagstuk is op den voorgrond getreden, door welke middelen het nu 70 jaren lang uitgemergelde Indië met hulp van het (wegens indirecte handels- en ambtenaarsvoordeelen bij het behoud nog steeds belanghebbende) moederland van den ondergang zal kunnen worden gered; hoe toch de feitelijke toestand in Indië deze is, dat een groot deel der buitenbezittingen feitelijk aan zijn lot en het slechte bestuur van inlandsche hoofden is overgelaten, het overige deel door partikuliere fortuinzoekers wordt geëxploiteerd en door het Ned. Ind. Gouvernement slecht ontwikkeld, terwijl op ons hoofdeiland Java de massa der 28 millioen inlanders oeconomisch *negatief* leeft, d. w. z. bij den europeeschen industrieel en den chineeschen of inlandschen woekeraar permanent in *schuld* zit, die aan de eersten wordt ingelost door grondverhuur of dienstverrichting, aan de twee laatsten door teruggave met hooge rente na den rijstooft, aan den inlandschen crediteur nog bovendien meermalen door grondafstand, zoodat ook het grondbezit zich meer en meer concentreert in enkele handen en de volksmassa feitelijk óf slechts 2 à 3 maanden 's jaars (na den oogst van rijst of 2de gewassen) óf *nooit* voldoende te eten heeft; op verbetering van welken toestand

zonder ingrijpende maatregelen niet de minste kans bestaat, daar ten gevolge van het niet voor *Indië zelf* besteed zijn der landsopbrengsten geen voldoende waterkeeringen bestaan om den landbouwer te beschermen tegen herhaalde oogstvernieling, geen voldoende bevloeiing, landbouwvoorlichting, landbouwwerktuigen, ziekte-bestrijding, zaadveredeling, om zijn grondopbrengst te verhoogen, geen staatslandbouwcrediet om hem te beschermen tegen den woekeraar, geen voldoende veeartsenijkundige hulp om zijn vee te verplegen of te veredelen, geen politie om zijn karbouwen of de enkele guldens die hij mocht kunnen oversparen te beveiligen tegen dieven, geen behoorlijk onderwijs om hem de hulpmiddelen voor zijn ambacht leeren, weinig gelegenheid om door arbeid geld te verdienen anders dan tegen zweetloon bij europeesche of chineesche industrie, geen voldoende distrikts- en *dorps*-bestuur om hem te beveiligen tegen willekeur, geen krachtig en praktisch emigratie-stelsel om het overbevolkte Java (armoede is helaas wegens gretigheid op het eenig overblijvend genot) te ontlasten van monden ten behoeve der naar ontginning dorstende buitenbezittingen; bij dit alles een gemiddeld jaarlijksch begrootings-deficit van 7 millioen — kortom een ziekte-toestand waarvan men hoogstens, als van den reeds nagenoeg ten doode opgeschreven lijder, kan zeggen: zoolang er leven is, is er hoop.

Voor zulk een toonbeeld van verwaarloozing stond Van Kol toen hij, als koloniale specialiteit der sociaal-democratische kamerfractie, de program-paragraaf zijner partij, die hulp belooft aan den ongelukkigen inlander, moest trachten te verwezenlijken. Hij ging aanvankelijk meê met de plannen der vrijzinnig-demokraten, vooral met hun wakkeren voorman *buiten* het parlement, Mr. C. Th. van Deventer, die in *De Gids* van Augustus 1899 Nederland zijn »eereschuld» jegens Indië met een hartige vermaning voor de voeten wierp. Maar Van Kol moest ervaren, dat *in* het parlement al de ethische offervaardigheid, die sedert dit wakker schudden der gewetens de

»geachte afgevaardigden" scheen te bezielen, niet veel meer beteekende dan de roerigheid van een August de Domme, naar alles zijn helpende hand uitstekende zonder iets hoegenaamd terecht te brengen. Men heeft boven gezien, welk een ongerecht onding de »rentepost" is. Welnu, een poging van Van Kol op 13 Maart 1903, om dezen smet uit de Indische begrotingen weg te wisschen, hetgeen kan geschieden zonder iets hoegenaamd te praejudicieeren omtrent Nederlands verdere gehoudeheid om Indië uit de verdrukking te helpen — zelfs deze bescheidene motie werd verworpen met 58 tegen 14 stemmen. Even gemakkelijk als het Nederland 50 jaren lang was gevallen, middelen en handigheden te bedenken om Indië uittemergelen, even moeilijk bleek het thans, den juisten vorm te vinden om het onrecht te herstellen. Minister Idenburg, die reeds ten vorigen jare een renteloos voorschot had beloofd van 30 millioen, over zes jaren te verdeelen (op zichzelf een druppel water in de zee), kwam bij de indische begroting voor den dag met een postje van pl.m. 2½ millioen, waarvan nog ruim ½ millioen voor defensie-uitgaven, en met eene bestemming van de rest, die — wijl uit Indië geen behoorlijk werkprogram was ontvangen — eer deed denken aan pot verdeelen, dan aan een ernstig plan om het ondermijnde gebouw voor verdere »inzinking" te behoeden. De verwarring der Kamerdebatten naar aanleiding van de enormiteit, dat Nederland eindelijk eens zou gaan afschuiven, was zóó gemakkelijk, dat Van Kol ze terecht vergeleek bij het krakeel van Molières doktoren aan het ziekbed, waarop de patiënt ligt te zieltogen.

In dit gekrieuw nu moest de sociaal democratische fractie stelling kiezen. De verwerping van zijn motie tot intrekking van den rentepost had Van Kol »het geloof ontnomen aan de eerlijkheid der bedoelingen van de meerderheid van het Nederlandsche Parlement." De 2½ miljoen van Idenburg, en zelfs diens jaarlijksche 6 miljoen gedurende 5 jaren, waren hem een paskwil, bij de door hem noodig geachte 150 miljoen voor productieve en 34 miljoen 's jaars gedurende ± 20 jaren voor *niet* productieve uitgaven. Onder deze omstandig-

heden zag hij geen ander redmiddel, dan onze bestuurstaak in Indië te beperken, een deel der buitenbezittingen toe te vertrouwen aan sterkere handen dan de onze, tegen voordeelen in politieke bescherming of in geld, waarmede wij dan het resterend deel, vooral Java, tot welvaart zouden kunnen brengen.

Ik verklaar gaarne, het moreele motief, indien ik het zoo mag noemen, tot Van Kol's plan, dat op 20 November 1903 aan de kamer werd voorgelegd, te begrijpen en te billijken. Zóóveel jammerlijk tegenspartelen om recht te doen, na zoo verbazend veel onrecht, moest zelfs een minder sanguinisch man dan den Enschedéschen afgevaardigde het geduld doen verliezen en in vertwijfeling doen grijpen naar een redmiddel, waarvan hijzelf in gewone omstandigheden niet zou zijn gediend. Die »wording" van zijn idee heeft Van Kol nader toegelicht door een artikel in *De Nieuwe Tijd* van April j.l., en nog meer op den man af, door hem en Troelstra, op het Sociaal Democratisch congres der Paaschdagen te Dordrecht. Tóch heb ik, schoon in 't algemeen de motieven billijkende, door een uitdrukking van Troelstra op het congres een addertje bespeurd onder het gras van dit taktisch terrein. Namens de kamerfractie het woord nemende om de door Mendels (juist naar aanleiding van Van Kol's onverwacht inkrimpings-plan, en van Melchers' *ex tempore* over een uitvoerrecht op Deli-tabak) op het tapijt gebrachte quaestie van het imperatief mandaat te bespreken — waarbij hij een flinke uitwerking gaf van het juiste motief: wij zullen gaarne zooveel mogelijk in overleg met u handelen, maar zijn geen marionetten, die gij beurtelings aan het linker- of rechterbeen kunt trekken — in deze gespierde improvisatie ook het »*idée* van Van Kol" (van te voren in de kamer-fractie behandeld) toelichtende, riep hij uit: »en bovendien, partijgenooten, nog nooit heeft een voorstel zóózeer de verbittering der bourgeois-partijen van alle nuances, van rose tot zwart toe, opgewekt, als juist dit voorstel van Van Kol. Men herinnere zich slechts de onhebbelijke en minachtelijke wijze waarop de vrijzinnig-democraat Bos hem er over te lijf ging. Waarom? Omdat

wij door dit voorstel de bourgeois-partijen hebben toegeroepen dat, zoo zij ethische koloniale politiek willen, deze niet is te verkrijgen door hunne armzalige middeltjes, omdat wij hen dus hebben verhinderd, op een goedkoopje den koloniaal-ethischen gebraden haan uit te hangen."

Ik meen het door Troelstra gesprokene nagenoeg woordelijk te hebben weergegeven. En dan moet ik *zulke* drijfveeren voor Indië afwijzen. Het is bekend dat de Javaan, de goedige broeder »passe partout," dikwijls de souffre-douleur is geworden van politeke partijtwisten in het land, dat zich zijne voogdij heeft toegeëigend; dat conservatieven en liberalen de woorden en voorstellen hunner tegenstanders niet altijd zuiver beoordeelden naar hunne beteekenis voor Indië's welzijn, maar ook naar de vraag wie er meê voor den dag kwam, een van de Putte- of een Wintgens-man. Welnu, dit partijtje spelen met den inlander, dat met waarlijk *ethische* politiek onvereinigbaar is en zonder twijfel ook een rol heeft gespeeld bij de verwerping met zulk een verpletterende meerderheid van Van Kol's *zuiver* ethisch voorstel tot intrekking van den rentepost (wilt men den sociaal-demokraat niet de eer gunde), dit misbruik zou de Soc. Demokratische partij zelve weer in eere gaan herstellen, zoo zij hare koloniale politiek deed beheerschen door drijfveeren als het geven van een veeg uit de pan aan de gezamenlijke bourgeois-partijen. Men gevoelt, hoop ik, het onderscheid tusschen van Kol's motief (genoemd op blz. 3 van zijn artikel in *De Nieuwe Tijd*), de overtuiging dat, bij den duidelijk blijkenden onwil der kamermeerderheid om Indië afdoende te helpen, geen ander redmiddel dan »inkrimping" overblijft, en den door Troelstra met zekeren leiderstrots aangevoerden neven-toeleg om den bourgeois een hak te zetten. Deze laatste impulsie kan den blik op de zaak zelve verduisteren, terwijl daarentegen van Kol's verloren vertrouwen om op *andere* wijze den inlander te helpen een *waardvolle* faktor kan zijn in de beoordeeling van »das Ding an sich." Ik zou de Soc. Democratische kamerfractie de ernstige vermaning willen geven: onthoud u, bij uw loffelijk streven om het zoo mishandelde Indië recht te doen, van alle booze partijdrift, die uw gezond

oordeel over de middelen zou kunnen benevelen. Dáárdoor, *niet* door valsch tribune-succes, zult gij het deel der bourgeois-partijen, dat zelf ten deze niet vlekkeloos is, beschaamd maken.

In 't voorbijgaan wil ik even gewag maken van een ander motief, dat, naar mij is gebleken, door de vrijzinnig-demokraten aan van Kol's jongste optreden niet vreemd wordt geacht. De sociaal-demokraten, zeggen zij, willen zich door hun vendutie-plan afmaken van de verplichting om voor Indië gelden te besteden uit de Nederlandsche schatkist, die zij zoo noodig hebben voor hunne sociale eischen hier te lande. Dit motief kan ik ten stelligste ontkennen. Het voorstel-Van Kol tot afschaffing van den rentepost, en zijn geheele houding bij de begrootingsdebatten en besprekingen van het indische finantieele vraagstuk, zouden reeds voldoende zijn om de verdenking te ontzenuwen. Maar bovendien is mij uit verschillende gesprekken duidelijk geworden, dat zoowel in de soc.-demokratische partij als in hare kamerfractie tegen Van Kol's nieuwe redmiddel niet onbelangrijke oppositie bestaat, en dat Van Kol zelf, schoon zeer zeker het bezwaar om miljoenen aan de nederlandsche schatkist te onttrekken niet gering achtende (hij deed het op het Soc.-Demokratisch congres als een nevenfaktor uitkomen), zich daarom geenszins zal onttrekken aan medewerking met de bourgeoispartijen (van minister Idenburg zijn, naar ik meen, bij de aanstaande Indische begrooting belangrijke voorstellen te wachten) om Indië door Nederland met klinkende munt te doen bijstaan — waarvoor hij en zijne partij dan echter het aequivalent zeker op andere wijze in de Ned. schatkist willen doen vloeien, dan het ministerie met zijn semi-fiscaal tarief-ontwerp.

Van Kol's *motieven* tot zijn inkrimpings-idée kunnen dus m. i. den toets der moreele kritiek doorstaan. Iets anders is de vraag: verdient het *plan zelf* bijval? Heeft hij zich, door de ontmoedigende ervaring in het parlement, niet laten verleiden tot eene strategie, die niet des goeden veldheers is?

Hierop nu durf ik allerminst te antwoorden met een vol-

mondig neen, vooral niet na zijne toelichting te hebben gelezen in *De Nieuwe Tijd* en gehoord op het Dordtsche congres. In geen van beide toch heeft hij m. i. voldoende weerlegd de twee hoofdbezwaren, die tegen zijn denkbeeld zijn in te brengen:

1e zal afstand van een deel onzer buitenbezittingen aan een vreemde mogendheid behoorlijken waarborg geven, dat het belang der bevolkingen behoorlijk wordt behartigd — een voorwaarde, die volgens de soc. democratische beginselen de aannemelijkheid van het plan toch zeker moet beheerschen;

2e zullen wij voor den verkoop gegadigden vinden, tegen zulke prijzen dat het hoofddoel van den maatregel — het krachtig doen opbloeien van de in ons bezit blijvende deelen, met name van Java — daardoor zal kunnen worden verwezenlijkt?

Op deze twee vragen gaf de congresrede eigenlijk niets en het tijdschrift-artikel niet veel meer dan algemeenheden ten antwoord. Ik moet, om deze bewering waar te maken, de ter zake dienende brokstukken van zijn opstel overnemen, namelijk de op pag. 4—6 voorkomende uiteenzetting onzer eigene tekortkomingen op de Buitenbezittingen, waartusschen zijn neergeworpen een paar aanwijzingen van hetgeen andere natiën dan *wel* voor hunne koloniën doen:

»Behalve in sommige deelen van Sumatra en Celebes, is op de buitenbezittingen nog zoo wat alles te doen, want na de plundertochten der O.I. Compagnie is daar zoo goed als niets gedaan.

Te midden van uitgestrekte wildernissen en eindeloze woestenijen, voor een deel nog nooit door blanken betreden, zitten hier en daar verspreid, meestal langs de stranden der zee, enkele ambtenaren machteloos om een einde te maken aan eeuwenoude barbaarschheden, en die dus met gekruiste armen toeschouwer moeten zijn van menschonteerende toestanden. Wie gaarne van gruwelen leest, neme het laatstverschenen nummer van *de Indische Gids*, waarin de heer G. C. A. Dijk de toestanden op Soemba schetst zooals zij ter zijner kennis kwamen. Op pag. 369 en volg. verhaalt hij daar van Vorsten, die leven van roof en moord, die door kuiperijen en verraad hun bezittingen uitbreiden, menschen tot slaven maken, goederen en vee in beslag nemen. Niemands leven is daar veilig, geen bezit verzekerd, er heerscht daar in de

schaduw van Neerlands driekleur, wanorde en tyrannie. De Radja van Lewa laat wedlopen houden tusschen menschen wier met petroleum gedrenkte kleeren eerst in brand zijn gestoken; een ander oefent zich in het werpen zijner lans op de levende lichamen zijner slaven; nog een ander laat meisjes slachten die bij het spinnen een draad hadden gebroken. Bloeddorstige Endeh'neezen worden als hulpbenden gehuurd en zij worden betaald met krijgsgevangenen, die dan als slaven verhandeld worden. Trouwens ook in het Gouvernement van *Sumatra's Westkust*, in *Toba* en *Silindoeng*, wemelt het van slaven onder het oog onzer ambtenaren, even goed als in de *Zuider- en Ooster-Afdeelingen* van het groote *Borneo*, in *Zuid-, Midden- en Noord-Selebes*, waarvan nu en dan vreeselijke feiten te onzer kennis kwamen. En toch is het grootste aantal dier eilanden, geenszins van geringen omvang, voor ons een zoo goed als onbekend terrein: *Soembawa* is terra incognita; *Flores* hier en daar aan de kusten verkend, in de hoop er tin te vinden; *Soemba* en *Timor* zijn nog weinig bezocht; van de *Kleine Soemba*-eilanden weten we, Bali en Lombok uitgezonderd, nog bitter weinig. Een enkele drong door in *Borneo's* binnenlanden; het hartje van *Selebes* moest door Zwitsers worden ontdekt; de *Moluksche eilanden* toonen nog tal van donkere plekken; op het reuzen-eiland *Nieuw Guinea* deden Duitschers en Engelschen in 20 jaar grondiger onderzoek dan wij die er reeds eeuwen geleden voet aan wal zetten.

En toch weten wij, dat koppen snellen en onderlinge oorlogen, zeeroof, slavenhandel en menschenroof, in allerlei oorden nog voorkomen, en er nog vaak gruwzame menschenoffers worden gebracht, dat er nog menschen-eters gevonden worden. Weelderige wouden en andere rijkdommen wachten er op de hand van den ontginner; schatten sluimeren er in den bodem, doch wij zijn niet bij machte ze aan het daglicht te brengen. Wel lieten wij hier en daar waardevolle bosschen door branden en roofofbouw vernielen, en leveren uitgestrekte vruchtbare landouwen slechts aan een dun gezaaide bevolking een sober onderhoud. Er wordt daar ginds gemorst met de geschenken der natuur; onnoemelijke schatten liggen er braak; het grootste deel onzer Buitenbezittingen zijn een toonbeeld van verwaarloozing; slechts hier en daar is een oase aan te wijzen in die onmetelijke woestenijen. Het aantal ambtenaren is belachelijk klein in verband met de behoefte; hun hulpmiddelen zijn onbeduidend, hun gezag is gering, ons bestuur in vele oorden een bespotting.

Waar het Europeesche kapitaal doordrong wist het zelf groote voordeelen te behalen, kwam er verbetering in de bestuursmiddelen en de toestanden, doch de inheemsche landbouw bleef er op den allerlaagsten trap. Behalve wat peper, voornamelijk uit

Atjeh, beperkt de uitvoer zich tot eenige boschproducten, tot een waarde van ter nauwernood 5 millioen gulden, of 7 pCt. van den gemiddelden uitvoer van het 21 maal kleinere Ceylon.

Het economisch gereedschap ontbreekt er, door gebrek aan geld. Terwijl in de Fransche, Duitsche, Engelsche en Amerikaansche koloniën daaraan millioenen werden besteed, kunnen wij in onze Buitenbezittingen schier nergens op een behoorlijk net van wegen wijzen, werden in het geheele *Oostelijk* deel van onzen archipel, behalve te Makassar, geen behoorlijke havenwerken aangelegd, komt het in niemands brein op ook bij ons door het droogleggen van moerassen de volksgezondheid te verbeteren, wordt er geen enkele kilometer spoorweg aangetroffen. De meest noodzakelijke werken — om er het door ons beheerde gebied tot ontwikkeling te brengen — worden er gemist, ondanks een heerschappij van meer dan 300 jaren. Aan bewaking der bosschen, het bedwingen van rivieren, het aanleggen van vloeingswerken, wordt even weinig gedaan als aan het boren van Artesische putten, het bouwen van een voldoende aantal scholen, het aanleggen van markten, aan het verstrekken van geneeskundige hulp buiten de hoofdplaatsen waar de Europeanen wonen. Zelfs aan een voorloopige exploratie op het gebied van landbouw, mijnbouw en boschbouw is van Regeeringswege nog bitter weinig gedaan; de rijke petroleumbronnen van Djambi werden door particulieren opgezocht en aan de geldmannen overgeleverd, terwijl de Javaan de kosten der verovering moest vergoeden. Om den *Belgischen* Congo tot ontwikkeling te brengen heeft die Staat 203,500,000 francs geleend; in 1904 werd voor openbare werken in *Fransch* Guinea en Senegal een leening van 65,000,000 francs gesloten; alleen aan spoorwegen in de *Fransche* koloniën werd reeds meer dan 410,000,000 francs toegestaan. Zou Nederland (naar verhouding van de oppervlakte) wel ooit in staat zijn een veelvoud van deze millioenen te verschaffen? Wij voerden waar wij konden de belastingen op, doch verzuimden eerst de productiviteit van die eilanden te vergrooten, door er kapitalen in te steken. En toch, om al die onderdanen in de gelegenheid te stellen wat beter in hun levensonderhoud te voorzien; door goede politie hun veiligheid te verschaffen van lijf en goed; hun bronnen van welvaart ruimer te doen vloeien, in één woord om die Buitenbezittingen tot ontwikkeling te brengen, is geld en veel geld noodig, en geld, geld is er niet!

Ziedaar alles — nl. die enkele aanduiding der door fransche, duitsche, engelsche en amerikaansche koloniën aangelegde miljoenen en der leeningen voor de belgische en

fransche koloniën — wat Van Kol in zijn opstel aanvoert tot onze geruststelling, dat het zoo breed uitgemeten jammerlijk bestaan der bevolking van onze buitenbezittingen zal worden verbeterd door een anderen opperheer.

Wat betreft de schildering der thans bestaande toestanden in die buitenbezittingen (d. z. onze bezittingen buiten Java) moet ik er even op wijzen, dat bij voorkeur de donkere punten worden aangedikt, want dat die *slaven*-verhoudingen (hoe diep rampzalig ook) niet de algemeene *bevolkings*-toestanden zijn, en enkele wreede potentatjes op Soemba of in Celebes' binnenlanden geenszins het inlandsche machts-stelsel in onze buitenbezittingen karakteriseeren. Ik zou ook kunnen aanvoeren, dat iedere expeditie, door ons op touw gezet om inlandsche potentaten in hunne machtsmisbruiken te belemmeren (adres aan Djambi, van waaruit tot in ons eigen rechtstreeksch gebied werd geroofd, opgelicht en gemoord) tot heden door Van Kol en de soc.-dem. partij werd gebrandmerkt als ongeoorloofd imperialisme, zoodat mag worden gevraagd of Van Kol het dan *wel* kan bilijken, dat een *vreemde* mogendheid haar ruw militair geweld (Duitschers en Engelschen kunnen daarvan nog heel wat meer aan dan wij), op die bevolkingen loslaat om hunne zeden te verbeteren. Voorts zou ik nog kunnen vragen of bij het, door Kielstra weer in *Onze Eeuw* van Maart j.l. en herhaaldelijk door vele anderen aanbevolen, stelsel om voor oeconomische verbeteringswerken in Indië te *leenen*, naast dan een rechtvaardiger nederlandsche financieele politiek en energieke staatsmijnbouw-exploitatie, nu de Atjeh-oorlog ten einde loopt, wij zelf het door Van Kol geëischte beschavingswerk in het oostelijk deel van den Archipel (de kleine Soenda-eilanden en Molukken) niet krachtig kunnen gaan ter hand nemen. Doch ik laat die mogelijkheden nu rusten, om mij te bepalen tot de vraag: welken waarborg hebt gij, dat de bevolkingen onder een of meer van uwe afnemers gelukkiger zullen zijn?

En dan had Van Kol waarlijk geen ongelukkiger tijd kunnen kiezen om met zijn voorstel op het tapijt te komen. Welk een ontzettende failure Britsch-Indië is, wordt nu toch lang-

zamerhand wel duidelijk. Van Kol's engelsche geestverwant Hyndman, door zijne partij genoemd »het koloniale geweten van Engeland," heeft juist dezer dagen weer in een artikel: »*De grootste misdaad aller eeuwen*" zijn land aangeklaagd van moord op groote schaal op de 230 millioen inwoners van Britsch-Indië, door kunstmatig (belastingen, traktementen, pensioenen, winsten en dividenden) aangekweekten hongersnood. »Ik verklaar" — schrijft die Engelschman — »dat de gruwelen der Spanjaarden in Mexico minder verschrikkelijk waren dan deze koelbloedige, langzame uithongering, die wij in Hindoestan aan miljoenen menschen bedrijven;" en tot slot: »Het aantal Engelschen, dat in Indië tot bloedzuigers dient, is slechts 200 000; ik hoop getuige te zijn dat — als een vreedzame oplossing niet mogelijk is — dit volk zich van die vreemde vampieren verlost en het groote Hindostan weer vrijmaakt van Bombay tot Burmah en van de Himalaja tot Kaap Comorin." Schoon minder heftig, laten vele andere engelschen, die geruimen tijd in Indië vertoefden, zich in gelijken geest uit. Van Kol zelf haalde nog in *Het Volk* van 24 Maart jl. met instemming aan de artikelen uit het *Soer. Handelsblad* van Februari jl., over de mislukking van het Engelsche bestuur in Indië, constateert dat de inboorling aldaar, vóór hij in aanmerking kwam met den wereldhandel, »geen gebrek kende" (quod probandum), maar thans zoowel in het z. g. rijke Bengalen als in Bombay de miljoenen landbouwers (rajats) de armste en schunnigste mannen zijn van het land, onvoldoende voeding, kleeding en huisvesting hebben, te veel om te sterven, te weinig om te leven, om van algeheelen hongersnood niet te spreken.

Om nog een oogenblik bij de Engelschen te blijven, maar nu in een ander werelddeel — nog dezer dagen, Zondag 27 Maart, weergalmde Hydepark te Londen van het »aye" (ja) geroep om veertien tribunes op de volgende motie:

„Deze meeting, samengesteld uit lieden van alle standen van Londen, protesteert nadrukkelijk tegen de houding der regeering, waar zij verlot heeft gegeven arbeidskrachten in Z.-Afrika in te voeren onder voorwaarden,

welke niet van slavernij verschillen, en zij doet een beroep op haar om deze nieuwe kolonie tegen de hebzucht der kapitalisten en het rijk tegen schandvlekking te beschermen."

Deze motie zag op het besluit der engelsche regeering om, ten behoeve der Rand-magnaten in wijlen Transvaal, Chineesche werkkrachten in Z.-A. intevoeren op werkelijke slavenvoorwaarden, opsluiting in hunne kampen, draconische bepalingen tegen wegloopen, arbeidsverzuim, etc. Door de gewillige regeeringsmeerderheid in het parlement in beginsel goedgeurd, was deze van Miller afkomstige ordonnantie door den oppositie-leider Campbell-Bannerman aan een nieuw parlaments-votum onderworpen, door een motie van afkeuring tegen »Zijner Majesteits gouvernement," wjl het den troon adviseerde de ordonnantie te bekrachtigen — welk ongewoon *bis in idem* wel de heftige verontwaardiging der liberale partij over den maatregel kenschetst. Zelfs de Australische »bondgenoot" heeft, bij monde van zijn eersten minister Deakin, zijn ergernis uitgesproken en verklaard, dat hij in den Boerenoorlog waarschijnlijk niet zoo hulpvaardig zou zijn geweest indien hij zulke dingen had kunnen voorzien. Niettemin werd de motie Bannerman (schoon niet met groote meerderheid) verworpen. Daarop kwamen Forster en Hutchinson 24 Maart met een nieuw argument voor den dag om de uitvoering der ordonnantie te schorsen, n.l. de te Johannesburg uitgebroken pest, die zeer zou worden aangewakkerd door aanvoeren van koelies uit het met pest besmette Hongkong. Dit argument ware m. i. meer op zijn plaats geweest indien Johannesburg nog *niet* was aangetast. In ieder geval het heeft niet mogen helpen; Balfour-Lyttelton-Milner en de randmagnaten ZEGEVIEREN, want ook de monstermeeting van Hydepark zal, schoon de ruiten der omwonende mijn-kapitalisten hebben gerinkeld van het ja-geroep, de regeering niet terughouden. Chineezen zullen worden ingevoerd om in den onwil der Kaffers tot mijnarbeid te voorzien. En waaruit sproot die onwil voort? Ik las het dezer dagen weer in een brochure *Labour and other questions in South Africa* van

»Indicus'', een Britsch-Indischen koopman die voor zaken Zuid-Afrika had bereisd en evenals Prof. Gilbert Murray in zijn *Exploïtatie der inférieure rassen* verklaart dat syphilis, dronkenschap en diefstal onder de Kaffers zijn bevorderd door hunnen arbeid in de mijnen; dat de blanken hun heimelijk drank verkoopen; dat volgens getuigenis van Kafferhoofden voor de *Transvaal Labour Commission* het een algemeen gebruik in de mijnen is, de onwilligen met zweepslagen tot den arbeid te dwingen; dat de arbeiders moeten verblijven in z.g. *compounds*, met prikkeldraad afgesloten boven de mijnen; dat hunne voeding allerslechtst is, beschimmeld en beschadigd graan voor hen wordt geïmporteerd, de mengsels in het meel maagpijn veroorzaken. Om dergelijke redenen zijn de Kaffers meer en meer onwillig geworden. Britsche arbeiders, die kiesrecht en allerlei andere onbehoorlijkheden eischen en hunne trade unions als een staat in den staat zouden brengen, wil de »Rand'' heelemaal niet. De ongelukkige stakkerts van Chineezers, wier vaderland verre ligt en die dus heelemaal niet kunnen wegloopen of klagen, moeten nu in den »nood'' der rand-heeren voorzien, en een Engelsche regeering stelt zich beschikbaar om hen daarin te helpen! Zeer zeker kunnen dus alvast niet de Engelschen het volk zijn, dat Van Kol bij ons zal willen binnenhalen tot goedmaking van wat wij verzuimden in onze buitenbezittingen.

Terzelfdertijd voeren de Duitschers in hunne kolonie Duitsch-Zuid-West-Afrika tegen de inboorlingen (Herero's) een oorlog, waarvan de oorzaken dezer dagen door duitsche zendelingen — die voortreffelijke dwarskijkers — in het *Berliner Tageblatt* zijn in 't licht gesteld en hierop neergekomen, dat de duitsche kooplui door middel van brandewijn de inboorlingen trachtten over te halen om in ruil van hun vee slechte waren aan te nemen; dat bij verkoop op crediet, in geval van achterstand, het vee eenvoudig werd in beslag genomen; dat door het bestuur de best bevlouide stukken land en weidegrond werden opgemeten en verkocht aan kolonisten. Een kleine diefstal (van een schaap), door een Herero-hoofd gepleegd, waarvoor de man werd opgepakt, schijnt de opgehoopte ver-

bittering der bevolking tot een uitbarsting te hebben gebracht, en de poppen waren aan 't dansen, d. w. z. geweld (dat reeds aan menig dapper duitsch soldaat en honderden zwarten het leven kostte) moet nu het onrecht goed maken.

En dan prins Von Arenberg, de gedegenereerde duitsche officier, die uit protectie in officiers-rang werd overgeplaatst naar Duitsch-Zuid-West-Afrika en daar de afgrijselijkste moorden en martelingen beging, om nu dezer dagen door den krijgsraad te Berlijn te worden vrijgesproken wegens ontoerekenbaarheid door ziekelijke overspanning! Alweer: vindt de heer Van Kol in regeeringen, die tot zulke toestanden meêwerken, den noodigen waarborg voor het heil der Ned.-Indische bevolkingen, die hij haar wil overdoen?

De belgische Congo-schandalen zijn thans officieel gelogenstraft. De engelsche kapitein Burrows, die bij den uitgever Everett het sensatieboek »De vloek van Midden-Afrika'' (*The curse of Central-Africa*) had doen verschijnen, heeft te Londen, in rechten vervolgd door drie beschimpte belgische officieren, moeten erkennen dat hij de door hem beweerde schandalen niet kan waar maken, en volgens den verdediger der belgische officieren, Edward Clarke, zou het boek slechts een poging tot afdreiging tegen den Congostaat zijn geweest. Die regeering zelve heeft in een brochure geantwoord op het rapport *Case-ment*, uitgebracht op last der engelsche regeering om te onderzoeken of de Congostaat door zijn bestuur de Berlijnsche Conventie niet had geschonden, en dit tegenschrift bewijst dat ook bedoeld rapport zich schuldig maakte aan vele verkeerde voorstellingen en overdrijvingen. Maar toch . . . het voor en tegen wikkende zal niemand ontkennen, dat ook in de belgische kolonie (of, wil men, onafhankelijken staat) toestanden van gedwongen arbeid, belastingen en ruwheid tegen den inboorling bestaan, die de heer Van Kol niet zal willen aannemen als getuigschriften voor ethische koloniale bestuurs-beginselen.

Vele bruikbare kandidaten blijven dan reeds niet over, want Oostenrijk en Italië zijn quantités négligeables op koloniaal gebied; Rusland zal, na den oorlog met Japan, hetzij over-

winnaar hetzij overwonnene, geen roebel kunnen uitgeven anders dan om zich van den slag te herstellen en zich aan zijn Britsch-Indische, Afgaansche en Perzische grenzen te handhaven, en zou bovendien zeker door Van Kol zelf niet als onze opvolger worden begeerd; Japan zal ook door Van Kol wel als kooper van een deel van ons gebied worden gewraakt. Australië wil hij er, zooals uit een andere aanhaling uit zijn geschrift nog zal blijken, evenzeer buiten houden, maar bovendien heeft die jonge federatie vooralsnog geen zeemacht, hetzij om ons te veroveren, hetzij om ons te beschermen. In aanmerking zouden dus nog alleen komen de Vereenigde Staten en Frankrijk. Ik laat nu daar, dat de toestanden in verscheidene deelen, vooral de noordelijke, ook van Fransch Indo-China nog allesbehalve zoo onberispelijk zijn dat zij tot voorbeeld mogen strekken van koloniaal bestuur en dat over de door Tonking op Frankrijk geladen lasten (Jules Ferry kon er van meespreken) te veel is te doen geweest, dan dat het voorloopig millioenen zou overhebben voor koloniale uitbreiding, behalve dan wellicht naar den Chineeschen kant, tot bevestiging van Tonkings handel en spoorweg-belangen. Eigenlijk rest dus alleen Noord-Amerika, maar ook daar ontmoette de expansie-politiek heftigen tegenstand, en nu met de Philippijnen het doel van een vast punt voor de kabel- en handels-gemeenschap over den Stillen Oceaan tusschen China en de Vereenigde Staten is bereikt, zal men ook daar voorloopig niet veel geld over hebben om verder te gaan.

Van Kol zelf zit dan ook blijkbaar met dit deel van zijn plan — de uitvoering — min of meer verlegen, want zijne aantooning daarvan bepaalt zich tot de volgende algemeenheden.

»Wanneer bijv. Duitschland, in ruil van ons recht op Nieuw-Guinea en op enkele andere eilanden, geschikt voor haven of kolenstation, ons het rustig bezit van de overige koloniën wilde waarborgen, zouden dan niet hooge sommen, nu vermorst aan toch nuttelooze verdedigingswerken, de ontwikkeling van land en volk ten goede komen, ook al bedongen wij geen geldelijke voordeelen? Welk bezwaar kon er tegen in te brengen zijn om door wegschenken van een deel van ons enorm grondgebied, steun en vriendschap te koop van een sterkere, vooral daar

dat de betrokken volken moet ten goede komen? Dat is geen »kleinzielig verkwanselen,» doch een misplaatst eergevoel aan kant zetten, door afstand te doen van een deel, om te voorzien in de lang miskende nooden van het geheel. Want de landen die daarvoor in de termen vallen, en die wij door finantieele onmacht in hun rampzaligen staat moeten laten, hebben alleen kans op een gelukkiger toekomst onder de leiding van sterkeren dan wij. En in dat geval hebben wij niet alleen het moreele recht, doch is dat onze heilige plicht, ze vrijwillig aan die sterkere hand toe te vertrouwen.

Doch er is méér dat voor dit krasse redmiddel pleit. Door het uitmuntend beheer van het beste deel onzer koloniën, moeten de kansen van gewelddadige ontvreemding verminderen; blijven wij daarentegen alles behouden en dus verwaarloozen, dan zijn er voorwendsels genoeg, die ten deele eenigen rechtsgrond bezitten, om ons eenvoudig alles te ontnemen. Wanneer, om eenige gissingen te wagen, *Duitschland's* bezit in het Oostelijkste deel ons zou beschermen tegen de toepassing der Monroë-leer door Australië, zou *Noord-Amerika* in de nabijheid der Philippijnen aan onze noordelijke grenzen een dam kunnen opwerpen tegen de expansiezucht van Japan. Wanneer dan, hetzij Engeland hetzij Frankrijk, ons aan de zijde der Chineesche zee buiten het bereik konden brengen van het worstelperk onzer dagen, zou onze rol in de wereldpolitiek tot bescheidener verhoudingen zijn teruggebracht en onze veiligheid worden vergroot."

Heb ik het mis, wanneer ik dit »algemeenheden" noem? Waarlijk, zulke vage termen als »dammen opwerpen tegen expansiezucht," »brengen buiten het worstelperk onzer dagen," zetten geen zoden aan den dijk. Wij hebben, om in de zaak te gelooven, noodig aanwijzing van bepaalde streken of eilanden, die voor andere natiën begeerlijk genoeg zouden zijn om er ons zóóvele millioenen voor te betalen, dat van Kol's doel, om daarmee Java, Sumatra en enkele andere aangehouden eilanden tot bloei te brengen, er door kon worden bereikt, en voorts aantooning der waarschijnlijkheid, dat de parlementen dier landen deze zeer belangrijke sommen (volgens van Kol's berekeningen honderden millioenen) zouden willen toestaan.

Maar — zal de schrijver zeggen — deze aantooning heb ik niet te geven want... ik wil slechts spelen op »zien komen!"

Ziedaar m.i. nog wel het zwakste punt van Van Kol's geheele betoog. Ik lees daarover op blz. 12:

»Dat in deze zonder overhaasting moet worden te werk gegaan, dat er veel tact en beleid zal worden vereischt om machtige naburen niet te verstoren, spreekt van zelf. Doch niemand denkt aan iets meer, dan het in principe aannemen der beperking van ons koloniaal bezit, en verder kan men de gunstige gelegenheden daartoe afwachten, handelen naar omstandigheden. Aan liefhebbers zal het — ondanks het rechtmatige verzet der sociaal-demokraten in de Europeesche Parlementen — niet ontbreken. Wanneer men ziet welke offers Duitschland bracht voor het bezit van sommige nietswaardige eilanden, Noord-Amerika voor enkele steunpunten in den Stillen Oceaan, terwijl Rusland nu millioenen op het spel zet om het vrij onbeteekenende Korea te veroveren, zal er genoeg vraag naar koloniën te wachten zijn. De geheele aardbol is reeds vrij wel verdeeld, en dat zeer ongelijk in verhouding tot den wasdom der verschillende volken; het Imperialisme der heerschende klassen is nog verre van verzadigd, de protectie drijft naar uitbreiding van het koloniaal gebied. En nu eenmaal deze strooming tóch niet te keeren is, zouden zelfs *socialisten* immers de voorkeur geven aan vreedzame internationale regeling, dan aan bloedige veroveringsoorlogen met hun nasleep van verscherpt militarisme en volkenhaat. Zeer zeker, *het werk is moeilijk*, doch wanneer wij het doel strak voor oogen houden, *geenszins onuitvoerbaar*. Nederland moet zich, op welke wijze ook, bevrijden van die lastposten, die *voor anderen een welkom bezit opleveren*.

Dit laatste moet juist nog worden bewezen, en de schrijver doet het nergens. In ieder geval wordt door dit »in principe aannemen" en »afwachten van een gunstige gelegenheid" het geheele, bij de behandeling der Indische begrooting tot vervanging van andere niet gewilde redmiddelen opgeworpene, plan niet veel meer dan een vage bespiegeling. In 't midden latende hoe Van Kol dit »aannemen in principe" naar buiten wil doen blijken — een niet geringe moeilijkheid, daar de minister van buitenlandsche zaken over zulk een hoog ernstig belang den buitenlandschen diplomaten bezwaarlijk een »gentle hint" kan geven zonder te steunen op een kamervotum, en aan den anderen kant een motie als: »de kamer in beginsel

aannemende dat zij bereid is een deel der Ned. koloniën te verkoopen, gaat over tot de orde van den dag" niet wel mogelijk is zonder ons te maken tot de risée van Europa — dit uitvoerings-bezwaar dus nu eens latende rusten, zie ik, ronduit gezegd, uit het oogpunt van Indië's belang tegen zulk »afwachten van gunstige gelegenheden" niet het minste bezwaar. Ruil of afstand van grondgebied heeft in de koloniale politiek meermalen plaats gehad, en ook nu zou ik niet inzien waarom wij niet, wanneer eenige mogendheid aankwam met een voorstel waarbij, nevens traktaats-waarborgen voor humane behandeling der inboorlingen, voor den afstand van eenig deel onzer koloniën flinke voordeelen werden aangeboden, wij dat voorstel niet zouden kunnen overwegen en, als wij het eens werden, aannemen. Maar men gevoelt dat dit geheel iets anders is, dan het voorop stellen van een verkoop *en gros*, als redmiddel tegen de inzinking van Indië. Als *zoodanig* kan het idee Van Kol *geen* dienst doen, primo wijl het geen waarborg geeft voor het welzijn der afstane bevolkingen; secundo wijl het rechtmatigen twijfel laat bestaan aan de uitvoerbaarheid, d. i. aan het vinden van ethisch aangelegde koopers, die genoeg zouden bieden om het hoofddoel, ontwikkeling van Java en Sumatra, te verwezenlijken; en tertio wijl het door al deze onzekerheid op *rechtstreeksche* maatregelen om Indië te helpen remmend kan werken. Deze rechtstreeksche hulp moet m. i., van sociaal-democratisch standpunt, bestaan in:

- schrappen van den rentepost;
- leenen voor productieve werken;
- bijspringen door Nederland voor improductieve werken;
- energieke en stelselmatige *Staats-mijn- en landbouw-exploitatie* in Indië.

Op *dit* kompas moet m. i. de sociaal-demokraat, niettegenstaande alle ontmoedigende parlementaire verschijnselen, *blijven* sturen.

Den Haag, 8 April 1904.

JAN TOOROP.

(Ten-toon-stellingen bij Buffa en Van Wisselingh)

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Tot de merkwaardigste bezittingen van het Nederland van dezen tijd behoort zijne schilderkunst, de kunst der luisterrijke Haagsche school met Jozef Israëls, de Marissen, Mesdag, Mauve, Weissenbruch en zoovele anderen en de kunst der rijke en zoo zeer in levensbeschouwing en kunstopvatting van elkaâr verschillende talenten, die, omstreeks 1880 opgekomen, in den tegenwoordigen tijd in vollen bloei staan, samen met de enkele lateren, die zich in waarde bij dezen aansluiten.

Veth en Breitner, Bauer en Karsen, Van Looy en Roland Holst, Derkinderen en Isaac Israëls, Van der Valk en Voerman, Witsen en Haverman, Floris Verster en Hart Nibbrig — ik sla er van de besten over! — welk een overeenkomst en welk een verscheidenheid!

Tot de verdienstelijkste en toch minst algemeen erkende behoort ongetwijfeld Jan Toorop, de fijne dichter, de psychische artiest, wiens werken thands te Amsterdam, in twee tentoonstellingen verdeeld, te zien zijn.

Verscheidene van Toorop's mannen willen toch, dat is: zij zetten een onbuigzamen wil tegenover het Leven. Het Leven is een alles zacht en onweêrstaanbaar overweldigende macht,

maar zij — weigeren, zij weigeren zich te onderwerpen. Zóó zijn een paar visschers op een teekening te Hamburg, zóó zijn de *Dorpelwachters van de Zee* (n°. 34 van de Tentoonstelling bij Buffa); zóó is nog eenigszins het portret van den pastoor (n°. 10), zóó is ook, hoewel met minder ziel in het oog dan de figuren op deze drie stukken, de *Marker Visscher* (n°. 38).

Het portret van den pastoor vertoont een straffer teekening, die nog meer één geheel van strenge uitdrukking te weeg brengt, dan de twee visschers-voorstellingen. Maar de zielsuitdrukking, zoo als die culmineert in den blik van het oog, is bij den pastoor geheel anders. Een teekening van dit soort felheid was eigenlijk bestemd om tot kern te hebben de uitschijning van het sentiment van onwankelbaar verzet in de oogen, terwijl de milde goedheid, die uit en om de strenge trekken van de geheele figuur van den pastoor waast, de beeltenis te gelijker tijd tot bepaald persoonlijk portret maakt en: haar belet de figureering van een diep psychisch sentiment te zijn zoo als de door mij genoemde visschers-figuren.

De pastoor ziet er streng en verschrikkelijk uit zoo als hij in de teekening voor ons opdoemt, maar als wij hem goed bekijken méént hij het zoo erg niet en is zijn aard louter degelijke goedaardigheid.

Hij kijkt ten slotte zoo alsof hij aan zijn dorpskindertjes ontzachvol en dreigend vraagt: »wat doen jullie daar!" terwijl, door de vaderlijke genegenheid, die hij hun toedraagt, zijn gezicht verder wat schijnt te lachen om zijn eigen strengheid.

De goedheid op dit oogenblik in dit gelaat is echter slechts verzwakken van strengheid, maar is niet geworden psychisch begrepen goedheid, zóó zeer dat dit sentiment in zijn soort een zelfde qualiteit zou hebben bereikt als het haat-sentiment in de visschers-figuren.

Zetten verscheidene van Toorop's mannen een onbuigzamen wil tegenover het Leven, — vele zijner vrouwen zoeken nog en

schijnen te zullen zoeken tot den dood, dwalend, treurend van maar steeds niet te vinden.

Toorop is een der belang-rijkste schilders. Hij is een man van diep sentiment. Zoo eene tentoonstelling ontroert en raakt u dadelijk aan het hart. Denkt om de uitdrukking zijner vrouwenoogen, die gij niet weder zult vergeten.

Ik raak de vraag niet aan wat schilderkunst is en of dit eigenlijk wel schilderkunst is, en ook niet deze: wat een portret behoort te zijn en of dit wel portretten zijn. Maak een ding dat nergens toe dient, geen stoel, geen tafel, geen schoteltje, maak een ding, dat niet overeenkomt met een der begrippen, welke vooraf in mij bestonden: geen beeldhouwkunst, geen muziek noch iets anders, — maar laat het mijn aandacht streelen, laat mijn gedachte het dadelijk als iets dat haar lief is erkennen, — ik zal u danken en vragen niet naar meer.

Toorop's vrouwen en kinderen (*Meisje uit Marken*, no. 41, en verschillende portretten) kunnen niet gelooven, meenen nog steeds iets vast te houden, — »maar ach, ik kan het niet gelooven» zegt Kloos —; — Toorop's mannen twifelen niet meer, zij wéten maar onderwerpen zich niet.

In den mannelijken haat en in het vrouwelijk treurend dwalen resumeert zich voor dezen psychischen artist de houding der menschheid ten opzichte van het verloren Ideaal.

Een der mooiste stukken vond ik *Trio fleuri*, een tafereel, dat mij aan Mallarmé's gedicht *l'Azur* deed denken. Het zijn drie jonge meisjes, zoo van achttien, twintig jaar, — alles blond, alles blank, alles røze — in een prachtigen, paradijsachtigen, vlak om hen heen zijnden tuin. . . . Dit zal nu het geluk zijn. . . . Iets heerlijkers is niet te denken. . . . Hier betast mijn geest het Ideaal. . . . Maar ach, *de gezichten* zijn verborgen of zij hebben een uitdrukking van verslagenheid, terwijl het licht van den weemoed vlijmend tintelt in het zwart en zilver door de rijke blonde en roode bloemenkleuren.

Dit stuk is iets als schilderwerk, de uitdrukking »schilder-

werk» op de wijze der impressionisten begrepen. Het bevindt zich tusschen het gewone primitieve impressionisme, zoo als dat vertegenwoordigd wordt door het *Portret van mevrouw T.* (No. 51) en de andere werken, waar andere opvattingen en sentimenten andere procédés tot voertuig vonden.

Dit stuk is een poging om impressionistisch een voorstelling te verkrijgen, — een voorstelling waar de mensch-fysionomiën op sterk geprononceerde wijze een gemoeds-beweging of levens-opvatting uitdrukken in verband met hun omgeving — zoo als Toorop alleen met ander procédé — hoofdzakelijk in het meer getéekende dan geschilderde werk verkregen hééft.

Het tafereel moest uitdrukken: weemoed. Deze impressionistische factuur belette, dat deze weemoed, — weemoed over onbereikbaarheid van het Ideaal — werd uitgedrukt door houdingen, gebaren, gelaatstrekken der figuren op de wijze zoo als dat bij de meer getéekende stukken plaats heeft, om dat bij deze impressionistische factuur alle deelen der voorstelling tot het ééne toon-geheel moesten medewerken en het eigenlijke feit der schilderij zich bevindt in het sentiment dat door combinatie van kleuren wordt te weeg gebracht.

In deze factuur behandeld, kan dus een meisjes-figuur wel weemoed uitdrukken, maar niet méér of niet ánders dan een struik of bloementros, dat is dus alleen door haar kleuren, door met haar kleuren deel te nemen aan den algemeenen toon.

Aan 't zoeken zijnde tusschen het primitieve impressionisme en zijn andere neigingen, die bepaalde, geheel apart nadrukkelijke, uitingen van gemoeds-toestanden of levens-opvattingen door gelaatstrekken wilden, heeft Toorop in deze schilderij aan de drie meisjesfiguren uitdrukkingen van neêrslachtigheid of ontmoediging gegeven. Daar de algemeene manier, waarin de schildering gedaan is, belette de neêrslachtigheid in die trekken tot psychische hopeloosheid aan te zetten, zoo dat het sentiment zoû culmineeren in de fysionomiën, is nu de neêrslachtigheid in de aangezichten buiten het sentiment der schilderij gebleven, zoo dat de wee-

moed zich bevindt in het loof boven de hoofden der meisjes maar hun gelaat alleen uitdrukt: ontevreden verlegenheid.

Door een vergelijking met het vrouwen-portret onder no. 9 (portret van mevrouw Bouman—De Lange) komt deze eigenaardigheid van no. 3 nog beter uit. Hierbij zij echter vooraf opgemerkt, dat no. 9 te Amsterdam door de plaatsing niet te zien was; ik zag het echter vroeger te Utrecht.

In beide schilderijen is een sentiment van den kunstenaar vastgelegd. Bij elke is het sentiment anders en bij elke is het procédé anders, maar beider factuur heeft gemeen dat er door een kleuren-combinatie één toon gevormd wordt, waarin het sentiment zich bevindt.

Het sentiment nu, waarvan de schilderij no. 9 is doordrongen, dat heeft de schilder niet getracht in 't bijzonder door de gelaatstrekken der afgebeelde vrouw te doen uitdrukken. De gelaatstrekken zijn alleen de gegeven vormen en kleuren, die niets speciaal te kennen geven, en de inhoud der schilderij is het sentiment of de gemoedsbeweging van den schilder jegens zijn onderwerp, (onverschillig of dit een bosch of een menschfiguur is.)

Het is daarom, dat *Trio Fleuri* (no. 3) een eminent stuk met poëtische waarde is, maar in het vrouwen-portret onder no. 9 de volkomenheid in zijn soort, zonder aarzeling of tegenspraak in de deelen, is bereikt.

Trio fleuri drukt een scherp, zoet-vlijmend, gevoelden, maar binnen het etherisch materiaal der lichte tonen betrekkelijk zwaren, weemoed uit (het is geheel als de rijke, zware en zoekende Mallarmé); de vrouwen-voorstelling onder no. 9 geeft een, kostbare en teëre, blanke verrukking, geheel licht in de beide beteekenissen van dat woord.

Tot de meest delicate en uitdrukkingsvolle teekeningen behoort n°. 17, getiteld: *Portret van Annetje de Meester*.

Een eigenaardigheid van Toorop is, dat hij in zijn portretten meestal *niet* geeft realistisch-karakteristieke uit-

drukkingen. Hij geeft, bij voorbeeld, niet: een kind met de uitdrukking, die een spelend, en zijn bal kwijt zijnd, kind hebben zal. Maar hij geeft, onder den vorm en met de trekken van een kind, en van één, bepaald, geportretteerd, kind: een figuur: voorstellend de onschuld of de kinderlijkheid, angstig treurend om het Ideaal of speurend naar het Geluk.

Van uit zijn eigen wijsgeerige sentimenten beziet de kunstenaar de wereld en zijn figuren zijn te gelijk werkelijkheid en incarnaties van zijn begrippen en gemoedsstemmingen.

Tot de interessante stukken van Toorop behooren ook de teekeningen en aquarellen de *Drie Bruiden*, *Melancholia*, de *Scheveningsche bom* en *Orgelklanken* (n°s. 44, 46, 47 en 48 van den catalogus—Van Wisselingh). —

In *Orgelklanken* was Toorop wel wat te veel in de richting van Thijs Maris, maar bleef er te grauw en te wild, te ver af van het teëre en stabiele gebeef van den blonden, lichtgrijzen en røzen Maris.

Melancholia is beter. In deze combinatie van blauw en groen en donker, is de kunstenaar zich zelf. Het behoort tot de talloze plaatsen in de geesteswereld, waar deze rijk begaafde zoeker gespeurd en een vondst heeft gedaan.

Het belangrijkste is evenwel de *Drie Bruiden*, terwijl de Toorop-minnaars zich kunnen vergasten aan de kleinere en grootere stukken uit des schilders begin-tijd, die het eerste, voor de minnaars bekoorlijke, stamelen van dit zeer persoonlijk talent wedergeven.

ADVERTENTIËN.

Bij H. J. W. BECHT te AMSTERDAM is verschenen:

Theorie der Waarde.

Kritiek op de Theorieën van
Rodbertus, Karl Marx, Stanley
Jevons en von Böhm-Bawerk,
DOOR

Christiaan Cornelissen.

Prijs ingenaaid / 2.90.

Gebonden / 3.50.

RABBI PAULUS,

DOOR

MAURITS WAGENVOORT.

2 dln. ing. / 5.50.

Gebonden / 6.50.

SABBATH, Stoere Werkers,

DOOR

HERM. HEIJERMANS JR.

Prijs ing. / 0.75.

Gebonden / 1.—.

DOOR

J. EIGENHUIS.

Prijs ingenaaid / 2.25.

Gebonden / 2.90.

JERUZALEM dl. I/II,

naar het Zweedsch van
Selma Lagerlöf,

DOOR

MARGARETHA MEIJBOOM.

Prijs per deel ing. / 3.50.

Gebonden / 3.90.

ONZICHTBARE KETENEN,

naar het Zweedsch van
Selma Lagerlöf,

DOOR

MARGARETHA MEIJBOOM.

Prijs ingenaaid / 3.50.

Gebonden / 3.90.

ERIK GRANE,

naar het Zweedsch van
GUSTAF AF GEYERSTAM,

DOOR

HENRIETTE BLEEKER.

Prijs ing. / 3.50, geb. / 3.90.

Nils Tufvesson en zijn Moeder,

naar het Zweedsch van
GUSTAF AF GEYERSTAM,

DOOR

JEANNETTE E. KEYSER.

Prijs ing. / 3.50, geb. / 3.90.

Simson en Delila,

uit het Duitsch van
WILHELM HEGELER,

DOOR

E. TERSTEEG—KEUS.

Prijs 2 dl. ing. / 4.50.

2 dl. geb. / 5.50.

Het Beloofde Land,

naar het Zweedsch van
ALVILDE PRYDZ,

DOOR

D. Logeman—v. d. Willigen,

Prijs ingenaaid / 2.90.

Gebonden / 3.50.

ERRATUM.

In de April-añev. bladz. 51. reg. 4 v. b. staat: *purper*, lees: *patro*.

ADVERTENTIËN.

Bij P. N. VAN KAMPEN & ZN, te Amsterdam, is verschenen:

INA BOUDIER BAKKER,
Schrijfster van „Machten”, „Verleden”, enz.
HET BELOOFDE LAND.
f 2.90, Gebonden f 3.50.

Niet zonder invloed blijft bij Ina Boudier—Bakker de Scandinavische afkomst. In »Het beloofde land» bevestigt deze zich geheel. Wie de wereld zoo ziet, ziet haar vol wonderen, krachten en machten, levende zelfs in datgene wat dor lijkt en dood. Het grootst is Ina Boudier—Bakker in het doen gevoelen van het onzienlijke en de verborgen machten. Dan bekoort zij door poëzie-in-proza, door voornaamheid van toon en taal.

J. H. RÖSSING, in *Onze Letterkundigen*.
 Het poëtische van dit werk geeft er de groote aantrekkelijkheid aan. De stijl is meestal zuiver, uitmuntend door soberheid en ongezotheid. En in dien stijl komt het dichterlijk vermoogen door een goed beeld als van zelf. Ook de psychologie heeft fijne ontleding die bijzonder gelukkig geformuleerd zijn.

W. G. VAN NOUWHUYS, in *Het Vaderland*.
 Het boek laat den lezer niet los en hij dankt er oogenblikken van hoogste schoonheidsontroering aan. Wat een ziel is er in! Wat een aspiraties!
 G. F. HASPELS, in *Onze Eeuw*.

ZOO JUIST VERSCHENEN:

VAN OSS' Effectenboek voor 1904. Prijs gebonden f 10.—. Met wit doorschoten en gebonden in 2 deelen f 12.50.
Onmisbaar voor houders, koopers en verkoopers van effecten.

Prof. Mr. D. SIMONS, Leerboek van het Nederlandsche Strafrecht. 1e Deel. Algemeene Leerstukken. Prijs f 3.75. Gebonden f 4.50.
 Het werk zal compleet zijn in 2 deelen.

Mr. I. B. COHEN, Grondlijnen der Staathuishoudkunde. Ing. f 1.25, geb. f 1.75.

Chr. POORTMAN, De Orkest-Concertspeler. Eene verzameling van Soli en Fragmenten voor VIOOL uit Orkestwerken, met vingerzetting, streken en voordrachtsteekens.
 2 deelen à f 2.75. Gecartonneerd à f 3.—.

M. H. VAN 'T KRUYSS, Sint Vincentius. Oratorium voor Gemengd en Kinderkoor, Sopraan-, Alt- en Bariton solo, met Orkest en Orgel. Klavieruittreksel met zang f 4.—. Sopraan-, alt-, tenor- en basstemmen à f 0.50. Kinderpartij f 0.25. Tekstboekje f 0.15.

Mr. K. MEIJER WIERSMA, Nederlandsche Staatswetten. Tweede verm. druk, mede bewerkt door het Bureau voor Staats- en Administratiefrechtelijke Adviezen te 's-Hage (950 blz.) Geb. f 3.50.

Uitgaven der firma P. NOORDHOFF te Groningen.

ADVERTENTIËN.

Bij de Erven F. BOHN te Haarlem verscheen zoeven:
Nummer 7, 1e Serie der
STUDIES IN VOLKSKRACHT,

ONDER REDACTIE VAN

L. SIMONS,

L. SIMONS. Wettelijke bescherming onzer arbeiders, met Aanhangsel: Analytisch Overzicht van het Ontwerp-Arbeidswet.
Prijs f 0.90.

- N°. 1 bevat: „Ter Inleiding” door den Redacteur; „De toekomstwaarde van onze Jongste Maatschappelijke Woelingen” door L. Simons. Prijs f 0.60.
 „ 2 ” „De Wet van Malthus voor Nederland toegelicht” door Dr. G. W. Bruinsma. Prijs f 0.60.
 „ 3 ” „Ons Kazerne-Leger als Opvoedings- en Gezondheids-Instituut” door Q. Nc. Prijs f 0.60.
 „ 4 ” „Rassen, Volken, Staten” door Prof. H. Kern. Prijs f 0.40.
 „ 5 ” „Doel, Streven en Grenzen der Vakbeweging van onzen tijd”, door H. Spiekman. Prijs f 0.50.
 „ 6 ” „Neo-Malthusianisme en Volkskracht” door Dr. H. Pinkhof. Prijs f 0.60.

Prijs per Serie van 12 Nummers (36 vel) f 5.—

Uitvoerige Prospectussen en Proef-afleveringen zijn bij iederen Boekhandelaar en de Uitgevers verkrijgbaar.

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

Het laatst verschenen nummer van „**De Hollandsche Revue**” bevat o. m. een zeer uitgebreide karakterschets van

F. DOMELA NIEUWENHUIS,

geïllustreerd met verschillende portretten, karikaturen enz., waaronder een geheel nieuw portret, geteekend door H. J. HAVERMAN.

Als frontispiece komt in dit nummer voor, zijne excellentie

NOBUKATA MITSUHASHI,

Buitengewoon Gezant en gevolmachtigd Minister van Japan bij ons Hof.

Voorts de gewone rubrieken: Wereldgeschiedenis, Belangrijke Onderwerpen enz., grootendeels geïllustreerd.

Prijs per nummer f 1.— fr. p. p. f 1.10. — Prijs per jaargang (12 nummers) f 7.50, franco per post f 8.25.

Haarlem.

VINCENT LOOSJES.

ADVERTENTIËN.

"Onze Kunst"

vereenigt de beste
Krachten op het gebied
van Nederlandsche
Kunstgeschiedenis en
-Kritiek. - Verslijst
in afl. van ruim 40
pag., overvloedig
geïllustreerd.
Per jaar: 9 gulden
L. J. Veen, Amsterdam
Vraag proefnummer!

HET TREURSPEL VAN AGAMEMNOON,

naar het Grieksch van AISCHYLOS,
in Nederlandsche verzen overgebracht door

P. C. BOUTENS.

4°. formaat. Ingen. f 9.—, gebonden in perkament f 15.—.

Zeer fraaie uitgave door JOH. ENSCHEDÉ & ZONEN in
rood en zwart op Hollandsch papier gedrukt. De oplage
van deze uitgave bedroeg slechts 40 Ex., die meerendeels
ten geschenke werden gegeven. Wij verwierven de rest
(12 Ex.) waarvan slechts nog enkele voorhanden.

SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL.

AMSTERDAM.

Stukken bestemd voor de hoofdredacteuren in
te zenden aan hun persoonlijk adres:

L. VAN DEYSSEL (K. J. L. ALBERDINGK THIJM)
te Baarn.

ALBERT VERWEY te Noordwijk aan Zee.

Bijdragen ontvangen binnen 14 dagen vóór
verschijnen van eene aflevering blijven tot de daar-
aanvolgende liggen.

Prijs per jaargang van 12 afleveringen,

ieder circa 8 vel druks f 12.50

Afzonderlijke afleveringen „ 1.50

*Het eerste door Professoren en Doctoren geschreven geneeskundige
Handboek voor het Huisgezin.*

GENEESKUNDIGE ENCYCLOPAEDIE VOOR HET HUISGEZIN.

MET 430 ILLUSTRATIES EN 28 AFZON-
DERLIJKE, MEEST GEKLEURDE PLATEN.
MET MEDEWERKING VAN VERSCHILLENDE
SPECIALISTEN SAMENGESTELD DOOR

*door Dr. CARL REISSIG. Nederlandsche bewerking onder leiding
van Dr. H. PINKHOF, en onder toezicht van Prof. Dr. L. BOLK;
J. VAN BREEMEN, Arts; H. R. Q. J. BRONGERSMA, Arts; Dr.
C. L. VAN DER BURG; Prof. Dr. G. JELGERSMA; Dr. ALEX
KLEIN; Dr. CORNELIA DE LANGE; Dr. E. C. VAN LEERSUM;
Prof. Dr. S. MENDES DA COSTA; Dr. W. POSTHUMUS MEYJES;
Dr. N. VAN RIJNBERK; Dr. B. H. STEPHAN; Dr. H. TIMMER;
Prof. Dr. H. TREUB.*

De verschijning zal plaats hebben in 12 afleveringen,
bevattende elk 5 vellen druks.

De prijs per aflevering bedraagt slechts een gulden.
Het werk zal compleet zijn binnen \pm 6 maanden.
Vraagt aflevering I op zicht. Geïllustreerd Prospectus
gratis.

De Uitgevers:

Scheltema & Holkema's Boekhandel, Amsterdam.

gm 3

Konink, Wyden, maar wy komen steeds ter
te kort. Voor ik met uwe verslag klaar
ben, kan er niet veel van airtles in komen
en uwe kennis veel in doot of met con-
pandent en administratieve bezig. Ik dunkt
goed op, maar - het valt niet veel uit het
en veel uit het maatschap. In juni 1889
de eene stelling goed te komen. -

In de XXe eeuw dus is nu een heel veel
groot gedeelte van Europa volkomen in de
Een klein aantal landen eruit uitmaken,
en dat wat op Alt. 293 en verband met
uwe kennis verband, niet geheel juist is.
Ik vind niet dat men zeggen kan dat van
het met uwe is een dergere, en dat de
levenswijze heb aangeprezen, wel dat uwe een
te lang zijn laten zegen. Feitelijk heeft
we nu op het standpunt van de verschillen
gebracht, vooral omdat H. d. Pette en de
eerste kennis uitkomst, dat de egyptenaren een
van Eusebius' op den der 2000e eeuw (had).
Het programma van het heel is ook een

Klein juus eerder dan dat des Prop. Sen.
 verscheen. Althut moet u aannemelyk
 worden gevonden dat zijn programma nog
 altyd actueel is, het ons vermaant
 al want Germania 1902 van den hand
 werd aangenomen. In dat opzicht zijn
 wy dus de S.D.A.P. voor.

Overigens heb ik op uw stuk een
 enkele aannemelyk. Ik werd het helder
 en overtuigend. Het dunkt dat de
 Soc. dem. even nu nog wel een lussend
 zullen bevestigen, van wy met een hal
 oecollen. Uw Keers, aan het slot een
 gelyk, zou ook de wyne zijn, al vermaant
 ik van staats landbouw niet zo veel als
 gy. Het is wel een anderen beknop: er
 moet er een een te prater, evenals ik! Ook
 "winning is chance". Ik was nu van te
 aan toe van bevel in duisternis van richting
 en uit - doch nu wil ik den zijn. Het was
 Kaus ons met uit al te groote rijkdom

en staats beknop op twee te stellen, want
 ja zijn gang. Doch is er rijkdom van gelden,
 dat men van liever de penitentiën aan
 Keers Coste gaat met uithoudend een een
 oandert en de mist van den staat. -

Uw eerste Van Day tot Day met Stekelend
 met gelyk en gelyk. Ik hoop dat er veel kunnen
 valhouden een teleg naar bed te gaan!
 Kerkant blijft met zwermend, en van
 met afgehoor zijn zijn best. Zijn aan
 heel over de Calandrascher, van de verkenning
Benomster, gelykterend tekenen de
Nollandscher liberal. Ik was nu eens, die
 oplossing nog zoo verkeerdt niet, als van
 later, by in openvalten van plumbos, de
af gelyken man er coverdy moes weest weest.

Met beste groeten van uw
 Hedy H

Opbouwder

Mr. C. TH. VAN DEVENTER.

den 11de Junij 1904
Schenking No. 20.

KON. INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND-
EN VOLKENKUNDE

Bl. Broekhoff no 53
gr 2

Amice,

Uit brief wgs vrom is az seer
gispete dat az van uwedag mit thuis
vrom toes her vrom Kraus (de wgs
was by azse rampzalige over die Reë
Dins, it had een vromgeving een
het Institut Colonial). Des te meer
brief wgs goede schouwenne gemeten ;
Dy was opreteres een de wgsdag G. is
en het vromdele uitentet was een
eega. Willt ge over een zeggen, dat dy
de ander vrom een een vromige gdeldege
vromplikebes, die dy alle den vrom een
hene zwaer smaken vromt, brief bezorgd.
Dus best vrom vromvrom. Moest dy laten
az een vrom en vrom vromvrom, dan
met dy een vrom dy vrom op die vrom-
vromvrom is. -

az vrom al vrom een by vrom vromt